

Ett smörgåsbord av möjligheter

En värderande analys av Passus avhopparstöd för
personer som lämnar gäng och kriminalitet

KRISTINA ALSTAM, TORBJÖRN FORKBY & DANIEL HOLM

Ett smörgåsbord av möjligheter

En värderande analys av Passus avhopparstöd för
personer som lämnar gäng och kriminalitet

KRISTINA ALSTAM, TORBJÖRN FORKBY & DANIEL HOLM

**Ett smörgåsbord av möjligheter – En värderande analys av Passus
avhopparstöd för personer som lämnar gäng och kriminalitet**

INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE VID LINNÉUNIVERSITETET 2021

Skriftserieredaktör: Torbjörn Forkby

ISBN: 978-91-89283-48-0 (pdf)

Tryck: Copycenter, Linnéuniversitetet, Växjö

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	6
Tidigare forskning och teoretisk ingång.....	7
Metod och empiriinsamling.....	9
Resultat.....	10
Uppdragsgivarnas bedömning av Passus	14
Klienternas situation efter avslutad behandling	15
Inledning	17
Passus organisation och arbetssätt.....	19
Ett socialt företag.....	21
Gång och organiserad brottslighet.....	22
Att beräkna kostnad för gängkriminalitet.....	26
Tidigare forskning.....	28
Stöd och rehabilitering	30
Teoretisk ingång	34
Förtroende	34
Vilja till förändring.....	36
Övergången till nya sammanhang	39
Genomförande av utvärderingen	42
Den kvantitativa delen av studien	43
Den kvalitativa delen av studien	44
Analys	46
Ett strukturerande omställningsstöd.....	49
Översiktligt om deltagarna i Passus	49
Passus fasindelade stödmodell	50
Ingångskriterier och bedömningsperiod	51
Intensiva fasen	53
Utslussning samt eftervård.....	54
Verksamhetens personal och roller	55
Anhörigterapeut	55
Coach	56
Terapeuter	57
Flexibilitet, individanpassning och motstånd.....	57
Institutionell och personlig tillit	62
Yttre och inre kvalificering för samhället	66
Målsättning och genomförande	71
Att söka förståelse bortom problemyttringarna.....	71
Tillitsgrundade utmaningar	75
Med mötet som utgångspunkt	78
Kriser, vilja till förändring och peer support work.....	81
Terapirummet	85

Att orientera sig mot en ny vardag och re-entry	88
Passus som utförare av välfärdstjänster	91
Uppdragsgivarnas bedömning av Passus.....	95
Underlag	97
Benägenhet och förmåga att stödja exit.....	99
Värdering av Passus verksamhet	101
Indikatorer på förändringar.....	103
Skattningar från uppdragsgivare.....	108
Att lämna en gängtillvaro	109
Att rekonstruera personen	111
Socialt sammanhang	112
Vardagsliv	113
Sammanfattning.....	114
Diskussion om Passus särart och utvecklingsmöjligheter	116
Referenser	119

Sammanfattning

Denna rapport är en utvärdering av Stiftelsen Fryshusets avhopparprogram Passus. Utvärderingen är beställd av Passus och finansierad med hjälp av medel från Brottförebyggande rådet (BRÅ). Utvärderingen igångsattes under vintern 2018 och färdigställdes sommaren 2020. Syftet med studien är att beskriva och analysera hur arbetet bedrivs, vilka centrala processer, förhållanden och mekanismer som är viktiga för dess funktion och vilken betydelse som programmet verkar ha för att stödja deltagarnas förändringsprocesser. Fyra frågor har ställts för att besvara syftet:

- Vad uppfattar anställd personal vid Passus är centralt för att arbetet ska fungera som stöd till avhoppssprocessen från gäng samt för integrering i nya och fungerande livs sammanhang?
- Vilka erfarenheter av behandlingen har deltagarna i programmet? Hur beskriver de sin övergripande situation, mentalt, socialt och materiellt, före och efter inskrivning i Passus?
- Vad framstår som centralt i programmet för att de ska få en positiv betydelse för deltagarnas förändringsprocesser?
- Vilket värde av Passus ser uppdragsgivaren (Socialtjänsten) i förhållande till behovet av denna verksamhet, samarbetet och betydelse för klienternas förändring?

Den genomförda studien består av enkätfrågor till beställare av Passus tjänster, gruppintervjuer med anställda, samt individuella intervjuer med och skattningar av deltagare i programmet; både sådana som var aktiva i programmet när studien genomfördes och sådana som slussats ut. Det är viktigt att påpeka att rapporten är en processutvärdering mer än en traditionell utvärdering i meningen att den inte mäter effekt genom att studera deltagares resultat före och efter behandling.

Stödarbetet inom Passus kan delas in i tre huvudsakliga faser. Efter att en person blivit inskriven följer en bedömningsfas om cirka tre månader. Under denna tid avses individens förändringsmotivation stabiliseras, fungerande, tillitsfulla relationer upprättas och praktiska förhållanden (exempelvis rörande boende) ordnas så att vardagen kan struktureras i tid och rum. Här efter följer en intensiv fas med ett tidsspann om 18 månader. Här ligger huvuddelen av förändringsarbetet med såväl yttre omstrukturering i form av daglig sysselsättning samt en inre förändring bland annat kring identitetsfrågor och psykologisk behandling. Det senare kan exempelvis fokusera på eventuella traumatiska erfarenheter från gängtillvaron eller behov av stöd för neuropsykiatriska svårigheter. Början av intensivfasen kan till stor del bestå av samvaro med coach för att sedan övergå till studier och praktik/arbete. I den avslutande eftervårdsfasen har individen en mindre intensiv kontakt med

Passus. Tanken är här att deltagaren ska få ett stabiliserande stöd för att inte återfalla i tidigare vanor och tankemönster. Eftervården varar i 24 månader, och ibland något längre om behov fortfarande finns.

De personalkategorier som inom Passus huvudsak möter deltagarna är verksamhetsansvariga, coacher (som fungerar som ett slags mentorer/handledare), terapeuter och i viss mån verksamhetsledare. Vid behov anlitas externa aktörer från exempelvis psykiatri, Arbetsförmedling eller polis. Den senare kopplas regelmässigt in inför och under ett uppdrag.

Klientuppdragen kommer i huvudsak från socialtjänsten men det finns även exempel på att polisen bekostat insatsen genom särskilda medel för att stödja avhopp. Inom socialtjänsten utgör insatsen Passus ett "externt vårdköp" och regleras därför även av lagstiftningen för offentlig upphandling.

Tidigare forskning och teoretisk ingång

För att en individ ska kunna lämna en kriminell livsstil är dimensioner som social kontroll, rutiner och omsorg avgörande. För att klara av att lämna en brottslig bana är det viktigt att få stöd i att skilja det brottsliga förflutna från nuet, att ges viss övervakning och social kontroll såväl som stöd och uppmuntran, att skapa fungerande vardagsstrukturer samt ges möjlighet för identitetstransformering (Laub & Sampson, 2003: 146). Så småningom måste ett nytt socialt nätverk växa fram, då många kriminellt verkamma har få sociala kontakter med människor som inte begår brott och inte sällan har uttunnade band till familjemedlemmar (Carlsson, 2014). Forskning pekar också på betydelsen av specifika sociala band under exitprocessen. Motivationen att upphöra med brott påverkas ofta av hur omgivningen förhåller sig, där exempelvis en terapeut eller en handledare kan ha betydelse (Maruna et al., 2004).

Det är därtill välkänt att många av de som är intagna på kriminalvårdsanstalt frigges till en oordnad social situation. Ungefär en tredjedel av klienterna som står under övervakning är arbetslösa och var tionde saknar bostad. Detta är en omständighet som sannolikt försvårar exitprocesser och istället bidrar till en högre återfallsfrekvens (SOU 2010:15: 136). En annan försvårande omständighet är att uttalad gängtillhörighet ibland verkar minska institutionellt stöd för avhopp under anstaltsvistelse. Själva kopplingen till gänget genererar istället ytterligare restriktioner (Forkby et al., 2019).

Vidare får gängmedlemmar ofta svårt att lämna gänget då det erbjudit en typ av helhetslösning där stöd, tillhörighet, vänskapsrelationer, bostad och försörjningsmöjligheter ingått (Harris, Turner, Garrett & Atkinson, 2010). Relationer i konstellationen kan också ha handlat om att få tolkningsramar för hur livet ska levas och att lämna kan därför artikulera ett behov av att få hjälp med frågorna kring hur livet efter gänget bäst ska levas (Lalander, 2013). Gängen fungerar inte sällan som en surrogatfamilj där individen kan få viss

trygghet, förståelse och respekt, men de levererar också regler och struktur för tillvaron, så som uttalade och implicita förväntningar på att individen levererar som överenskommet och att han i kontakten med gänget överartikulerar sin maskulinitet (Ureno & Bilmes, 2003; Forkby, Kuosmanen & Örnlin, 2020b).

I debatten florerar en del missmodiga budskap om hur svårt det är att rehabilitera (gäng)kriminella. Forskningsläget är dock inte så mörkt. För det första finns en "spontanläkning" där individer självmant lämnar kriminalitet och gäng, utan att de får särskilt stöd. För det andra talar forskning för att behandling och stöd, när sådan ges på rätt sätt, är omfattande och använder beforskade metoder ger positiv effekt – i en sammanställning nämns cirka 30 % bättre effekt än om ingen sådan insats görs (Petersilia, 2004).

Studier av återgången till samhället (Visser et al., 2017) pekar på att stöd måste utformas individuellt och att den behandlande personalen bör ha en välgrundad kompetens, en som även går utanför själva behandlingsmodellen. Framgångsrikt behandlingsarbete handlar om att öka den avhoppades problematisering av den tidigare tillvaron genom att ta tillvara situationer av tvivel inför det livet, men i lika hög utsträckning om att öka möjligheter att integreras i samhället. Att etablera strukturerat partnerskap mellan olika aktörer och kompetenser är ofta en förutsättning för att nå framgång (Petersilia, 2004). Att göra klienterna anställningsbara och lotsa dem mot betald anställning reducerar också signifikant risken för återfall (Cook et al., 2015). De behandlingsinsatser som förefaller ge bäst resultat är sammanfattningsvis de som: hjälper individen att desillusioneras vad gäller den forna gängtillvaron samtidigt som man lockar med reella möjligheter till ett annat liv, ger individen chansen att testa mer konstruktiva sociala roller, har lång varaktighet och hög insatsintensitet, alltså arbetar samtidigt med den enskilde individens väg ut från gänget och vägen till att integreras i övriga samhället.

För teoretisk ingång för analys har inspel kring individuellt respektive abstrakt förtroende använts (Giddens, 1990). I analysen framstår den anställda som en brygga mellan dessa former av förtroende. Tilliten till abstrakta system bildar i sin tur en bas för det Giddens kallar en day-to-day-reliability; att institutionen uppfattas som hållfast och trovärdig i ett längre perspektiv. Men för ett lyckosamt utfall måste deltagaren så småningom också självständigt klara av olika slags interaktioner utan att uppleva behov av försvarsstrategier från livet som kriminell. Passus behöver alltså bygga upp någon form av generell socialt förtroende som håller på sikt.

Analysen tar också fasta på begreppet *turning points* (Laub och Sampson, 2001; 2003). Sådana vändpunkter kan exempelvis skapas i situationer som kombinerar skydd, stöd, nya möjligheter, övervakning, kontroll och strukturerar nya rutiner för den enskilde. I den meningen skulle alltså Passus kunna innebära en arena för vändpunkter (Sampson & Laub, 2016: 328). Sampson och Laub (2016: 328) vill här betona att individens vilja behöver stödjas av ett sammanhang för att växa sig stark. Ett sådant kan exempelvis integrera socialt

arbete, polisiära insatser, fängelsevistelser och stöd efter avslutat straff som tillsammans ger något att förankra viljan i (Giordano 2002).

Som nämnts levererar gänget inte sällan en ram runt tillvaron där sociala band, rutiner, viss tillhörighet och kontakter etableras. Att lämna en sådan ram innebär att man måste finna en ny inom vilken livet kan utspela sig. Analysen beaktar därför också frågor om socialt kapital, då behandlingsarbete med före detta kriminella kan sägas stå och falla med möjligheterna för individen att skapa nytt kapital. Ett socialt kapital (Bourdieu, 1986) kan bestå av nätverk så som familj, klass, klan eller partitillhörighet, eller bestå av nätverk som hålls ihop via utbyten av materiell eller kulturell karaktär som sker mellan deltagarna.

Hur stort socialt kapital en person innehar beror på hur stort nätverk av relationer hen kan mobilisera, och på den volym av kapital (ekonomiskt, kulturellt och symboliskt) som varje deltagare i detta nätverk i sin tur innehar. Med begreppet socialt kapital avses ofta relationer mellan vänner, familj och släkt men också det stöd som exempelvis medlemmar i samma yrkeskår eller skrå ger varandra. Den yrkeskriminella har inte sällan ett upparbetat socialt kapital inom "sin" krets och konkurrerar med andra brottsaktiva om skrämsekapital, kontakter med andra kriminella med högt skrämsekapital, synlig tillhörighet till "rätt" gruppering" eller via manifesterandet av konsumtionsgoods.

Det är dock av vikt att förstå att den kriminelle löper högre risker ju högre upp i hierarkin han kommer. På samma gång kan man säga att den gängassocierade kriminelle har såväl mycket att förlora på att lämna (allt det upparbetade kapitalet), som mycket att vinna på att lämna genom att kunna utveckla ett annat slags liv än vad som var möjligt inom gänget. Det är också viktigt att se att erfarenheterna av brottslighet inte självklart är ett enkelt överförbart kapital till det nya livet. Man måste alltså lära sig att bygga upp och hantera nya kapitalformer. I ett stödarbete kan samtidigt arbeta med att kunna använda sig av en mer generaliserad förvärvad kompetens, kanske i form av kreativitet och affärsförmåga som krävdes för gängtillvaron, även framgent fast då med nytt innehåll.

Metod och empiriinsamling

Empiri för utvärderingen av Passus har samlats in sedan hösten 2019. Metodvalet följer en mixed-method design; en kombination av metoder för att ringa in svaren på forskningsfrågorna. Konkret byggs studien upp i huvudsak av tre typer av material: enkäter distribuerade till beställare av Passus tjänster, gruppintervjuer med anställda inom Passus och enskilda intervjuer med deltagare i programmet – både sådana som är inskrivna och sådana som avslutat programmet. Till detta material kan läggas skattningar som gjordes av Passus personal i enlighet med vissa frågeområden och kriterier som utarbetades av forskarna. Studien har dock begränsningar betraktad som utvärdering av resultat

och effekter. För det första har vi inte haft möjlighet att mäta klienternas status när de påbörjar programmet och för det andra ingen möjlighet att följa upp dem kontinuerligt i förhållande till denna baslinjemätning och slutgiltigt en tid efter avslutat program. Deltagarna fanns redan i olika faser av programmet när vi började utvärderingen och det fanns inte heller någon större grupp som hade avslutat det. Vidare har vi inte kunnat knyta en kontrollgrupp till studien.

Passus har från starten arbetat med 54 klienter. Av dessa avser 11 uppdrag till tiden innan Passus fick sin nuvarande form från 2014. 43 klienter skulle alltså kunna ingå i denna studie. Av dessa har primärdata samlats in för 27 personer, antingen genom intervjuer per telefon (19 stycken) eller vid direktmöte (8 stycken). Bland de intervjuade vid direktmöte arbetade vid tillfället två personer som coacher i Passus. Då dessa också har en roll i att ansvara för programmet gjordes valet att inkludera dessa i gruppen av personalintervjuer. För resterande klienter har Passus redovisat några grundläggande uppgifter kring deras livssituation, vilket tjänar som en form av bortfallsanalys. Här togs enbart med uppgifter om dem som Passus hade aktuell kunskap om, och hade varit inskriven i programmet tillräckligt lång tid för att kunna uttala sig om situationen. Då återstod 12 klienter. Totalt har därmed uppgifter hämtats in för i stort sett hela den grupp som genomgått Passus program. Primäruppgifter samlats in för 63 procent av klientgruppen.

Intervjuerna med de anställda inom Passus genomfördes under våren 2019 och består av totalt 6 intervjuer med tillsvidareanställda och timanställda coacher, terapeuter, anhörigterapeut samt verksamhetsansvarig. Intervjuerna med coacher och terapeuter har skett i form av gruppintervjuer, resterande har genomförts som enskilda intervjuer.

Resultaten för deltagare och personal kommer sammanflätat att presenteras först, därefter följer resultatredovisningen från uppgifter från uppdragsgivarna (socialtjänsten).

Resultat

I stort sett samtliga intervjuade deltagare betonar hur avgörande Passus' handfasta dygnet-runt-stöd varit, särskilt initialt i behandlingsprocessen. Några få noterar dock att stödet ibland upplevs som överväldigande. Vardagsstödet kan delas in i tre typer. Det första handlar om att leverera aktiviteter och sällskap, där man dels kommer åt att mera avspänt tala om saker utan att upplevelsen blir för pressande, dels rent konkret sysselsätter klienten. Passus bildar här ett institutionellt ersättningsnätverk. Den andra typen av stöd etiketteras som social färdighetsträning: att lära sig att stå i kö, åka kollektivt eller ringa upp en myndighetsrepresentant. Denna träning blir samtidigt till ett stöd, då deltagaren utökar sin repertoar av möjligheter. Den sociala färdighetsträningen bygger socialt förtroende hos deltagaren, som förmås att se att det är möjligt att hysa en viss grundnivå av förtroende även till främmande

människor (Robinson & Jackson, 2001). En grundläggande hållning om att omgivningen går att lite till kan leda till att individen utvecklar/visar en attityd som får positiv respons, och successivt kan en tillit öka genom mellanmänskliga samspel (Stolle, 2001). Den sista formen av stöd kan kallas strukturträning: att lära personen hur man upprättar och håller fast vid en struktur för vardagen.

Många deltagare betonar att de blir bemötta mer individanpassat än vad man tidigare erfarit i behandlingsprogram och de flesta vittnar om en långtgående flexibilitet från behandlarnas sida. Det betyder inte att deltagarna inte manifesterar motstånd. En stor del av motståndet förefaller dock äga rum under programmets initiala faser. När deltagarna tittar i backspeglarna förstår de ofta motståndet som en fas i en process som handlar om att pröva om man ska stanna kvar eller lämna verksamheten. Att aktivt arbeta med eventuellt motstånd utgör därmed en möjlighet för utveckling för både klient och behandlare. I bearbetandet av konflikter får klienten dessutom ett handfast prov på om organisationen går att lita på.

Anställda såväl som deltagarna i programmet redogör samstämmigt för en typ av uthållighet i relationer som utmärkande för arbetet inom behandlingsmodellen. Denna slags uthållighet hos företrädarna för Passus analyseras som en day-to-day-reliability (Giddens 1990:114), det vill säga avgörande för institutionellt förtroende. Även om förtroendet medieras genom den coach som deltagaren tilldelas, verkar det som om informanterna uppfattar alla Passus' representanter som bärare av den. Omsorgen och närheten kan också begripas som en träning av nya sociala roller och en smak av en annan slags socialt kapital (Bourdieu, 1986). Om den hjälp gänget levererar baseras på att man uppvisar styrka och maskulinitet (Forkby et al., 2019), manifesterar Passus behandlare en annan typ av kapital. Här kan man få hjälp och stöd även om man känner sig värdelös och även om man avviker från Passus regler och alltså i en mening "sviker". Passus manifesterar att det finns andra vägar att hantera ett misslyckande på än gängets modeller. Slutligen förefaller det också vara Passus' förståelse av kriminalitetens relation till droganvändning som bildar en grundsten för förtroende. Inom Passus är det inte tillåtet att missbruka men det betyder inte att programmet utgår ifrån drogerna som huvudproblemet. Denna hållning – att låta kriminaliteten vara den huvudsakliga problematiken – benämns av flera informanter som en källa för förtroende.

Deltagarna i Passus program är inte sällan okvalificerade för arbetsmarknadens krav. Vissa har inte fullföljt sin skolgång och många saknar yrkesutbildning, och har inte heller körkort som kan vara ett krav för att få en anställning. Många av deltagarna saknar dessutom tillgång till eget lägenhetskontrakt. Den individanpassning som kännetecknar Passus behandlingsidé tar därför avstamp i den enskildes aktuella problem eller svårigheter. Personalen följer klienten till Arbetsförmedlingen, hjälper honom att skriva in sig på Komvux, ordnar neuropsykiatriska undersökningar eller stödjer klienten att skaffa lämplighetsintyg för körkort, och annat av det som bedöms krävas. Denna hjälp med det rent materiella är en avgörande komponent

för att resterande del av behandlingsprogrammet ska lyckas (Uggen, 2000; SOU 2010:15). Deltagarna vittnar också om den stora betydelse dessa rent konkreta förändringar har på motivationen. En minst lika avgörande komponent är emellertid en slags inre kvalifikation för livet i samhället som äger rum parallellt. Passus personal benämner processen som en förändring av kriminella tankemönster.

Man ska dock minnas att flera av deltagarna ännu långt komna in i behandlingen har besvär med traumatiska upplevelser, flashbacks, höga stressnivåer eller ångestreaktioner. För den som ännu inte är framme vid att kunna skaffa sig ett lönearbete, kan också ekonomin upplevas som en påfrestning. Det är i sig inget förvånande resultat, då programmet sträcker sig relativt långt i tiden och då många av deltagarna så att säga måste börja om från början med exempelvis utredningar eller ett återupptagande av avbrutna studier. Den ambivalens eller missmod som vissa deltagare ger uttryck för bör därför betraktas som relativt vardagliga fenomen i en behandlingsmodell av Passus typ.

Deltagarna återkommer till att programmet har en hög trovärdighet för dem, och att detta är något som skiljer ut Passus från mycket annat stöd de erbjudits tidigare. Här spelar inte minst de verksamhetsansvariga viktiga roller för att strukturera programmet, tolka risksignaler och bidrar med lång erfarenhet från arbete med att lämna gäng, kunskap om hur gängen fungerar samt de utmaningar på ett personligt plan som de som lämnar står inför – och måste lära sig att hantera på annat sätt än tidigare.

I analysen av en del av det som utmärker Passus diskuteras integreringen av det som kan betecknas som Peer Support Workers, (PSW) i arbetet. Inom Passus talar man om att skapa förtroende genom en inifrånkunskap som så kallade credible messengers kan ha. Inom psykiatrin brukar PSWs definieras som individer som själva mött och signifikant återhämtat sig från psykiatrisk sjukdom och som genomgått utbildning för att kunna använda erfarenheten för att leverera stöd och bearbetning för personer med liknande utmaningar (Hegedus et al, 2016). En PSW motsvarar ungefär coachernas funktion inom Passus: man fungerar som mentor, inspirationskälla, konkret stöd, samtalspartner/bollplank och erfarenhetsbank med mera. Nyttan av en peer support worker återfinns på tre nivåer: en individuell, en organisatorisk och en samhällelig.

Coachernas arbete framträder inte sällan som omistligt för deltagarna. Resultatet är med andra ord slående positivt. Många informanter redogör för den stora vinsten i att inte kunna lura coacherna, eller föra dem bakom ljuset med snyffthistorier, skryt eller hotelser, då coacherna delar erfarenheter av livsstilskriminalitet med klienterna. Någon gång artikuleras upplevelsen av att bli kvävd av personalen i situationer då man uppfattar att man behöver mer andrum som klient. Några informanter uttrycker vikten av att personalen fungerar som ett slags elastiskt förband – de ska klara att både staga upp individen och att också ge efter vid behov. Här förefaller deltagarna uppfatta

olika anställda bland personalen som olika lyhörda. Lusten att lämnas ifred skulle potentiellt kunna representera ett slags motstånd som behöver bearbetas i enlighet med idén om overdetermined defenses (Herschman, 1972: 222); att alltså tolka motståndet som något som kan bli en tillgång i behandlingen (till exempel att förstå uttalandet som ett sätt för klienten att bevara ett kriminellt tankemönster orört och att personalens uppgift därmed bör vara att störa det mönstret).

Deltagarnas uppfattningar om den mer renodlat terapeutiska delen av programmet är (också) övervägande mycket positiv. Flera informanter menar sig ha blivit lyssnade på ett sätt de aldrig erfart tidigare och några lyfter också att terapeuterna talat på ett språk de känt sig hemma med. Terapeuterna själva beskriver sessionerna som strukturerade med mer tid i anspråk för öppningsfasen än vad som annars är brukligt. Ofta ägnas många timmar åt att tala om helt andra saker än de rent terapeutiska. Det är inte ovanligt att i terapiforskning finna rön kring problematiken kring det som ibland kallas terapeutiskt dödläge (therapeutic impasse) (Rhodes et. al., 1994), att terapeuten inte förmår patienten att börja tala om det som sedermera ska bearbetas. Men i detta fall verkar samtalen om praktikaliteter snarast fungera som en tillvänjningsfas. Nyckeln här verkar vara följsamhet och närvaro och det rapporten benämner som strategisk väntan. Denna väntan, eller tålmod, är potentiellt lika relationsskapande som till exempel att uttrycka empati.

Man ska i sammanhanget minnas att flera av deltagarna inom Passus kan ha mer fundamentala svårigheter vid behandlingsstart. Vissa känner när de börjar i programmet inte till sådant som krävs för ett fungerande vardagsliv, exempelvis hur man bokar en tvättid, betalar räkningar eller, inte minst, tar kontakt med myndigheter. Det är ofta materiella aspekter av utslussningen som många av avhopparna nämner först när de talar om tryggheten i ett program av Passus' sort – man skrivs inte ut med "ingenting på fickan". Den överväldigande majoriteten beskriver hur stresssymptom sjunkit undan radikalt, hur nattsömnen förbättrats och hur oro eller ångest inte längre besvärar dem och de flesta har ordnad sysselsättning och ett strukturerat liv. För några fortsätter dock omställningen att skava i viss utsträckning. Några av de intervjuade deltagarna erfar till exempel fortfarande bekymmer med ekonomin. Det som emellertid framträder som det verkligt stora arbetet, och som fortskrider långt efter att Passus behandlingsmodell avslutats, är omformandet av personens habitus och sätt att interagera med omgivningen.

Personalens egen beskrivning av Passus rör sig mellan organisationens stora självständighet, och dess beroende av beställare. Olika beställare, deras uppdrag och målsättningar skapar såväl möjligheter som begränsningar. Personalen uttrycker vanligen uppfattningar om att verksamheten har en annan flexibilitet än offentliga, vilket också ökar den egna verksamhetens legitimitet. Det förekommer också att andra myndigheter beskrivs som mindre flexibla och att en del av arbetet därför handlar om att "anpassa" klienten till byråkratin. Den egna verksamhetens praktik legitimeras som en motsats till myndighetspraktik.

Återkommande summeras Passus modell som lösningsfokuserad modell som karakteriseras av korta beslutsvägar. Dessutom understryks vikten av att verksamheten drivs av en stiftelse.

Utmaningar i arbetet ligger bland annat i att man inför remitterande instans behöver försvara en klient som kanske sålt narkotika eller begått någon annan brottslig handling, och återskapa förtroendet kring den aktuella behandlingsplaneringen. Andra svårigheter handlar om relationen till de avhoppare man har särskilt ansvar för – att inte imponeras av dennes tidigare vidlyftiga leverne eller slås ned av de många svårigheter som präglar klientens liv, parallellt med att inte ”hjälpa för mycket”, dvs snarast facilitera hjälp till självhjälp.

Uppdragsgivarnas bedömning av Passus

Passus lever finansiellt till allra största delen på att sälja tjänster till en köpare: socialtjänsten. Utöver intäkter från enskilda behandlingsuppdrag har verksamheten haft verksamhetsbidrag bland annat från Kriminalvården till att bedriva uppsökande verksamhet på anstalter. Syftet med de senare har varit att etablera kontakt med gängassocierade personer för att motivera dem till att lämna gängmedlemskap, söka stöd och därvid förbereda återgången till samhället utanför murarna. De individuella behandlingsuppdragen kommer sedan från annat håll. Bakom dessa uppdrag ligger vanligen utredningar och behovsbedömningar inom socialtjänsten, och biståndsbeslut som tas av förtroendevalda i sociala utskott. Socialtjänsten är alltså den överskuggande viktigaste aktören och blir därmed den centrala parten när det handlar om verksamhetens överlevnad. Beroendet av socialtjänsten kan vara problematiskt då eventuella förändringar i deras benägenhet att köpa externa vårdinsatser kan slå hårt mot verksamheten (Forkby & Höjer, 2018; Höjer & Forkby, 2011). Man kan också tänka sig att fler vårdalternativ växer fram antingen i socialtjänstens regi eller från andra vårdleverantörer, något som skulle kunna förändra möjligheterna till att sälja dessa tjänster.

Vi har ställt fyra frågor som har relevans för olika faser av stödarbetet och att lämna gäng. För det första tillfrågades inremitterande instans vilken kompetens man uppfattade fanns för att motverka nyrekrytering, vilka omfattade olika slags förebyggande insatser bland unga och grupper i ”riskzon”. För det andra efterfrågades vilken kompetens det fanns i organisationen om interventioner i befintliga gäng. Vår tredje frågeställning berörde vilken kompetens man menar sig ha i att minska gängvåld. Den sista frågan berörde det som är allra mest aktuellt här, alltså att stödja avhopp från gangen.

Uppdragsgivarna skattar den egna organisationens kompetens i att arbeta med gängrelaterade frågor som låg eller mycket låg. Det är långt fler än dem som skattar kompetensen som hög eller mycket hög. Fler uppfattade samtidigt att kompetensen att stödja gängavhopp var hög eller ganska hög. Detta kan

tyckas märkligt då Passus just avser att stödja avhopp. Varför köper man då denna tjänst när man har bättre kompetens här? En förklaring kan vara att de utifrån denna kompetens kan se att det behövs en mer omfattande insats för vissa klienter. 13 av de svarande bedömde benägenheten att köpa vårdinsatser för denna klientgrupp som stor eller mycket stor, medan sju menade att det fanns en ganska eller mycket liten sådan.

Vad gäller uppfattningen om Passus tjänster kan övergripande sägas att Passus har en mycket nöjd kundkrets. 19 personer (83 procent) gör en övergripande bedömning om Passus som är mycket positiv och ytterligare två av de svarande är ganska positiva. Man kan alltså konstatera att resultatet tydligt pekar mot att aktuella handläggare uppfattar att Passus har haft stor positiv betydelse för centrala delar när det gäller processen att lämna gäng och upphöra med kriminalitet. Man kan också notera att de menar att Passus verkar ha bidragit positivt till att avhopparna funnit andra former att hantera konflikter och aggressivitet och de menar också att den terapeutiska kontakten verkar ha fungerat.

Enligt handläggarna har Passus bidragit på ett väl fungerande sätt till förändringar som varit betydelsefulla för klienterna för att få till stånd fungerande sociala sammanhang. En något större osäkerhet, alternativt att det saknades behov, finns inom dimensionerna att fungera i nära relationer.

Särskilt positiva är handläggarnas skattningar om Passus förmåga att ge stöd till en daglig sysselsättning och att få till stånd en fungerande fritid. Sammantaget ger uppdragsgivarna en klart positiv bild av Passus. Med undantag för någon klart negativ röst, och någon annan tveksam över något moment, ges en samstämmig bild av nöjdhet med vad verksamheten bidragit till. Ett problem som lyfts av flera är samtidigt att det kan vara svårt att placera personer i Passus och liknande behandlingsalternativ av ekonomiska skäl i en ansträngd kommunal budget.

Klienternas situation efter avslutad behandling

Avslutningsvis ska i sammanfattningen kort sammanfattas något av det material vi insamlat rörande livsförändringar för de enskilda deltagarna. Vi bygger här på flera material – intervjuer med 25 av deltagarna, bortfallsanalysen med stöd från Passus uppgifter (sekundärdata avseende 12 deltagare) och dels från uppdragsgivande socialtjänst (avseende 28 deltagare).

Bostad: Totalt hade så gott som samtliga som vi intervjuade en egen fast bostad, och bland de som skattats hade 7 av 12 en egen fast bostad.

Civilstånd: Andelsmässigt bodde drygt sju av tio (drygt 70 %) ensamma utan barn, fem personer bodde tillsammans med partner och ytterligare fem med partner och barn.

Sysselsättning: Det vanligaste bland de intervjuade var någon form av lönearbete. Uppgifter från bortfallsanalysen visar på lägre andel, omkring en

tredjedel. Drygt hälften i båda grupper hade fått stöd av Passus till dåvarande sysselsättning. Man får sätta detta resultat i relation till att deltagarna befann sig i olika faser av programmet, där de som befann sig i en senare del i högre grad också hade en sysselsättning i form av lönearbete. Några hade också kommit igång med studier.

Aktuell gänganknytning/brottslighet: Dessa utfallsmått är högst väsentliga, samtidigt som svaren kan vara svåra att värdera. Om någon alltfjämt skulle ha gänganknytning kan man anta att denne inte skulle vara benägen att uppge det. I intervjuerna ställdes frågor kring avhopsprocessen och aktuell livssituation och fick inga indikationer på att någon fortsatt skulle vara gänganknuten. Istället fick vi ingående beskrivningar av hur klienternas avståndstagandeprocess sett ut. När de gäller skattningar från Passus framkommer att två av de 12 personerna bedömdes ha fortsatt gänganknytning.

Livssituation generellt: Vår bedömning av hur klienternas livssituation såg ut vid intervjutillfället och skattningarna var att den stora majoriteten hade upplevt en stor förbättrad livskvalitet.

Hälsa: Under intervjuerna ställde vi frågor om hur de upplevde sin hälsa fysiskt och psykiskt. Det var få som inte uppgav att de mådde bra, särskilt när de jämförde med tiden i gänget. En faktor som stod ut särskilt var när vi ställde frågor om den egna stressen. Livet i gänget handlade om att vara ständigt beredd, att kunna agera snabbt på oförutsedda händelser och då även vara beredd att ta till våld, kanske till och med att behöva försvara det egna livet och nära sammanhangen. Nu hade stressen sjunkit och blivit hanterbar. Några bland de intervjuade hade dock mer efterhängande svårigheter. De som hade mer omfattande skulder såg fram emot en längre tids ekonomisk knapphet som stod i bjärt kontrast till när deras kriminella karriär var på topp. De menade samtidigt att de hellre tog detta, då de sett de påtagliga avigsidorna med gängtillvaron.

Intryck av Passus: Som avslutning till intervjuerna ställde vi också en traditionell konsumentfråga: i vilken mån de skulle rekommendera Passus för andra i liknande situation som de själva var i. Svaret på denna fråga kan med undantaget av någon enstaka person sägas vara ett entydigt ja.

Inledning

Martin var bara 22 år när han häktades efter att polisen hittat en handgranat i hans lägenhet. Väl i häktet fick han reda på att det som inte fick hända hade hänt – hans bästa vän hade blivit ihjälskjuten i en uppgörelse.

– Jag insåg att jag måste göra honom stolt, var han än är nu. Jag måste ta mig ur, säger Martin.

Uttalandet från Martin ovan kommer från en intervju som SVT¹ gjorde 2018 och som var en uppföljare på en serie reportage om gängrelaterade skjutningar i Malmö. I reportaget varur texten som inleder kapitlet är hämtad, fokuseras bland annat på Martins väg in i gängkriminalitet, men också den vindlande resa han företog sig för att ta sig ut.

Att förhindra rekrytering av unga människor in i gängassocierad kriminalitet torde vara en av kriminalpolitikens viktigaste uppgifter, samt att stödja och underlätta för personer som önskar lämna sådan verksamhet. 2019 lanserade Justitiedepartementet, som en del av det 34-punkters program för bekämpande av gängkriminalitet som Regeringen tillsatt, ett beslut där Kriminalvården, Polismyndigheten, Statens institutionsstyrelse och Socialstyrelsen gavs i uppdrag att ta fram ett nationellt avhopparprogram som ska stärka samhällets stöd till personer som vill lämna kriminella och/eller våldsbejakande extremistiska miljöer och grupperingar.² I det nationella brottsförebyggande programmet Tillsammans mot brott (2016) trycker man särskilt på de många kostnader – både av psykologisk, social och ekonomisk karaktär – som brottsligheten medför. Det handlar för det första om det trauma som det ofta innebär att utsättas för ett brott och om hur våldsutsatthet riskerar öka fysisk och psykisk ohälsa. Men även för den som begår brott ökar ohälsan. Socialstyrelsen konstaterar att brottsbelastade ungdomar har väsentligt sämre hälsa än andra. Därtill tillhör de en resurssvag grupp, under uppväxten men

¹ www.svt.se/nyheter/lokalt/skane/martin-tog-sig-ur-gangkriminaliteten-snabba-pengar-ar-en-snabb-biljett-till-doden (Sidan besökt 2020-07-09).

² www.regeringen.se/48daac/contentassets/48c07ef2b0f74c3691e075e06f72a080/uppdrag-att-ta-fram-ett-nationellt-avhopparprogram (Sidan besökt 2020-06-17).

också under vuxenåren. Vi vet idag att ohälsa och för tidig död (till exempel genom självmord) är mer vanligt förekommande bland dem som är brottsligt belastade än bland ostraffade individer (Unga och brott i Sverige, 2013).

Brottslighet är dessutom dyrt också sett i ekonomiska termer. Det är i princip inte möjligt att mer precist specificera kostnader för brottslighet men forskning är här samstämmig i de generella resultaten: kostnaderna är betydande. Svenska studier demonstrerar exempelvis att en ung person som hamnar i kriminalitet och annat utanförskap kan kosta samhället tiotals miljoner kronor och då är inte själva produktionsbortfallet (att personen exempelvis inte kommer i regelrätt yrkesarbete) inräknat (Nilsson & Wadeskog, 2008).

I Sverige finns ett antal program för att stödja avhopp från organiserad gängkriminalitet etablerade. Dessa verksamheter kan sorteras in i två huvudsakliga kategorier: myndighetsdrivna respektive icke myndighetsdrivna. De myndighetsdrivna avhopparverksamheterna förvaltas främst av polisen och/eller socialtjänsten och här vänder man sig till personer som är folkbokförda i den kommun/polisregion där verksamheten ligger. Samtliga myndighetsdrivna verksamheter ger avhopparna skydd, förmedlar kontakter med exempelvis Arbetsförmedlingen, eller förmedlar kontakt med psykiatrik och/eller arbetsträning. Icke myndighetsdrivna avhopparverksamheter adresserar istället individer över hela landet. Alla erbjuder en eller flera kontaktpersoner som fungerar som stöd och samordnare i vardagen och man erbjuder ett brett utbud av insatser såsom till exempel praktiskt stöd, samtalsstöd, påverkansprogram, stödboende och arbetsträning. Dessa aktörer kan också ha egna kontaktytor in mot exempelvis Arbetsförmedlingen eller psykiatrik. Personalen inom icke myndighetsdrivna verksamheter har inte sällan en bakgrund och erfarenhet liknande avhopparens. Icke myndighetsdrivna program kan emellertid ha större svårigheter att få socialtjänsten att finansiera insatserna för deltagarna i programmet (Brå, 2016: 10 f.).

Än så länge görs inte regelmässigt återkommande utvärderingar av landets olika avhopparverksamheter och Brottsförebyggande rådet (Brå) (2016) har särskilt artikulert behovet av sådana. Att mäta effekter av olika insatser är emellertid en vanskelig uppgift. I Sverige saknas i stort systematiska modeller för att mer generellt mäta och skatta värdet av sociala insatser (Hultkrantz (2015). Men för att alls kunna sälla och välja mellan exempelvis olika brottsförebyggande eller rehabiliterande insatser, måste det finnas någon form av utvärdering av effekter av eller behandlande processer inom tillgängliga insatser.

Föreliggande rapport är en utvärdering av det icke myndighetsdrivna avhopparprogrammet Passus verksamhet och resultat, beställd av Passus och finansierad med hjälp av medel från Brottsförebyggande rådet (BRÅ). Syftet med studien är att beskriva och analysera hur arbetet bedrivs, vilka centrala processer, förhållanden och mekanismer som är viktiga för dess funktion och vilken betydelse som programmet verkar ha för att stödja deltagarnas förändringsprocesser. Fyra frågor kommer att ställas för att besvara syftet:

- Vad uppfattar anställd personal vid Passus är centralt för att arbetet ska fungera som stöd till avhoppssprocessen från gäng samt för integrering i nya och fungerande livssammanhang?
- Vilka erfarenheter av behandlingen har deltagarna i programmet? Hur beskriver de sin övergripande situation, mentalt, socialt och materiellt, före och efter inskrivning i Passus?
- Vad framstår som centralt i programmet för att de ska få en positiv betydelse för deltagarnas förändringsprocesser?
- Vilket värde av Passus ser uppdragsgivaren (Socialtjänsten) i förhållande till behovet av denna verksamhet, samarbetet och betydelse för klienternas förändring?

Den genomförda studien består av enkätfrågor till beställare av Passus tjänster, gruppintervjuer med anställda (företrädesvis coacher och terapeuter), samt individuella intervjuer med och skattningar av deltagare i programmet; både sådana som nu är aktiva och sådana som slussats ut från programmet och lever självständigt.³ Utvärderingen igångsattes vintern 2018 och färdigställdes sommaren 2020. Det är viktigt att påpeka att rapporten inte är en traditionell utvärdering i meningen att den mäter effekt genom att studera deltagares resultat före och efter behandling. Studien har heller inte möjligheten att göra uppföljning av deltagarnas långsiktiga resultat. Få av informanterna hade avslutat behandlingen och de som hade avslutats hade gjort det i relativ närtid, varför en mer långsiktig effektmätning inte kunnat uppnås. Avhoppare såväl som personal har emellertid generöst delat med sig av sina erfarenheter, varför föreliggande avrapportering kan ses som en processuell granskning med en vetenskaplig reflektion över arbetsmodellen, professionella- såväl som deltagarerfarenheter, samt i viss mån kring resultaten.

Passus organisation och arbetssätt

Passus startades med ekonomiskt stöd från Allmänna arvsfonden år 2010 som en del av Stiftelsen Fryshuset. Denna verksamhet startade i sin tur 1984 på uppdrag av KFUM Söder och bestod till en början i princip av en baskethall. Så småningom fick man med hjälp av ABF möjligheter att bygga replokaler för musikintresserade ungdomar och därefter började man intressera sig för att på bredare front arbeta med unga i riskzon för utanförskap. Detta innebar exempelvis att man under nittiotalet startade en skola.

Fryshuset organiseras idag i stiftelseform och bedriver ungdomsverksamhet med fokus på utbildning och sociala projekt. Verksamheten återfinns på ett flertal platser i Sverige och huserar en mängd verksamheter, bland annat grundskola, folkhögskola, fritidsgård, tjej- och killgrupper, skejtpark,

³ I kapitlet "Genomförande av utvärderingen" presenterar och diskuterar vi föreliggande utvärderings design, samt fördelar och nackdelar med en sådan.

danskurser med mera. Organisationen är idéburen och är religiöst och politiskt oberoende. En av Fryshusets verksamheter är Exit där man sedan drygt 20 år tillbaka adresserar individer som vill lämna högerextrema rörelser. I verksamheten ges kamratstöd, skyddat boende, hjälp vid myndighetskontakter, social support och samtalsstöd och man arbetar också förebyggande exempelvis genom utbildningsinsatser (www.fryshuset.se/om-fryshuset).

Erfarenheter vunna inom Exit ligger till grund för Passus arbete med att stödja personer att lämna kriminella gäng. Passus är idag ett av få mer utvecklade program inom området och syftar till att stödja individen att omforma sitt liv, identitet och få till stånd en fungerande livssituation. Det huvudsakliga arbetet är riktat mot att stötta avhopp från kriminella grupperingar och att underlätta återanpassning till samhället, men man arbetar också med anhöriga till dem som är på väg in i allvarligare kriminalitet eller till personer som redan utvecklat en kriminell livsstil. Personalen inom Passus består av en verksamhetschef, verksamhetsansvariga, administrativt ansvarig, behandlingsansvarig, terapeut, samordnare och coacher. Passus har också kontakter knutna till sig som kan förmedla bostäder, arbete eller praktikplats och man har upparbetade kontakter med Arbetsförmedlingen.

Stödarbetet inom Passus delas in i tre huvudsakliga faser vilka föregås av ett beslut om personen passar in i Passus. Här hämtas information in, av vissa anställda för "underrättelsearbete", kring personen, gängkopplingar samt skyddsbehov. Efter att en person blivit inskriven följer en bedömningsfas om tre månader. Under denna tid avses individens förändringsmotivation stabiliseras, fungerande och tillitsfulla relationer upprättas och praktiska förhållanden ordnas så att vardagen struktureras i tid och rum. På detta sätt tänks det skapas ett tydligt brott mot tidigare livsföring. Härefter följer en intensivfas med ett tidsspänn om 9 månader för att följas av 6 månaders utslussning. Inom intensivfasen ligger huvuddelen av förändringsarbetet med dels en yttre omstrukturering i form av daglig sysselsättning. I början kan detta till stor del bestå av samvaro med coach för att sedan bestå av studier och praktik/arbete. Parallellt men denna yttre förändring löper en inre förändringsprocess där livsmål, attityder och beteenden fokuseras. Såväl de strukturerade terapisaftalen som vardagsmöten/samtal med personalen tillmäts betydelse för denna förändring. I den avslutande eftervården har individen en mindre intensiv kontakt med Passus. Tanken är här att deltagaren ska få ett stabiliserande stöd för att inte återfalla i tidigare vanor och tankemönster, samt att stödjas i att hantera uppdykande situationer som kan vara svåra att navigera rätt i. Eftervården beräknas hålla på i 24 månader, och målet är att individen som lämnar Passus ska göra det med tillit till sina resurser att möta utmaningar i framtiden, ha en tydlig livsorientering och en fungerande social situation med bostad, sysselsättning och relationer till viktiga personer.

Klientuppdragen till Passus kommer i huvudsak från socialtjänsten, men det finns även exempel på att polisen bekostat insatsen särskilda regeringsmedel för att stödja avhopp. Inom socialtjänsten ligger en social utredning till grund för

insatsbeslutet. Syfte med denna utredning är att allsidigt beskriva individens situation och bakgrund och därifrån föreslå vilket stöd som denna är i behov av för att leva ett självständigt liv. Inom socialtjänsten utgör insatsen Passus ett "externt vårdköp" och regleras därför även av lagstiftningen för offentlig upphandling och även av lokala riktlinjer för sådana tjänster (Forkby & Höjer, 2018). Kort kan nämnas att sådana externa köp varit omdiskuterade under lång tid, och ambitionen har varit att minska omfattningen av dem, och att mer tydligt reglera de köp som ändå görs (Höjer & Forkby, 2011; Sallnäs & Wiklund, 2018). Prioriteringen i kommunerna har istället lagts på att skapa egna vårdalternativ för att utgöra alternativ till den uppfattat kostsamma och ineffektiva institutionsvården (Forkby, 2005).

Passus som säljare av tjänster till socialtjänsten kan också stöta på hinder som inte hänger samman med kvaliteten i det man säljer. Åldersgruppen (vuxna) anses inte på samma sätt som barn och unga anses vara i behov av stöd och skydd från socialtjänsten, och därtill gränsar frågor rörande brottslighet och gängtillhörighet till framförallt Kriminalvårdens ansvarsområde. Passus möjlighet att få uppdrag till sin verksamhet villkoras därför av i vilken mån kommunerna uppfattar att aktuell problematiken ligger inom deras ansvarsområde, om alternativ finns i deras egen stödverksamhet utöver om Passus framstår som en kompetent vårdgivare. Övergripande handlar svårigheterna om vilka prioriteringar som görs mellan olika gruppers behov och intressen, och även om vilken aktör som uppfattas ansvariga för vilka frågor (Calabresi & Bobbit, 1978).

Ett socialt företag

En ytterligare inramning för Passus är att den bedrivs av en stiftelse inom den idéburna sektorn, och då med inriktning på att bedriva en form av socialt arbete. Verksamheten kan därmed ses som en form av socialt företag som syftar till att stärka den enskilde att (re)integreras i samhället (jämför Hedin, Herlitz, & Kuosmanen, 2006). Ulrika Levander beskriver i sin avhandling (2011) hur sociala företag, om än i något flytande definition, är en förlängning av välfärdsstaten och dess service/tjänster. Levander skriver bland annat att det sociala företaget tillgängliggör välfärdstjänster, såsom att motverka olika former av utanförskap. Passus blir på så sätt en förlängning av samhällets/statens ansvar för att tillhandahålla möjligheter för individen att fungera inom ramen för det ordinarie samhällskontraktet. Passus får här såväl en kompenserande som kritisk roll. Denna innebär att å ena sidan kompensera för vad andra aktörer inte förmår eller har utvecklat, och å andra sidan en kritik mot det ordinarie systemets brister. Även om det inte direkt uttalas i intervjuerna framkommer implicit en kritik, exempelvis mot att Kriminalvården inte lyckas uppfylla målsättningen om "Bättre ut" (alltså att individens förutsättningar ska

vara bättre efter anstaltsvistelse än före). Det framkommer också kritik mot att socialtjänstens byråkratiska ramar kan försvåra stödarbetet.

Sociala företag måste kunna hantera olika, delvis konkurrerande, intressen och förhålla sig till olika uppfattningar och diskurser om hur verksamheter bör bedrivas (Levander, 2011). Det handlar om att balansera mellan att skapa en unik verksamhet och att ändå uppfattas så "vanlig" att potentiella köpare av dess tjänster vågar anlita dem. Levander skiljer här på en *självstyrningsdiskurs* och en *utanförskapsdiskurs*, där förstnämnda gäller just hur det sociala företaget formar sin verksamhet på ett eget vis, och det sistnämnda de behov som adresseras (exempelvis utanförskap) och hur de ska adresseras på ett lönsamt sätt. För att överleva måste det finnas en balans mellan de olika diskurserna, genom att erbjuda något som är såväl förankrat internt som motsvarar externa intressenter (Levander, 2011). Verksamheter som Passus arbetar alltså på flera nivåer. De måste skapa en egen verksamhetsidentitet som ska vara tillräckligt olik för att framstå som ett bättre alternativ och samtidigt tillräckligt lik de gängse formerna att den framstår som realistisk (Rose, 1999).

Gäng och organiserad brottslighet

Det är inte alldeles enkelt att definiera vad som utmärker gäng eller den mer eller mindre organiserade brottslighet dessa associeras med. Att beskriva och klassificera gäng har samtidigt en tämligen lång historia där Thrasher's (1927/1963) arbete i Chicagos gänggeografi under 1920-talet brukar nämnas som en milstolpe. För honom uppstod gäng i mellanlandskap i stadens sociala ekologi där sociala normer och strukturer inte hade formats tillräckligt väl. Kamratgrupper utvecklade gäng när de stötte på motstånd och hamnade i konflikt med rivaliserande grupper. Senare sätt att beskriva gängens uppkomst och karaktär har ofta återkommit till detta resonemang, där engagemanget i kriminella aktiviteter ofta lagts till som är väsentligt drag i det som skapar ett gäng. Till detta har en rad olika aspekter har förts fram som centrala för definitionsarbetet, så som vilken intern struktur som finns, vilken symbolik och yttre attribut som gruppen presenterar sig med, vilka ekonomiska förhållanden som skapar intäkter, vilken varaktighet det måste finnas för att man ska använda gängbeteckningen samt i vilken mån de relaterar till ett visst område – ett territorium som de bevakar som dess eget (Esbensen & Maxson, 2012; Hagedorn & Macon, 1988; Klein, Kerner, & Maxson, 2001; Sarnecki & Petersson, 2001). Även kopplingen mellan den specifika brottsligheten, dess funktion och gängets struktur och grupperingens "mognad" har undersökts (Harding, Deuchar, Densley, & McLean, 2019).

Det finns också typologier för olika sorts konstellationer som innefattar allt från maffia till mer lösliga ungdomsgrupperingar. En internationellt spridd definition är framtagen av forskarnätverket Eurogang och avser så kallade gatugäng, som har likhet med de formationer som ibland kallas för förortsgäng,

eller stadsdelsbaserade grupperingar (Forkby, 2008). Man menade att en sådan gruppering utgörs av: en varaktig, gatuorienterad sammanslutning av ungdomar vars involvering i illegala handlingar är en del av deras gruppidentitet. (Decker & Weerman, 2005; Lien, 2005). I denna definition markeras alltså att det är frågan om en grupp som har viss beständighet. Gruppen utvecklar en form av kollektiv identitet som de enskilda medlemmarna tar till sig. Skillnaden till andra grupperingar av karaktären kamrat- eller intressegrupper är att kriminella handlingar är en del av den kollektiva identiteten.

Den mest omfattande nutida kartläggningen av gäng i Sverige har gjorts av Rostami med flera (2018) som använt polisens register över aktuella personer med någon koppling till organiserad brottslighet och våldsbejakande extremism. Med utgångspunkt från definitioner delades gruppen i fem undergrupper. Även om det kan finnas felkällor fann de knappt 5 100 individer i mc-gängen och knappt 800 tillhöriga gatugäng. Nätverk som hade samröre med organiserad brottslighet.

- a. Partiella organisationer vilka hade en längre tids dokumenterad brottslighet i olika konstellationer utan att de för den skull utgjorde en formell organisation
- b. Gatugäng som definierades som självmarkerande med viss territoriell anknytning
- c. mc-gäng inom den så kallade 1% miljön⁴
- d. Maffia som urskildes genom sin förmåga att kunna påverka samhällsinstitutioner

Att dra knivskarpa gränser mellan olika typer av organisering låter sig inte alltid göras. En individ kan flyta mellan grupperingar och gruppen som sådan kan tillfälligt eller mer varaktigt liera sig med andra konstellationer om man uppfattar att detta gagnar ett vinstintresse. Emellertid är termen ”organiserad brottslighet” ett begrepp som flitigt används i debatten. Men vad som åsyftas varierar på av vem, hur och när termen används (Brå, 2016: 12).

När det handlar om kopplingen mellan gruppering och brottslighet finns det också definitioner som relaterar till organiserad brottslighet. Inte sällan kan de då handla om så kallad multikriminalitet, vilket kan innebära en kombination av sådant som olaga hot eller hot/våld mot tjänsteman, narkotikahandel, misshandelsbrott, rån och tillgreppsbrott, övergrepp i rättssak, grova ekobrott i form av exempelvis penningtvätt, vapensmuggling eller andra grova vapenbrott, häleri, urkundsförfalskning, trafficking, mord och/eller anstiftan till mord. EU:s medlemsstater har enats om elva kriterier för att underlätta kartläggning av den organiserade brottsligheten (SOU 2010:15:40 ff.). De fyra första och minst två av de övriga kriterierna ska med denna definition vara uppfyllda:

⁴ 1 % har kommit till som en respons på uttalanden som att 99 % av mc-intresserade personer är laglydiga och skötsamma individer – här återfinns alltså den resterande procenten.

1. Samverkan mellan fler än två personer.
2. Lång eller obegränsad utsträckning i tiden (kriteriet syftar närmast på gruppens stabilitet och varaktighet).
3. Misstanke om allvarliga kriminella handlingar.
4. Strävan efter vinning och/eller makt.
5. Egna tilldelade uppgifter åt var och en.
6. Någon form av disciplin och kontroll.
7. Verksamhet på internationell nivå.
8. Användande av våld eller andra metoder för hot.
9. Användande av kommersiella eller affärsmässiga strukturer.
10. Deltagande i penningtvätt.
11. Otillbörlig påverkan på politik, medier, offentlig förvaltning, rättsliga myndigheter eller ekonomi.

Som synes kan en kriminell organisation alltså var fallet redan vid ett begränsat antal medlemmar. Tillfälliga sammanslutningar ingår dock inte i EU:s definition. Därtill ska brott som genomförs inom den kriminella organisationen ha ett direkt eller indirekt vinningssyfte (organiserade våldsbrott, t.ex. rasistiska angrepp mot personer eller vissa brott med politiska motiv, räknas därmed inte in i begreppet organiserad brottslighet). Organiserad brottslighet definieras istället främst som brottslighet genomförd utifrån ekonomiska motiv (ibid.).

När Polisen talar om organiserad brottslighet handlar det ofta om allvarlig brottslighet som genomförs systematiskt och i nätverksform, men hit kan också en del gäng hänföras. Det förekommer naturligtvis också organiserad brottslighet som överensstämmer med de EU-gemensamma kriterierna – som exempel används Sverige som transitland för smuggling av narkotika och tobak. Den organiserade brottsligheten i Sverige är i huvudsak fokuserad mot narkotikabrott, smugglingsbrott, tillgreppsbrott, ekonomiska brott och våldsbrott.

Den organiserade brottsligheten förekommer i hela Sverige men med en koncentration till landets större städer (Rikskriminalpolisen, 2005). Utvecklingen ser dock ut att omfatta även en del av landets mindre städer, särskilt med avseende på hur kriminella mc-gäng och supporterklubbar etablerat sig. Antalet medlemmar i kriminella nätverk i landet förefaller öka och detsamma gäller antalet grupperingar, även om det är svårt att dra några säkra slutsatser från tillgängliga källor (Rostami mfl., 2018).

För att alls kunna tala om organiserad brottslighet måste det först och främst finnas en "kriminell miljö" som binds samman i relationsbaserade nätverk. Man kan i bred mening tala om fyra övergripande kategorier: självdefinierade grupper, externdefinierade grupper, icke-namn-givna grupper och projektbaserade konstellationer.⁵ Inom dessa kategorier finns underkategorier

⁵ *Självdefinierade grupper* lyfter själva fram sin tillhörighet i form av namn, medlemskap eller attribut. Till kategorin räknas mc-gäng men också andra gäng som har gett sig själva namn.

som exempelvis mc-gäng, förorts- och stadsdelsbaserade grupper samt familj och släktbaserade nätverk. Även om dessa grupper skiljer sig mycket åt finns en genomgående beståndsdel som genomsyrar dem: skrämselkapital. Skrämselkapital handlar i sin tur om många saker – allmänhetens rädsla för medlemmarna, konstellationernas inbördes rädsla för varandra och ett slags skrämselkapital som varumärke; alltså vilka konnotationer ett visst gängnamn till exempel väcker hos dem som hör det (Rikskriminalpolisen, 10 ff.). Skrämselkapitalet kan byggas upp av massmedieuppmärksamhet, tidigare våldshandlingar, myter och rykten, särskilda emblem och attribut, eller riktade myndighetsinsatser mot vissa grupperingar som bidrar till dessas ryktbarhet.

Det är viktigt att påpeka att all slags uppdelning eller typifiering av organiserad brottslighet har ett drag av önsketänkande över sig. Verkligheten uppvisar förstås inte dessa klara avgränsningar mellan gängkonstellationer. Det råder exempelvis delade meningar om huruvida Sverige har s.k. *fängelsegång* och vad dessa i så fall består i (SOU 2010: 15). Det är svårt att veta om dessa gäng är frukten av en vistelse på samma anstalt, eller om konstellationen lika gärna grundar sig i vänskapsrelationer utanför anstaltsväggarna, ursprung från samma bostadsort, att man har liknande etnisk härkomst, eller alla dessa faktorer sammanslagna. Det är också så att organisationsgraden skiljer sig kraftigt åt mellan olika konstellationer. Vissa grupper har en tydlig struktur och hierarki (man har som exempel en utpekad ledare och en struktur för nyrekrytering av medlemmar), medan många andra grupper är mer löst sammansatta och saknar formellt ledarskap (ibid.: 44 ff.; Rostami et al 2018).

Skilnaderna innebär att sätten att förhindra nyrekrytering eller underlätta avhopp ser olika ut (Forkby, Kuosmanen & Örnlinde 2020b). En gemensam nämnare är dock att tillhörigheten till grupperingen har betydelse för den enskilde individens brottslighet. Personer som tillhör en kriminell gruppering begår som regel fler och grövre brott och gör detta under längre sammanhängande tid, än individer som står utanför en sådan grupp (Bendixen mfl. 2006; Krohn mfl 2008). Sammanfattande kan sägas att det finns ett

Trots grupptillhörigheten är varje individ oftast sin egen, har sin egen agenda och kan göra kriminella affärer med personer inom eller utanför den grupp hen tillhör. I dagsläget ökar den synliga kriminaliteten främst i dessa konstellationers supporterklubbar, medan den minskar i själva moderorganisationerna. *Ikke-namngivna grupper* är ett samlingsnamn för olika typer av relationsbaserade nätverk. De har ofta en lösare sammansättning av medlemmar än självdefinierade grupper, även om det i vissa fall kan finnas ett starkare lojalitetsband mellan individerna. Exempel på icke-namngivna grupper är vissa stadsdels- och förortsbaserade grupper från samma bostadsområde, samt vissa familje- och släktbaserade nätverk (något som har betecknats för klan eller ibland mafia). *Externdefinierade grupper* är sådana som inte själva beskriver sin grupptillhörighet genom namn eller attribut. I stället har de tilldelats namn av polisen eller medierna. *Projektbaserade konstellationer* är grupperingar som uppstått i syfte att bedriva en vinstdrivande kriminell verksamhet. Ungefär som för en reguljär projektgrupp i den legala ekonomin består projektbaserade grupperingar av en eller flera projektledare samt flera projektmedarbetare. En projektbaserad konstellation kan bestå av personer från självdefinierade grupper, externdefinierade grupper och icke namngivna grupper. Medarbetarna rekryteras utifrån kompetens och rykte.

påtagligt behov av forskning och statistiska uppgifter vad gäller omfattningen av kriminella nätverk i landet.

Gängtillhörigheten en viss individ haft har inom Passus först betydelse för bedömningen av skyddsbehovet innan denne börjar i verksamheten för att se till vilket hot som kan finnas kring en individ. Den har sedan betydelse för stödarbetet genom den (tillitsskapande) inifrånkunskap som finns inom Passus omkring hur olika konstellationer kan fungera, vilken har betydelse för förståelsen för vad individen påverkats av tidigare och genomgår när han ska omskapa sitt liv. Men det som överskuggar olika specifika gängfarenheter är att dessa måste förstås utifrån individen och att det finns mycket som är generellt med att lämna ett gäng och påbörja ett nytt liv, oavsett vilken konstellationer det varit fråga om.

Att beräkna kostnad för gängkriminalitet

Att samhället sparar pengar på att förebygga rekrytering till kriminalitet och/eller att stödja individer att lämna en kriminell bana är otvetydigt och besparingarna är substantiella, även vid små effekter av en insats (Brå, 2017). Skattningar av de kostnader som genereras av en kriminell karriär med utanförskap på arbetsmarknaden, straffpåföljder och egen utsatthet för brott som följd, ger en indikation på potentialen i att satsa på förebyggande och rehabiliterande insatser. Ett grovt mått som beräknades för tiotalet år sedan kan exempelvis vara att en individ med 15 år i ett kriminellt gäng under perioden kostar samhället drygt 23 miljoner kronor (Lundmark-Nilsson & Nilsson, 2012). För varje person som hjälps bort från gängkriminalitet skulle samhället alltså spara flera miljoner kronor per år. Förebyggande arbete mot kriminalitet eller rehabilitering bort från kriminalitet skulle förstås också innebära reducerat lidande för offer, vittnen och anhöriga.

Med detta sagt är det vanskligt att räkna på mer exakta siffror. Men man kan också fråga sig vad som ska ingå när man mäter kostnader för brott (Brå, 2017: 7 f.). Vilka kostnader är det som avses? Brott innebär ju vanligen konsekvenser bortanför materiella förluster eller fysiska skador och innebär därtill psykiska påfrestningar på både kort och lång sikt, med inte sällan försämrad livskvalitet för dem som utsätts. Även allmänheten som inte drabbas personligt kan erfara negativa känslor till följd av kriminalitet. Speciellt inom litteraturen om brottskostnader från anglosaxiska länder använder forskare olika metoder för att mäta immateriella kostnader, ofta med brottsoffer och samhället i stort i blickfånget. Sådana mätningar är ännu inte så vanliga i Sverige (ibid.: 8). Utvecklandet av sådana mätmetoder skulle kunna vara relevant men kommer också med en bristande tillförlitlighet i de resultat som produceras.

Icke desto mindre kan det vara av intresse att räkna på mer konkreta siffror i empiriskt avgränsade fall, för att få en fingervisning om kostnader för vanliga brottstyper. Sådana beräkningar är gjorda i Sverige och har lett fram till en slags

”kostnadskatalog” (Nilsson & Wadeskog, 2012: 97 f.) som kan användas för att bilda sig en uppfattning. Ett exempel är kostnaden för misshandel- eller våldsbrott. Om man räknar på vad en misshandel som leder till invalidisering för resten av livet kostar samhället, hamnar kostnaden för de långsiktiga insatserna på cirka 50 miljoner kronor. En mindre allvarlig misshandel leder till kostnader på omkring 6 miljoner kronor. En ”lindrig” misshandel betingar en samhällskostnad på runt 200 000 kronor och ett personrån kostar omkring 225 000 kronor. Skulle förövaren vara en person som upprepade gånger under sitt liv hamnar på anstalt genererar detta samhällskostnader i mångmiljonklassen. Siffror som dessa torde fungera som ett gott stöd för såväl preventiva som rehabiliterande insatser visavi personer som hamnat i kriminalitet.

Tidigare forskning

Under denna rubrik kommer vi att redogöra en del tidigare forskning som utvärderingen relaterar till. Vi kommer inledningsvis att ta upp den så kallade livsloppsforskningen. I denna försöker man bland annat förstå varför kriminalitet och gängtillhörighet kan uppfattas som mer attraktivt under vissa livsfaser och mindre i andra. Vi kommer sedan att titta närmare på faktorer som kan förklara vad det är i den kriminella livsstilen som kan locka en individ, samt vilka skäl som kan finnas till att lämna en sådan livsstil bakom sig och vilken slags stöd som då är viktigt.

Viktiga representanter för livsloppsforskningen är Laub och Sampson som i sin longitudinella studie (2003) följde en större grupp pojkar fram till de fyllde 70 år, för att studera hur brottslighet sammanföll med ålder och olika livshändelser. En av slutsatserna från denna studie är att de allra flesta faktiskt upphör med brottslig verksamhet, och många utan att få något särskilt stödprogram. När de som var brottsaktiva i tonår och yngre vuxenhet kom upp i medelåldern var det tämligen få som fortfarande var aktiva i denna bemärkelse. När de blev äldre föreföll den sociala kontrollen runt männen öka och deras riskkalkyler kom därmed att förändras. Att fortsätta som kriminell upplevdes inte längre vara en väg till ett bättre liv. Några kanske fattade beslutet när man stod inför ett långt fängelsestraff; någon annan hamnade i kris efter att ha överdoserat narkotika (se även SOU, 2010: 133).

Laub och Sampson visade också att individuella riskfaktorer under barn- och ungdomstid hade en mindre betydelse för utfallet i vuxen ålder, än vad som man tidigare antagit. Detta rön kan kopplas vidare mot det som brukar refereras till som Robin's paradox (1978): det vill säga det faktum att de flesta så kallat antisociala barn inte blir antisociala vuxna, medan den övervägande delen antisociala vuxna uppvisar ett klart konstaterat antisocialt beteende under barndomen. Formulerat med andra ord: den första observationen pekar mot diskontinuitet över tid och den andra mot kontinuitet (när det gäller den mindre grupp vuxna som uppvisar "persistent" normbrytande beteende). Med andra ord äger uttryck så som att "man kunde se redan i förskolan att hen skulle bli kriminell" giltighet först om man känner till facit i och tittar tillbaka på de personers liv som hamnat i just dessa svårigheter.

Robin's paradox väcker i sin tur frågor om samband och ifrågasätter riskfaktorsparadigm – det vill säga föreställningen om en linjär utveckling från tidigt normbrytande beteende och senare kriminalitet. Istället konstaterar Laub och Sampson (2003, Sampson & Laub, 2005) att livshändelser som betyder något för människor som inte begår brott (såsom kärleksrelationer, föräldraskap eller fast förvärvsarbete), betyder ungefärligen samma saker för människor som begår brott; de bildar incitament för förändring av livsstil.

Att lämna brottslighet och gäng

För att en individ ska kunna lämna en kriminell livsstil menar alltså dessa författare att social kontroll, rutiner och omsorg avgörande för såväl ingång som exit från brottslighet. För att klara av att lämna en brottslig bana är det viktigt att få stöd i att skilja det brottsliga förflutna från nuet, att ges viss övervakning och social kontroll såväl som stöd och uppmuntran, att skapa fungerande vardagsstrukturer- och rutiner samt ges en möjlighet för identitetstransformering (Laub & Sampson, 2003: 146).

Så småningom måste ett nytt socialt nätverk växa fram, eftersom många kriminellt verksamma har få eller inga sociala kontakter med människor som inte begår brott, och inte sällan har uttunnade band till familjemedlemmar (Carlsson, 2014). Forskning pekar också på betydelsen av specifika sociala band under exitprocessen. Motivationen att upphöra med brott påverkas inte sällan av hur omgivningen förhåller sig, vilket särskilt gäller inställningen och förståelsen hos de människor som en kriminell person är beroende av, exempelvis en terapeut eller en handledare (Maruna et al., 2004).

Själva exitprocessen från ett gäng kan också se olika ut. För en del blir uppbrottet hastigt, även om processen före uppbrottet karaktäriserats av grubblande och oro. För andra är beslutet mer processuellt orienterat där individen oscillerar mellan kalkyler över risker, bekymmer inför utsikten att fortsätta den kriminella banan och gradvisa insikter om det kriminella livets begränsningar, kanhända parade med fortsatta förhoppningar om att den kriminella livsstilen ändå ska kunna vara belönande på sikt (O'Neal, Decker; Moule & Pyrooz, 2016). Tillvaron gestaltar sig här som ett slags balanserande mellan attraktiva pull- och fränstötande pushfaktorer.

Man måste också peka på att de flesta lämnar gäng på egen hand, många utan större påtryckningar från gänget och att tiden man är medlem i ett gäng är relativt begränsad, i vissa studier är genomsnitt några år (Carson & Vecchio 2015). Det är dock osäkert hur detta ser ut i Sverige, bland annat då studier kan ha gjorts där gäng är mer utbredda än här. I den här studien av Passus verksamhet kan man dock konstatera att deltagarnas involvering i gäng varit längre än så, och kanske relativt mer ingripande för deras livsföring än vad som för dem som lämnar i tidigare skede. En hypotes kan vara att kortare genomsnittlig medlemstid i ett gäng kan hänga samman med frågor om gängens utbredning, där områden med större inslag av gäng också kan involvera dem som annars inte alls skulle sökt sig till dessa och att de också kanske lämnar i tidigare skede än andra. Jämfört med en del andra länder och städer (inte minst i USA) så är gängen trots allt mindre utbredda i Sverige.

Inte sällan kommer de som är aktiva i gäng i kontakt med rättsväsendet, och därav blir en hel del intagna på anstalt. Kriminalvården skulle därför kunna spela en viktig roll i en rehabiliteringsprocess. Generellt kan man säga att det återstår mycket arbete för att den ska fungera i en sådan funktion. Många av de som är intagna på kriminalvårdsanstalt friges till en oordnad eller kaotisk social

situation. Ungefär en tredjedel av klienterna som står under övervakning är arbetslösa och var tionde saknar bostad. Detta är en omständighet som sannolikt försvårar exitprocesser och istället bidrar till att återfallsfrekvensen är hög (SOU 2010:15: 136). Tillgång till arbete är en väl beforskad faktor för en lyckad exitprocess, även om sambandet i högre grad gäller för något äldre klienter (Uggen, 2000). En annan försvårande omständighet är att uttalad gängtillhörighet ibland verkar minska institutionellt stöd för avhopp under en anstaltsvistelse. Själva kopplingen till gänget genererar istället ytterligare restriktioner (Forkby et al., 2019).

Även banden till det gäng man tillhörde spelar roll (Pyrooz, Decker, & Webb, 2014). För många som lämnar en kriminell organisering är avhoppet en följd av en mognadsprocess där de riskabla konsekvenserna av medlemskapet blir alltmer iögonfallande för individen (Pyrooz & Decker, 2011). Banden man ska bryta kan dock vara mer än bara vänskapliga sådana. Gänget kan ha fungerat som en surrogatfamilj där individen fick viss trygghet, förståelse och respekt, och kan även ha levererat regler och struktur för tillvaron. I gengäld fordrades ofta att medlemmen presterar och levererar som överenskommet och att han i kontakten med gänget överartikulerat sin maskulinitet (Ureno & Bilmes, 2003; Forkby, Kuosmanen & Örnlin, 2020b). Genom att skapa ett hårt maskulint skal kan känslor av hjälplöshet och skam ha kontrollerats för att kunna visa sig värdiga medlemskapet i grupperingen. Emellertid måste den enskilde samtidigt trycka bort de mjukare känslorna som etablerar och vidmakthåller relationella band till människor utanför gänget, till exempel till familjemedlemmar, vilket riskerar att cementera medlemmen i grupperingen.

Gängmedlemmar får ofta svårt att lämna och finna sig utanför, då gänget erbjudit en slags helhetslösning där socialt stöd, en känsla av tillhörighet, vänskapsrelationer, bostad och försörjningsmöjligheter ingått (Harris, Turner, Garrett & Atkinson, 2010). Därtill kan relationerna i gängkonstellationerna lika gärna ha handlat om att få tolkningsramar för hur livet ska levas och ordnas. Att lämna ett gäng kan därför i hög grad artikulera ett behov av att få hjälp till med en nyorientering och i att besvara frågor kring hur livet efteråt (bäst) ska levas – vad ska vardagen fyllas med, vad kan ge mening och hur hanteras upplevelser man bär med sig från tiden i gänget (Lalander, 2013)?

Stöd och rehabilitering

I debatten florerar regelbundet en hel del missmodiga budskap om hur svårt eller omöjligt det är att rehabilitera gängkriminella. Forskningsläget, menar Petersilia, indikerar emellertid att när stöd ges på rätt sätt, är omfattande till sin natur och använder beforskade metoder kan man räkna med ungefärligen 30 % bättre effekt än när ingenting alls görs (Petersilia, 2004). Studier av ”reentry” (återgång till samhället) (Visser et al., 2017) pekar på hur stöd måste utformas individuellt och att den behandlande personalen bör ha kompetens som går

utanför själva behandlingsmodellen som sådan. Individuella förändringar måste också prioriteras om ett första steg i behandlingen. Det är först efter det att individen förändrat sin attityd och förankrat beslutet att lämna som sociala insatser kan ha verklig effekt, eftersom den personliga förändringen är den som så att säga ”bär” genom de svårigheter som en rehabilitering oundvikligen innebär. Att inte involvera de inre dimensionerna, utan kanske att tänka sig att man ordnar bostad och sysselsättning och så löser sig resten, kan skapa orealistiska förhoppningar hos den enskilda att förändringen kommer att gå enkelt – något som i sin tur kan leda till uppgivenhet när sådana väl kommer.

Ett gott stöd innefattar en mängd dimensioner. Av stor vikt är att tänka helhetligt runt den avhoppades situation (vilket konkret betyder att ge stöd under tiden på anstalt, vid frisläppandet och efter det att integrationen i samhället ägt rum), att matcha insatser individuellt och att stärka alla sammanhang som ger social struktur; med andra ord faktorer som får personens egen vilja att växa (Visser & Travis, 2003). Det förefaller också vara avgörande att stödet är närvarande och detaljerat under den tidsperiod en person frisläpps (National Research Council, 2008).

Det stödjande nätverket kring den avhoppade måste alltså kunna uppfatta vad just denne menar är viktigt, och hur hen tolkar sin situation och olika händelser som uppstår. I en forskningsöversikt kring avhopp från gäng och fortsatt avhållsamhet från brottslighet (Roman et al., 2017), argumenteras för att allt stödarbete måste vara införstått med vilka pull- och pushfaktorerna är, samt hur de samspelar för den som hoppar av en gängtillhörighet. Framgångsrikt behandlingsarbete kretsar kring att öka den avhoppades egen problematisering av den tidigare gängtillvaron genom att tillvarata situationer av tvivel inför det livet, men arbetet handlar i lika hög utsträckning om att öka möjligheter att integreras i samhället. Stödet måste också vara av social karaktär. Klienterna har oftast multipla stödbehov och av den anledningen måste stödet vara brett. Att etablera strukturerat partnerskap mellan olika aktörer och kompetenser, så som mellan frivård, socialtjänst, polis, utbildningsväsende och hälso- och sjukvård är ofta en förutsättning för att nå framgång (Petersilia, 2004). Att göra klienterna anställningsbara och lotsa dem mot betald anställning reducerar också signifikant risken för återfall (Cook et al., 2015).

De behandlingsinsatser som förefaller ge bäst resultat är sammanfattningsvis de som:

- Hjälper individen att desillusioneras vad gäller den forna gängtillvaron samtidigt som man lockar med reella möjligheter till ett annat liv
- Ger individen chansen att testa och träna mer konstruktiva sociala roller
- Har lång varaktighet och där intensiteten i själva insatserna är hög
- Arbetar med den enskilde individen såväl som med gänget

Träningen av "prosociala färdigheter" och känsloreglering (det vill säga andra sätt att lösa konflikter) och anknytningen till nya rollmodeller eller förebilder är här viktiga komponenter för att förändringen ska bli bestående. Andra avgörande komponenter är etableringen av en strukturerad fritid och dagaktiviteter med utbildning eller arbete.

Det finns en del studier av rehabiliteringsprogram inom detta område. Homeboy Industries och Victory Outreach är två exempel på verksamheter som båda två grundas på ett 12-stepsprogram och drivs av religiösa samfund. En viktig del i deras stödarbete handlar om att skapa ett alternativ till den hårda maskulinitet som frodades inom gänget. Det hypermaskulina idealet utmanades av idéer om en mjukare manlighet, exempelvis sådana som är viktiga för ett omhändertagande faderskap (Flores 2014, 2016; Flores & Hondagneu Sotelo 2013). Omformandet till en ny identitet har dock inte bara inre förtecken utan också yttre sådana, exempelvis genom förändra gängattribut i form av hårfrisyrer och borttagning av tatueringar. Deuchar & Wiede (2018) poängterar också de sociala förhållandenas betydelse för att en exit-process ska kunna stabiliseras, inte minst i form av att komma in i utbildning eller arbete.

Studier har också bedrivits om exitprogram i Danmark genom programmet "New Start" (Deuchar 2016; Deuchar och Deuchar & Wiede 2018; Søgård 2016). Här förekommer liknande arbete med att försöka påverka deltagarnas identitet, och inte minst syn på manlighet. Programmet var kopplat till en boxningsklubb vilken sågs som en attraktiv verksamhet för dem som ville lämna gänget. Tanken var samtidigt att boxningen skulle erbjuda en länk till en annan form av manlighet. Det tidigare hypermaskulina idealet utmanades successivt istället för att konfronteras tidigt och kraftigt i programmet, då en sådan strategi befärades kunna skrämman iväg deltagarna i tidigt skede. Samtalsrummet kallades därför för sparringrum och samtalen där kunde handla om att träna upp aggressionskontroll och strategier för en ny livsföring. Intressant nog spelade användningen av så kallade "wounded healers" en viktig roll i programmet (jämför med så kallade credible messengers i Passus). Deltagare som kommit längre i programmet kunde i denna form fungera som mentorer för nykomlingarna.

I studier av ett program med liknande ambitioner Targeted Against Gangs "TAG" i London (Armstrong & Rosbrook-Thompson 2017) och även i Glasgow genom Community Initiative to Reduce Violence "CIRV" (Deuchar & Wiede 2018), framkommer liknande teman som viktiga i förändringsarbetet. Det handlade här om att stegvis ersätta den tidigare rollen och gängrelaterade identiteten genom att erbjuda nya sammanhang och gemenskaper och sätt att förstå sig själv på. Här framkommer också behovet av ett helhetligt stöd och att personer med längre tid i programmet kunde fungera som mentorer för nytillkomna. Det är viktigt att se att psykologiska och sociala insatser måste samverka för att skapa den helhetlighet som krävs i stödet. En del av de kapaciteter som utvecklats inom gänget kunde också användas konstruktivt genom att fyllas med ett nytt innehåll. Kreativiteten som utvecklats inom gänget

kunde exempelvis få ett annat utlopp om den kopplades till ett entreprenörskap. I samtliga dessa studier återkommer också beskrivningar av gänget som ett slags skydd och försvar mot sin person och att skapa alternativa sammanhang när det ordinarie samhället uppfattas som svårtillgängligt och ibland diskriminerande.

Teoretisk ingång

Analysen av insamlade data kommer att ta avstamp i ett av de huvudsakliga resultaten från intervjuer med programmets deltagande klienter – det starka förtroendet för Passus som organisation och för dess medarbetare som kom till uttryck i de deltagarintervjuer som genomförts. Att ha ett förtroende för institutioner i allmänhet förtroende förefaller inte vara en självklarhet för de intervjuade deltagarna. Snarare framkommer motsatsen, en misstro som länkas till en upplevelse av bristande förståelse för deras situation i deras tidigare erfarenheter från myndighets- och stödkontakter.

Men vad är det då för typ av förtroende som deltagarna upplever och hur kan det förstås? Är förtroende per se något oproblematiskt och hur länge varar ett förtroende? Med tanke på slutmålet med ett program av Passus typ behöver analysen också ta vägen om frågor om förändring och vilja till förändring. Hur kan förändring gestalta sig och förstås och inte minst, vad är det man lämnar bakom sig vid det här slaget av förändring? Vilka utmaningar ställs man inför och vad kan det vara som måste förändras? Dessa och likande frågor kommer att adresseras under analysen och rapporten har därför valt ett antal teoretiska ingångar för detta arbete.

Förtroende

Att etablera ett institutionellt förtroende är inte samma sak som att skapa ett sådant utanför dessa ramar i en mer intim eller familjär sfär. Det institutionella måste också klara av en nivå av officiellt åtagande och resultatriktning (Thaver, 2010) som ett intimare inte nödvändigtvis kräver. För att förstå den typ av förtroende som kan vara för handen inom en behandlande eller rehabiliterande organisation ska vi därför titta på *individuellt* respektive *abstrakt* förtroende/tillit.

För att ringa in det individuella förtroendet, börjar vi hos den engelske sociologen Anthony Giddens som menar att detta inbegriper engagemang, integritet och autenticitet (1990: 114). Den anställde blir här själva bryggan mellan ett mer personligt förtroende knutet till honom/henne, och ett vidare systemförtroende (ibid.: 115). Ett sådant förtroende skulle man också kunna kalla *medierat*. Det abstrakta förtroendet i sin tur handlar exempelvis om att institutionen gör det den utlovat och att den uppfattas rättvis. Tilliten till abstrakta system, som till exempel en institution, bildar i sin tur en bas för det Giddens kallar en *day-to-day-reliability*; alltså att institutionen uppfattas som hållfast och trovärdig i ett längre perspektiv. Men abstrakt förtroende “cannot supply either the mutuality or intimacy, which personal relations offer” (ibid., 114). Den abstrakta tilliten till en organisation/institution borgar för ontologisk trygghet (institutionen är likadan från dag till dag, det som utlovats hålls,

reglerna är rättvisa och tydliga etc.), medan individuellt förtroende istället stärker individens identitet (ibid.: 114). Att reformera identiteten är i exitsammanhang avgörande och går i flera steg, så som beskrivits av Giordano och kollegor (2002). Det första som bör ske beskrivs som 'a general cognitive openness to change' följt av en 'appropriate responsiveness to events and opportunities that arise (hooks for change)' (ibid.: 1000). Detta betyder konkret att man förhåller sig positiv till olika katalysatorer för förändring (ibid.: 992) som exempelvis nya relationer, utbildning eller ett lönearbete. Så småningom bör individen landa i en 'transformation in the way the actor views the deviant behaviour or lifestyle itself' (ibid.: 1002).

Men förtroende är viktigt inte bara för att Passus som organisation ska fungera och deltagarna ska uppleva det säkert att följa behandlingsprogrammet. För ett lyckosamt utfall av deltagandet måste individen så småningom självständigt klara av olika slags interaktioner ute i samhället, utan att uppleva behov av att freda sig eller använda försvarsstrategier från livet som kriminell. Passus behöver alltså bygga upp någon form av *socialt förtroende* som håller på sikt och som riktas mot människor man möter in sin vardag – personen som sitter intill på bussen, sjuksköterskan som svarar i telefon på vårdcentralen eller barnets lågstadielärare. Socialt förtroende är just detta; ett slags automatiserat förtroende för den omgivning som vi inte känner närmare till (så som till den personen som satte sig på sätet intill oss på bussen, eller till den sköterska vars namn vi inte uppfattade). För att kunna tala om socialt förtroende bör vi ha ett initialt förtroende för dessa personer, även om vi saknar all information om dem (Robinson & Jackson, 2001). Det sociala förtroendet är viktigt då tillitsfulla individer som regel brukar tillskriva andra människor goda intentioner, vilket i sin tur leder till ett mer prosocialt beteende, som så småningom ofta leder till positiva upplevelser av bemötande och därmed ytterligare tillit (Stolle, 2001).

När man begreppslägger fenomenet socialt förtroende brukar det sorteras in under två huvudfårar: *det kulturella* och *det erfarenhetsbaserade*. När man diskuterar hur förtroende utvecklas med det kulturella perspektivet för ögonen brukar man betrakta det som en bestående egenskap som lärts in tidigt i livet och huvudsakligen via föräldrar (Dohmen et al., 2012). Ett sådant sätt att se skulle betyda att man efter barndomen inte kan göra så mycket åt ett slags "grundförtroende" hos individen – det är stabilt genom hela livet, vilket också gör att man småningom kommer att föra det vidare till sina egna barn (Uslaner, 2008). Ser man på socialt förtroende på detta vis, finns förstås inte mycket att göra åt en individ med ett lågt förtroendekapital, då förtroendet är statiskt. Betydligt vanligare är dock att förstå socialt förtroende som erfarenhetsbaserat (Dinesen, 2012; Glanville & Paxton, 2007). I det perspektivet betonas snarast hur individen är formbar och att förtroende är något som skapas och omskapas genom hela livscykeln och alltså *plastiskt*. Det betyder att en person som inte haft större anledningar att erfara förtroende genom livet kan lära om, om hen bemöts på ett sätt som alstrar förtroende.

Vilja till förändring

Ett återkommande resultat av intervjuer med klienter i Passus program är uppfattningen av att de genomgått en radikal och avgörande förändring – de har transformerats i grunden. De menade sig ha lämnat något bakom sig som kunde handla om alltifrån den konkreta gängtillhörigheten och de kriminella handlingarna till sättet att leva och interagera med människor på mer generell och vardaglig nivå, och även ner till små detaljer som att avsluta vissa relationer, stänga sitt Facebookkonto, radera vissa telefonnummer ur mobilens kontaktlista med mera. Den här processen beskrivs inte sällan som påbörjad före man skrevs in i Passus. Flera klienter berättar om antingen ökade spänningar inom gänget som radikalt försvårat tillvaron och fött tankar om att lämna och många nämner föräldraskap som en avgörande faktor till varför man började umgås med tanken på att någon gång leva en annan typ av liv än det kriminella (se Forkby, Kuosmanen & Örnlin, 2020b). Man kanske, som nedanstående informant, föreställer sig att det enbart kan bli i fängelsets besöksrum som relationen till barnet kan utspela sig.

Jag vill inte att det ska bli så, att det bara är så jag kan lära känna mitt barn.

Den här sortens motsättningar, exempelvis inom gänget och i relationen mellan gänglivet och övriga sammanhang samt personer av betydelse, det som brukar kallas för ”länkade liv” (Elder, 1994), innebär ett ifrågasättande och en omorientering i förståelsen av livet sådant det hittills levts. Nya värden blir viktigare och börjar konkurrera med tidigare livsmönster och sätt att tänka. De här förändringarna bildar sammantagna en ny plattform för individens agens och de (nya) handlingar som kan bli följden av en ny viljeinriktning. Både deltagarna i programmet såväl som behandlande personal lyfter precis denna dimension – hur det utan viljan blir omöjligt att genomföra den förändring som måste till för att gänglivet ska kunna lämnas. Viljan kan inte tvingas på en person men viljan kan få olika former av stöd (Forkby et al., 2019: 79).

Det är specifika dimensioner som bidrar till den förändring av värderingar och vilja som beskrivits ovan. Det handlar bland annat om att individen *mognar* och börjar fundera över vart de livsval man gjort hittills lett en. Konsekvenserna av valen blir viktigare och vad dessa val kommit att innebära för familj och andra nära relationer. Personen i fråga genomgår dessutom ofta en fas av *desillusion* kring vad gänglivet har att erbjuda. Konflikterna i konstellationen eskalerar kanske, eller de personer i gänget man betraktat som vänner visar sig vara mindre hållfasta, eller sviker en. Det kan exempelvis visa sig att den bästa vännen vänder ryggen åt en och relationerna internt i gänget kan komma att präglas av en ökande grad av paranoia och misstänksamhet gentemot varandra.

Ytterligare en aspekt av gänglivet som bildar avstampet för viljan att lämna är det *hot och våld* man måste lära sig att leva med som medlem i ett kriminellt nätverk. Vissa av de personer som intervjuats för den här rapporten berättar om

skarpa hot mot deras liv, eller utfästelser om pengar till den som tar personens liv. Ett fåtal redogör för skenavrättningar genomförda både internt av det egna nätverket och externt från rivaliserande gängs medlemmar och flera av Passus klienter lever på hemlig ort under lång tid efter avhoppet.

Många talar också om de *motstridiga roller* som gängtillvaron erbjuder. Det är svårt eller i princip omöjligt att kombinera livet som gängkriminell med att också vara någons son, make eller pappa. På samma gång som gänget levererar vissa möjligheter (såsom tillgången på pengar, inflytande, makt och spänning) stänger det för annat som individen kanske önskar sig (hållfast vänskap, en kärleksrelation eller en levande relation till ett barn).

Slutligen spelar plågsamma upplevelser av *stress och utbrändhet* in för viljans förändring. De deltagare vi intervjuat talar om upplevelser av posttraumatiska stressyndrom, sömnsvårigheter, ångesttillstånd och en närmast vardagligt pågående uppskruvad vaksamhet som omöjliggör vardagsliv. Det går inte att ta en lunch med en vän på stan, man kan inte åka kollektivt, inte handla kläder och det kan till och med vara svårt att slappna av i det egna hemmet eftersom man inte kan veta vem som eventuellt står utanför ens ytterdörr med avsikten av skada eller döda en. Våldet finns överallt, antingen som en aktiv komponent att ta hänsyn till eller som ett slags bakgrundsljud, och därmed installeras också ett slags konstant säkerhetstänk hos den utsatta personen – man bär skyddsväst, man är beväpnad, och framförallt lär man sig att inte lita på någon utanför sig själv (ibid.: 80 ff.)

Så långt ser vi att det finns flera faktorer som verkar i riktning från gänget: mognadsprocesser, desillusion, hot och våld samt den stress och eventuella utbrändhet som följer med livsstilen som gängassocierad yrkeskriminell. Man skulle kunna kalla dessa faktorer för *push-faktorer*; sådana som stöter bort individen från gänget. Men även om push-faktorer visat sig vara något starkare än pull-faktorer vid beslut om avhopp från gängkriminalitet i alla fall för män (Roman et al., 2017), räcker de inte för att förstå en individuell förändring av den här omfattningen. En helhetlig bild av avhopp från gängkriminalitet involverar därför både *internal reasons* som till exempel har med viljeinriktning att göra; vad man tänker och känner inför gängtillvaron, som återgivits ovan och *external* vilket kan relatera till enskilda händelser såsom våld, eller till strukturer – både de som är verksamma inom gänget och leder till tankar om avhopp, men också sådana som handlar om vilka stödstrukturer som finns tillgängliga runt individen, eller hur samtida politiska svar på problemet med kriminalitet ser ut (ibid.: 318).

En viktig extern faktor (external reasons) är det som Laub och Sampson (2001, 2003) kallar *turning points*; resultatet av institutionella processer på makronivå. Turning points är exempelvis resultatet av situationer som förmedlar skydd, stöd, nya möjligheter, övervakning, kontroll och strukturerar nya rutiner för den enskilde. I den meningen kan alltså Passus ses som en arena för turning points. Förmedlandet av resurser av de slag som beskrivits bör gå genom etablerandet av nya relationer, eller via redan existerande relationer som

ändrar karaktär. Detta sätt att se på förändringen hos den enskilde avfärdar inte dimensioner som vilja eller agens, men lyfter fram dem som följer av turning points – det vill säga att det är kontrollen, stödet, de nya möjligheterna etcetera som faciliterar viljans förändring. Det är till och med, enligt Sampson och Laub, svårt att tala om en renodlad viljans förändring. Källan till individens förändring ligger istället ofta “below the surface of active consciousness and did not involve purposeful identity change” (Sampson & Laub, 2016: 328). Sampson och Laub vill här tona ner resultatet av individens vilja och också peka mot hur socialt arbete, polisiära insatser, fängelsevistelser och stöd efter avslutat straff väger mycket tungt för beslutet att lämna en kriminell livsstil (ibid.). Formulerat på ett annat sätt kan man kanske tänka sig viljan som ett frö till förändring, som genom näringsrik mull ges möjligheten att växa till sig, och på samma vis kan släckas ut om den inte göds av något.

Även om vi väger samman det som ovan beskrivits som internal reasons med external reasons för att förstå varför och hur en person beslutar sig för en så genomgripande förändring som det måste sägas vara att lämna en kriminell organisering bakom sig, räcker det sällan till för att fånga enskilda individers förändringsresa. Forkby och kollegor (2019) använder sig av tre begrepp för att fånga processen: omgestaltning, assimilering och exkludering.

Omgestaltning kan anses vara fallet då en person förändrat sin livsföring och sin identitet så radikalt att gängmedlemskapet inte längre spelar en aktiv roll för det befintliga livet. Tillvaron är så genomgripande förändrad att den fått ett helt nytt innehåll. Individen uppfattar att det tidigare livet och gänget saknar relevans för den nuvarande identiteten. *Assimilering* är vid handen när personen har integrerat sitt tidigare liv i sin nya identitet. Personen har så att säga inte ”klipt” med det liv man levde förut, vilket betyder att gängtillvaron inte ses som oviktig; bara inte möjlig att längre praktisera. Delar av det tidigare livet har istället integrerats i den nuvarande identiteten. *Exkludering* innebär istället att den gamla identiteten lyfts bort från den identitet man uppfattar sig ha nu men erfarenheterna från det kriminella livet är i en mening ändå verksam för identitetsbygget eftersom personen betraktar sitt nya liv som en slags opposition till det gamla; till det man inte längre vill vara och det man önskar exkludera ur sitt liv.

De här tre begreppen kan användas för att förstå vilken typ av förändring individen har genomgått. När vi talar om omgestaltning handlar det om en förändring som innebär att individen inte alls ser sig själv som ”före detta” (gängkriminell). Att ha tillhört ett gäng har ingen betydelse för den nuvarande identiteten eller livsföringen. Det gamla livet är enbart minnen som det nya livet inte har kontakt med. För en individ som är assimilerad ingår snarare den tidigare erfarenheten av kriminalitet i den nya identiteten. Man har integrerat ett slags ”ex-identitet” och låtit den betyda något som ligger mer aktivt än för den person vars förändring mer karaktäriserats av omgestaltning. Den förändringsprocess som etiketterats som exkludering betyder att den tidigare identiteten spelar en stor och viktig roll i det nya identitetsbygget. Den nya

identiteten byggs upp som en kraftfull kontrast, ett slags avståndstagande till det tidigare livet. Man blir så att säga till genom att ta avstånd från den man tidigare var.

Övergången till nya sammanhang

Som redan lyfts är gängtillhörigheten mer än bara den ram inom vilken brottsliga handlingar utförs och ekonomisk vinst genereras. Gänget ger en ram runt tillvaron där sociala band, rutiner, viss tillhörighet och kontakter etableras. Att lämna en sådan ram innebär att man på lång sikt måste finna en ny inom vilken livet kan utspela sig. Vi ska här kort dröja vid frågan om *socialt kapital*, då livet som kriminell i viss mån gav individen ett sådant kapital och då behandlingsarbete med före detta kriminella kan sägas stå och falla med förmågan och möjligheterna för individen att skapa nytt kapital.

Socialt kapital som begrepp är myntat av den franske sociologen Pierre Bourdieu. Ett socialt kapital kan bestå av nätverk så som familj, klass, klan eller partitillhörighet, men kan också bestå av nätverk som hålls ihop enkom via utbyten av materiell eller kulturell karaktär som sker mellan deltagarna. Hur stort socialt kapital en person innehar beror på hur stort nätverk av relationer som hen effektivt kan mobilisera, och på den volym av kapital (ekonomiskt, kulturellt och symboliskt) som varje deltagare i detta nätverk i sin tur innehar (Bourdieu, 1986). Donald Broady menar att Bourdieu med begreppet avser relationer mellan vänner, familj och släkt men också det stöd som t.ex. medlemmar i samma yrkeskår eller skrå ger varandra.

Varje individ i ett nätverk innehar olika positioner som i sin tur genererar kontakter. Kontakterna innebär att ekonomiskt, socialt eller kulturellt kapital ansamlas och det kapitalet är på sätt och vis en tillgång som alla i gruppen kan dra nytta av i varierande grad. Ett exempel skulle kunna vara att en examen som normalt sett har gott renommé inte per se garanterar en framgångsrik livsbana – för att en framgångsrik yrkeskarriär ska komma till stånd fordras att stöd från släkt, vänner och andra kontakter kan mobiliseras när man behöver. På så vis kan socialt kapital utgöra en förutsättning för att kunna få utdelning på annat kapital, t.ex. ekonomiskt, kulturellt och/eller utbildningskapital (Broady 2002). Men kapital som är värdefullt i en gruppering, i en släkt eller inom ett skrå kan vara värdelöst inom andra domäner. Att ha en arkitektutbildning eller vara framgångsrik koreograf kan som exempel vara ett komplett meningslöst kapital för en gruppering av kriminella.

Det man fått tillgång till som yrkeskriminell är också en position på ett *fält*. Ett fält ska här förstås ungefär som ett socialt rum som strukturerar positioner (Bourdieu, 1984/1991: 131 ff.) och kan vara en mängd olika saker. Att göra karriär som designer inom modeindustrin kan vara ett exempel på att skaffa sig en position på ett fält. När man slår sig in är man en *newcomer*, för att så småningom etablera sig som en *veteran* och väl etablerad på fältet konkurrerar

man om *field specific capital* (ibid.: 132). Den här konkurrensen, eller tävlingen handlar alltså om hur åtråvärd position inom fältet man kan skaffa sig, eller om hur mycket fältspecifikt kapital man kan inhösta. För en modeskapare kan det fältspecifika kapitalet kanhända handla om ryktbarhet; att ens kläder fotograferas av erkända fotografer och publiceras i rätt tidskrift, eller att man bereds tillträde till de mest prestigefyllda modevisningarna, medan det för en bonde kan handla om att äga så mycket mark som det bara går, eller mark av ett särskilt slag. En akademiker i sin tur beror av publikationer i rätt tidskrifter, lyckosamma medelsansökningar och titlar, och den yrkeskriminella konkurrerar kanske med andra om skrämselkapital, kontakter med andra kriminella med högt skrämselkapital, synlig tillhörighet till "rätt" gruppering" (såsom exempelvis att tilldelas väst med ett ryggement som visar full grupptillhörighet) eller anskaffandet av konsumtionsgods att visa upp.

Poängen med fältbegreppet för denna framställning är inte att påvisa att man samlar på sig kapital under en kriminell karriär, utan att förstå att det för en yrkeskriminella kan finnas lika mycket att förlora på att lämna den kriminella livsstilen, som för en bonde att ge bort värdefull granskog för en struntsumma och istället omskola sig till undersköterska. Det den f.d. yrkeskriminella måste göra som däremot inte gäller för modeskaparen, akademikern eller bonden är att lära sig att tåga om sin bakgrund och inte använda den status, den position och de färdigheter han tillskansat sig efter år av kriminell verksamhet. På samma sätt som den unge designern slet ont i början av sin karriär, tjänade den kriminelle relativt lite pengar och gjorde de enklaste, minst prestigefyllda jobben innan han upptogs som fullvärdig medlem, och på samma vis som den hyllade och etablerade designern som nu blivit veteran kan skörda frukterna av sitt arbete, kan måhända den gängkriminella under en tid också det. Men även här inryms en viktig skillnad – medan en professor eller en chefsdesigner på Dior för resten av livet kan njuta av frukterna som positionen innebär (även om hen måste freda sig från konkurrens från newcomers), löper den kriminelle inte sällan ännu högre risker ju högre upp i hierarkin han kommer. På samma gång kan man alltså säga att den gängassocierade kriminelle har mycket att förlora på att lämna, mycket att vinna på att lämna men också att erfarenheterna av brottslighet inte utgör någon form av kapital inom några andra fält.⁶ Man måste alltså lära sig att bygga upp och hantera nya kapitalformer.

Väl att märka är att en del färdigheter och förmågor kan användas i det nya, men som då måste få ett annat innehåll. Exempelvis kan ledarskapsförmåga, social förmåga och affärssinne vara viktigt om man förmår att finna ett annat sammanhang för det, det vill säga att erövra ett sådant kapital som gör att dessa

⁶ Det är här alltså inte en fråga om att den före detta kriminella inte skulle besitta förmågor som går att använda i andra typer av yrken eller livssituationer (såsom exempelvis ledaregenskaper, mod, förhandlingskunskaper, strategisk förmåga eller framåtanda), utan om att själva "meriterna" som en yrkeskriminell bana ger inte åstadkommer en samhällelig statusposition (eller erkända kontakter som kan lotsa en vidare vid behov) att bygga vidare utifrån. Det går kort och gott inte att sätta upp ett värdetransportrån på sitt CV när man söker jobb som rörmokare eller mellanstadie lärare.

färdigheter och förmågor kommer till utlopp – något som också kan vara viktigt att ta fasta på i stödarbetet (Forkby, Kuosmanen & Örnlin, 2020).

Genomförande av utvärderingen

Empiri för utvärderingen av Passus har samlats in löpande sedan hösten 2018. Metodvalet följer vad som brukar kallas en mixed-method design, det vill säga en kombination av metoder för att ringa in svaren på forskningsfrågorna. Fördelen med detta angreppssätt är att sociala företeelser så som till exempel behandlingsprogram, rehabilitering och relationer mellan personal och deltagare är av en komplex karaktär och med bara ett metodiskt angreppssätt belyses bara vissa delar. Vi vill dock betona att det är olika fenomen som belyses via de olika metoderna; enkäterna granskar beställares uppfattningar om programmet, gruppintervjuerna åskådliggör personalens uppfattningar om klientarbete och programmets utformning och de enskilda intervjuerna med deltagare frilägger deras erfarenheter av deltagandet. I så motto bör man möjligen kalla studiens upplägg för en svagare variant av mixed-method design.

Konkret byggs studien alltså upp i huvudsak av tre typer av material: enkäter distribuerade till beställare av Passus tjänster, gruppintervjuer med de anställda inom Passus och enskilda intervjuer med deltagare i programmet – både sådana som är inskrivna i programmet och sådana som avslutat det. Till detta material kan läggas skattningar som gjordes av Passus egen personal i enlighet med vissa frågeområden och kriterier som utarbetats av forskarna. Det senare tjänar syftet att få spegling av det som framkommer i primärdata, vilket kan ses som en form av bortfallsanalys.

Då deltagare i Passus program finns spridda över hela landet har flera intervjuer genomförts via telefon. För både de deltagare som fortfarande är inskrivna i programmet som för de som avslutat behandling gäller att kontakt förmedlats genom Passus egen personal.

Ansatsen i utvärderingen har hämtat inspiration från Pawson & Tilley's "realistic evaluation" (2000) vilken bland annat avser att identifiera vilka förändringar som avses och med vilka mekanismer de är tänkta att åstadkommas i olika program, och även att undersöka hur programlogiken fungerar i praktiken. Här blir en analyserande beskrivning av programmet centralt, där ambitionen är att sprida ljus i vad som i utvärderingssammanhang ibland benämns som en svart låda. Utvärderingar som bortser från att undersöka en interventions mekanismer kan istället fokusera på före- och eftermätningar, och undersöker skillnader och i bästa fall effekter, utan att ta hänsyn till vad som sker inom ramen för intervention (som framstår som en svart låda). En sådan uppläggning kan fungera, i synnerhet för sådana program som är väl kända, och om man kontrollerar att de som arbetar med interventionen följer det uppställda schemat. I bästa fall knyter man också en kontrollgrupp till utvärderingen för att på detta sätt kunna uttala sig om effekter, och inte enbart vissa tänkbara resultat.

Denna studie har väsentliga begränsningar betraktad som utvärdering av resultat och effekter. Vi har inte haft möjlighet att mäta klienternas status när de påbörjar programmet, följa upp dem kontinuerligt i förhållande till denna baslinjemätning och slutgiltigt en tid efter avslutat program. Deltagarna fanns redan i olika faser av programmet när vi började utvärderingen och det fanns inte heller någon större grupp som hade avslutat det. Vidare har vi inte kunnat knyta en kontrollgrupp till studien, inte minst då tillgången till information (databaser) över gängmedlemmar och vilka insatser dessa får saknas i Sverige. Till detta kommer att det finns mycket få tillgängliga gängspecifika insatser som riktar sig mot gängavhopp, så tillgången till rimliga kontrollgrupper är därmed liten. Alternativt skulle man jämföra klienter som genomgått Passus med andra avhoppare som inte får något särskilt stöd, väntar på en viss behandling och/eller får sedvanlig behandling.

Möjligen skulle man kunna skapa en kvasi-experimentell grupp och följa upp denna genom olika register. Problemet här är att komma i kontakt med målgruppen, men möjligen skulle framtida studier kunna finna vägar genom en kombination av källor inom anstalt, frivård, socialtjänst och olika avhoppssverksamheter. Även om ett sådant upplägg skulle vara vällovligt, saknades för denna studie såväl resurs- som planeringsmässiga förutsättningar för en sådan design. Man kan också notera att det även internationellt finns få exempel där det varit möjligt att åstadkomma randomiserade kontrollstudier (Roman, Decker, & Pyrooz, 2017), utan studier av avhoppssverksamheter har ofta en liknande ambition som denna (Deuchar, Søgaard, Kolind, Thylstrup, & Wells, 2015; Flores & Hondagneu-Sotelo, 2013; Søgaard, Kolind, Thylstrup, & Deuchar, 2016).

Trianguleringen av olika datakällor tjänar dels syftet att möjliggöra för att identifiera centrala komponenter i programmet, som att till viss del kompensera för de brister som nämnts ovan. Genom att spegla programmet från olika håll syftar vi till att ge en så god bild som möjligt av vad det innehåller för centrala moment, och i alla fall försöka systematisera kunskap från intressenter i form av klienter, uppdragsgivare och ansvariga med insikt i såväl programmet som klienternas livssituationer och förändringsprocesser.

Den kvantitativa delen av studien

Metodiken för genomförandet av enkätstudien beskrivs i ett senare kapitel i denna rapport (där enkäten redovisas). För utvärderingen gjordes även en kvantitativ sammanställning av vissa grunduppgifter rörande klienternas livssituation och uppfattning av programmet. Denna syftade till att ge en viss överblick över hela klientgruppen, och tjänar som en form av bortfallsanalys för gruppen som inte intervjuats. För den senare gruppen ombads personal vid Passus att sammanställa några basuppgifter om klienternas livssituation för klienterna samt vad de arbetat med i förhållande till det aktuella uppdraget.

Forskargruppen har enbart haft anonymiserat material från sekundäruppgifterna. I sammanställningen av dessa uppgifter har enbart de tagits med för vilka Passus uppgivit att de haft aktuell kunskap om, det vill säga att de haft kunskap om livssituationen som inte var äldre än 30 dagar vid skattningsstillfället. Vi har även tagit bort uppgifter om nyinskrivna personer eller där behandlingsarbetet avslutats i tidigt skede (upp till 10 veckor) då uppgifterna om dessa inte kan säga så mycket om programmet. Sekundäruppgifter bör självfallet tolkas med försiktighet, även om dessa rör mer faktabaserade uppgifter så som hur bostadsförhållandena ser ut.

Utvärderingen avser åren från 2013 då Passus fick sin nuvarande programutformning till 2019, och omfattar klienter som varit inskrivna under dessa år. De klienter som varit inskrivna innan dess, i en tidigare programutformning ingår således inte. 43 klienter ingår då i gruppen som skulle kunna ingå i denna utvärdering. Av dessa har primärdata samlats in för 27 personer, antingen genom intervjuer per telefon (19 stycken) eller vid direktmöte (8 stycken). Bland de intervjuade vid direktmöte arbetade vid tillfället två personer som coacher i Passus. Då dessa också har en roll i att ansvara för programmet gjordes valet att inkludera dessa i gruppen av personalintervjuer istället för i klientgruppen. 12 skattningar från Passus har tagits med (efter att tagit bort dem där aktuell kunskap saknas och där personen varit för kort tid i programmet). Primäruppgifter har använts i analysen för 63 procent av klientgruppen (58 procent om man undantar de två intervjuade coacherna), och sekundäruppgifter för 28 procent.

Tabell 1 Sammanställning av material om Passus klienter

Antal som ingått i Passus i aktuell form	43
Antal intervjuade personer	27
- direktmöte	8 (varav 2 coacher)
- telefon	19
Antal skattningar som tagit med	12
<i>Totalt antal klienter i utvärderingen</i>	<i>39</i>

Den kvalitativa delen av studien

Intervjuerna med de anställda inom Passus genomfördes under våren 2019 och består av totalt 6 intervjuer med tillsvidareanställda och timanställda coacher, terapeuter, anhörigterapeut samt verksamhetsansvarig. Intervjuerna med coacher och terapeuter har skett i form av gruppintervjuer, resterande har genomförts som enskilda intervjuer. Deltagarintervjuerna som används i denna rapport är genomförda som enskilda intervjuer under sensvåren och sommaren 2019 samt hösten 2019 och våren 2020. Samtliga intervjuer som ägde rum

”live” har spelats in och transkriberats. För telefonintervjuerna gäller att anteckningar förts under pågående samtal.

Intervjuerna med de anställda har fokuserat på hur deras arbete inom Passus ser ut, vad de gör med och i relation till klienterna och övergripande syn på modellen. Vi har också ställt frågor kring svårigheter och hinder i arbetet, samt också resonerat kring problematiken i sig, exempelvis kring gäng och identitetsbildning samt relaterat detta till det egna arbetet.

Vad gäller intervjuerna med de informanter som har en kriminell bakgrund är de av etiskt sensitiv karaktär. Individerna vi träffar kan befinna sig i sköra eller utsatta situationer och man kan med fog anta att många av dem bär på minnen och erfarenheter av svår karaktär. De intervjuade deltagarna (personal såväl som deltagare) fick information om studien innan intervjun startade, muntligt såväl som skriftligt. De delgavs information att de när som helst kunde avbryta intervjun utan att behöva uppge skäl för detta, att de inte behövde svara på frågor som de uppfattade som obekväma eller svåra och att de hade rätt att be intervjuarna att stryka uttalanden som de i efterhand kunde komma att uppfatta som alltför känsliga för publicering. Efter att intervjun avslutades frågade vi deltagarna om de känt sig nödgade att svara på frågor de uppfattat som obekväma och om vi missat att ställa någon för dem relevant fråga.

Vårt intryck var att de vi mötte var genuint intresserade av att delta i studien och att många ville bidra med kunskap. Det kunde emellertid vara svårt att nå vissa klienter. Några nekade deltagande och det förekom också andra som till exempel på grund av oregelbundna arbeten, resande eller sjuka barn inte hade möjlighet att delta, trots att man uttryckt en sådan önskan.

Totalt inkluderat såväl klienter som anställda genomfördes 33 intervjuer, varav 19 genomfördes via telefon och 14 var av karaktären narrativ intervju, vilket med andra ord medgav för informanten att tala friare om sina erfarenheter. Ingen av de intervjuade har ersatts för sin medverkan, förutom att Passus har bekostat forskningspersonernas resor för intervju i några fall.

För all redovisning av empiriskt material gäller att inga namn kommer att återges och att de namn och eventuellt beskrivna situationer eller händelser som förekommer i de empiriska utdragen i rapporten samtliga är fingerade. Utvärderingen i sin helhet är etikprövad och är godkänd av Etikprövningsmyndigheten, dnr: 2019-02360.

Den intervjuguide som använts har varit semistrukturerad, vilket betyder att ett antal frågor under ett antal teman strukturerat huvuddragen i intervjun, men att den intervjuade ges möjligheter att röra sig utanför dessa ramar, eller att den som intervjuar själv kan följa upp spår och utflykter under samtalets gång. När det gäller klienterna har teman som strukturerat intervjuerna varit: bakgrundsfrågor (ålder, bostadsort, gängtillhörighet, barn etcetera), relationer (nuvarande och bakåt i tiden), typer av myndighetskontakter (nuvarande och bakåt i tiden), ekonomi- och boendefrågor (nuvarande och bakåt i tiden), hälso- och sömnfrågor, frågor om aktuell hot- och/eller säkerhetsbild, eventuella kontakter/fortsatta associationer med gängkonstellationer eller gamla vänner,

tankar och känslor om den gamla gängtillhörigheten, kontakten med Passus, andra viktiga kontakter utanför Passus som underlättat avhopp från gängkriminalitet, uppfattningar om Passus program och dess struktur, särskilda svårigheter de tycker sig stött på under behandlingens gång, uppfattningar om Passus personal, samt erfarenheter av särskilt väl respektive mindre väl fungerande dimensioner av Passus arbete. De intervjuer som genomförts via telefon har hållit sig tätare in på dessa teman, medan övriga samtal varit friare till sin form och möjliggjort fler associationer, följdfrågor och utvikningar.

Intervjuerna som genomförts "live" har efter inspelning transkriberats och kodats. Med *kodning* menas här en reducering av materialet där man söker efter mönster eller möjligheter att sammanfatta materialet under färre rubriker. Kodningen under utvärderingen har varit induktiv, vilket betyder att koder har skapats *efter* insamlingen, (istället för att som exempel före insamlingen ha med sig en lista med koder genom vilka data ska kodas; det som brukar kallas för deduktiv kodning). I den första kodningen av utskrifter undersöktes det som brukar kallas manifesta koder – alltså att man urskiljer specifika termer som återkommer i textdatan. Därefter genomfördes en öppen kodning – det vill säga sökandet efter särskilda teman i intervjuerna som föreföll ge preliminära svar på studiens frågeställningar (Layder, 2005: 53). Den första kodningen kan förstås som mer pragmatisk – man tittar efter upprepade mönster (berättelser som återkommer, eller vissa teman som många av informanterna väjer att lyfta fram), medan den senare kodningen är mer teoretiskt informerad.

Analys

Analysen av intervjuerna med de anställda har varit tematisk där varje intervju har skrivits ut och lästs igenom noggrant. Temana bestod dels av sådana som bestämdes på förhand för att få kunskap om modellens utformning och innehåll och dels sådana som växte fram under analysarbetet. En ram för analysarbetet var att koncentrera sig på *övergripande kunskap* om modellen (målgruppen, personal/kompetens, resurser och andra förutsättningar för arbetet), samt metodens utformning (centrala delar i förändringsarbetet, fasindelningen och aktiviteter tillhöriga olika faser, förändringens "objekt" – vad ska förändras och hur olika förändringsambitioner hänger samman, funktioner och roller i programmet, hinder/möjligheter samt utfall).

Om en individ ska klara av att bryta med ett dominerande tankemönster eller sätt att leva krävs, som redan nämnts, att flera system förändras på samma gång – relationer, tankemodeller och reaktionsmönster, och för att ändra ett tankemönster som relaterar till kriminalitet (eller missbruk) behöver som regel även materiella betingelser förändras (så som tillgång till bostad, försörjning och/eller utbildning) och så vidare (Kristiansen, 2000). Ska personen i fråga klara en mer långsiktig omställning av livet krävs också själva viljan till förändring, då inget behandlingsprogram kan installera vilja i en klient som inte är redo för förändring (Forkby et al 2019). Det betyder förstås inte att alla typer av behandlingsmodeller klarar att stödja en person med en vilja att förändras

lika bra, men det skulle däremot kunna betyda att majoriteten av de individer som söker sig till Passus, eller blir uppfångade av Passus efter exempelvis en anstaltsvistelses slut, har en hög grad av latent eller manifest vilja till förändring. Att vidmakthålla och understödja denna vilja, torde vara av avgörande vikt för varje behandlingsmodell med ambitionen att lyckas hjälpa de inskrivna klienterna.

För att förstå klienternas utsagor om sina upplevelser inom ramen för Passus behandlingsmodell, bör man alltså först konstatera att någon form av viljeförändring ägt rum redan *före* Passus kommer in i bilden. Den kan i vissa individers fall vara av mer radikal karaktär och gestalta sig som att man längtar till något annat som man föreställer sig kan ligga bortom livet som gängkriminell, medan den för andra ter sig mer som en vilja att ta sig bort från en situation som inte längre fungerar. Ibland får man kunskap om Passus via en kamrat, ibland genom någon annan form av kontakt inom eller utom myndigheter. Vissa deltagare har ett abrupt uppbrott bakom sig, medan andra hamnar på Passus som ett resultat av en lång process. De allra flesta klienter beskriver en resa genom programmet som ter sig mer eller mindre vindlande och många både möter och uppvisar olika former av motstånd under resans gång.

Om programmet ska beskrivas reducerat skulle modellen kunna sammanfattas i två grova faser, där den första kan rubriceras "Omgestaltning" och den andra "Assimilering". Dessa faser ligger inte placerade separat inom modellen men man kan ändå skönja en accentuering av dimensionen omgestaltning under den första halvan och en större betoning av assimilering under den sista halvan. Som vi kommer att se under analysens gång är dessa faser ofta interfolierade i varandra, på samma sätt som det intima och institutionella förtroendet för klienternas räkning ofta verkar uppfattas som ett och detsamma. Analysen kommer också att löpande diskutera motstånd från deltagarnas sida; dels på grund av den närmast förväntat regelbundna uppkomsten av motstånd under programmets gång (även om det som regel är starkast i inledningen och i princip icke-existerande mot slutet av programmet), men också för att initiera en diskussion om motstånd på en annan nivå – som en slags initial överlevnadsstrategi från individer som potentiellt skulle kunna uppfattas som koloniserade av ett slags "statsbärande moral" (se exempelvis Prior, 1993; Rose & Miller, 1992 och Garland, 1997) förmedlad via Passus.

Det finns emellertid också andra sätt att beskriva avhopparprogram av Passus sort. Ett sätt kan vara det som Brå (2016: 75 ff.) använder, där man istället talar om tre faser: den akuta, den stabiliserande och den långsiktiga fasen. Under den första fasen måste avhopparen (inte sällan brådstörtat) lämna sitt gamla sammanhang bakom sig och bryta upp. Detta innefattar ofta flytt till en annan stad där programmet bereder en skydd i form av akut bostad. Under fasen lär personalen och avhopparen känna varandra och om deltagaren använder droger måste han sluta med detta och lämna regelbundna urinprov. En kartläggning av deltagarens behov igångsätts och den coach han tilldelats

spenderar tid med honom. Under denna fas syns det allra mest manifesta motståndet mot programmet och en del av deltagarna återfaller i brottslighet eller droganvändning. Efter detta följer som regel en fas av ökande stabilitet. Klienten genomgår terapi, i vissa fall psykiatriska utredningar, han kan få hjälp med exempelvis utbildning eller körkort och kontakter med Arbetsförmedlingen eller Försäkringskassan kan behöva etableras, parallellt med att det sociala stödet och samvaron med coacherna fortlöper. Det som skulle kunna kallas för den långsiktiga fasen påbörjas under utslussningsfasen. Här handlar det om att skapa sig det liv man sedermera vill leva. Deltagaren får kanske jobb, i vissa fall kan han få hjälp med skuldsanering och andra klienter kan behöva en skyddad identitet. Passus finns därefter i någon utsträckning kvar i deltagarens liv så länge personen har behov av det. Särskilt under eftervården är deltagarna välkomna att ringa personalen eller be om ett besök – antingen för att man brottas med något problem, eller bara för att umgås en stund.

I rapporten kommer vi huvudsakligen att använda oss av termerna omgestaltning och assimilering för att diskutera klienternas förändringsprocess – främst för att dessa termer bättre fångar de inre processer som många av deltagarna redogör för under intervjuerna och för att termerna också lyfter fram det psykosocialt kraftfulla elementet i att klippa banden till en gammal identitet och skapa sig en ny.

Under analysens gång följer vi inte deltagarens väg genom programmet i enlighet med programmets struktur, utan gestaltar snarast materialet via tematik som återkommande återspeglar sig i intervjumaterialet. Sådana teman kan till exempel vara spänningarna mellan programmets struktur, behov av flexibilitet och det motstånd som kan uppstå i relation till programmets etablerade ramar, eller det kan handla om de relationer och den närhet mellan deltagare och personal som måste uppstå för att programmets idéer ska kunna förmedlas – och vad närheten gör för deltagarens uppfattning om Passus som helhet. Andra teman som analysen kretsar kring berör kvalifikationer; både dem man rent formellt kan behöva för att klara sig efter att ha klarat av programmet (i form av utbildning, körkort etcetera) men också sådana som snarast berör ett slags tanke- och handlingsmönster i vardagslivet, personalens funktion (både med avseende på coacher och på terapeuter), samt frågor om återintegrering i samhället. Avslutande initieras en kortare diskussion om Passus eventuella särart.

Ett strukturerande omställningsstöd

I detta kapitel kommer den modell som Passus utvecklat beskrivas och analyseras med stöd av intervjumaterial från såväl anställda, ansvariga samt klienter. Ambitionen är att skissera ett slags programlogik som beskriver verksamheten, vilket kan ses som en analyserad beskrivning fokuserad på såväl innehållsliga komponenter, hur dessa hänger samman sinsemellan såväl som den idé om förändringsarbete som ligger explicit eller implicit i modellen. Kapitlet kommer också att lyfta fram klienternas uppfattningar och behållning av olika delar av stödmodellen. Vi börjar dock med en kortare beskrivning av de klienter som deltagit i Passus verksamhet. Kapitlet här, liksom de andra som redovisar och analyserar intervjumaterialet, kommer att varva beskrivningar från deltagarna och från de anställda som från något olika perspektiv behandlar liknande teman. Rubriksättningarna avses fånga det centrala i perspektiven, där temana vävs in i varandra istället för att ordnas helt efter varandra.

De personer som vi intervjuat från att de fått stöd från Passus benämns omväxlande för deltagare eller klient.

Översiktligt om deltagarna i Passus

I denna del kommer några uppgifter att redovisas för de som deltagit i Passus nuvarande form. Det första man kan konstatera är att samtliga är män, vilket kan ses som en avspeglning av att de mest aktiva i olika gängsammanhang är män. Kvinnor, i den mån de alls kommer i kontakt med verksamheten, gör det i detta fall i egenskap av anhöriga. Ett möjligt observandum är att det trots att det är män som är klienter i verksamheten och i allmänhet är mest aktiva i brottsligheten förknippade med dessa, kan kvinnor ha en betydelsefull roll i gängsammanhangen, exempelvis som pådrivare eller som gynnade på olika sätt av männens brottslighet. Detta kan vara viktigt att uppmärksamma i behandlingsarbetet.

Vi ställde några frågor om anledningen till att de anslöt sig till gäng, och/eller kom in i avancerad brottslighet. Även om vi inte fördjupar detta tema här, är den samlade bilden att gänganslutningen och/eller kriminaliteten inte var något som kom som en blix från en klar himmel. Snarare var denna en följd av en successivt förstärkt upplevelse av att inte ha en plats i det ordinarie samhället. Många talade om svåra familjeförhållanden, om mobbning och olika skolmisslyckanden – såväl resultatmässigt som socialt. För en hel del var svårigheter i skolan relaterade till uttalade svårigheter att koncentrera sig. Vi fick ta del av flertalet berättelser om hur de antingen fått olika neuropsykiatriska diagnoser under tidig ålder, eller hade fått sådana senare i livet. En uppfattning växte fram av att vara ett problem, och där man själv var tvungen att finna sina egna vägar vid sidan av det ordinarie. Gänget framstod då som ett i

sammanhanget positivt alternativ till det man inte såg sig få del av på annat sätt. Gänget gav en bekräftelse på att ha värde som person, och kunde också ge ett visst stöd bland kamrater. Dessa erfarenheter stämmer väl överens med tidigare svensk forskning om motiven för att ansluta sig till gäng (Forkby & Liljeholm Hansson, 2011). Att skapa alternativ till gängen måste i konsekvens härmed i grunden handla om tidigare insatser och att uppmärksamma barn på ett sätt som inte ytterligare exkluderar dem. En av de intervjuade berättade exempelvis hur han blev introducerad till drogförsäljningen av sin mamma.

Vi hade det väldigt gammaldags. Pappa fixar pengarna, ”du sköter om hemmet och tar hand om barnen, så ser jag till att du har tjack liksom”. Så hon var en hemma... sprutnarkoman som var hemmafru, egentligen [...] så då var det ändå att ... ja, hon hade typ ett kilo, eller vad det var. Kanske inte ens var så mycket. Och hon kanske hade fått sålt ett, två, tre hekto. Så då fick jag börja sälja det.

Medelålder bland deltagarna var 31 år, och taget från primärdata hade de varit aktiva i gängsammanhang under relativt lång tid. Att mer precist fastställa tiden för gängmedlemskapet är emellertid svårt av flera anledningar. För det första fanns det en flytande gräns för vad som betecknades som ett gäng. De som hade varit anslutna till det som kan betecknas för förortsgrupperingar, eller gatugäng valde i många fall att istället säga att man tillhörde en kompisgrupp vilken successivt blivit mer involverade i kriminalitet. För det andra var det svårt att säga när en viss brottslighet övergick till en gängrelaterad sådan. Brotten kunde ju vara liknande, och även den konstellation man begick brotten med. En vanlig bild var emellertid att man börjat med mer avancerad brottslighet under tonåren, kom in i fastare konstellationer från senare tonåren och var som mest aktiva i avancerad brottslighet från 20 till 25-årsåldern. För många av dem hade de uppmärksammats av polisen i samband med mer avancerad brottslighet och flertalet hade avtjänat straff på anstalt. Några hade också erfarenhet av flera olika gäng, exempelvis från såväl förorts- som biker-grupperingar. Det fanns också dem med erfarenhet från fotbollsligor och även skinheadsgrupperingar. Variationen av gäng och gängliknande konstellationer var alltså stor. För Passus del torde det därmed vara gynnsamt med en bredd av erfarenheter och kunskaper såväl om gemensamma drag i dessa konstellationer som deras enskildheter. Det kan krävas vissa erfarenheter att skapa förtroende och tillit hos en person som varit ansluten till ett förortsgäng och andra hos en från HA, från maffia-liknande eller högerextrema sammanhang.

Passus fasindelade stödmodell

Passus 18-månaders behandlingsprogram delas upp i ett antal faser, med varierande innehåll och intensitet. Det intensiva arbetet pågår de första 12 månaderna varav de inledande tre månaderna är en form av bedömningsperiod,

vilket också upptas ovan avseende att en vilja – latent eller manifest – framträder. Därefter fortsätter det intensiva arbetet under 9 månader. Efter denna kommer 24 månaders kostnadsfri eftervård. Faserna kan ses som en uppbyggnad för förändringsarbetet och lämnandet och har en viss variation mellan verksamhetens deltagare. I Passus beskrivning av faserna beskrivs tre huvudsakliga delar: 12 månaders intensivfas med inledande bedömning, 6 månaders utsluss och två års (kostnadsfri) eftervård. Den första månaden präglas av att stärka motivationen av att lämna gänget liksom den som handlar om motivationen för att delta i Passus. Efter denna månad kommer brytningsfasen som handlar om att skapa en trygg plats, ordna med boende och skapa rutiner i vardagen. Individen utmanas i tidigare uppfattningar och beteenden och ges konkreta möjligheter till vidare stöd och bearbetning kring de behov individen har. Denna fas följs av en anpassningsfas där det nya livet ska stabiliseras och olika sociala kompetenser tränas upp samt terapin sätts igång på allvar för att bearbeta inre värderingsmönster, emotionell utveckling med mera. Arbetet löper vidare i en fördjupad bearbetning där också olika kvalifikationshöjande delar blir centrala. Det kan exempelvis handla om utbildning, körkort, röra sig i olika delar av samhället, men också om ekonomiska delar så som hjälp till skuldsanering. När individen genomgått olika förändringar i de föregående faserna är tanken att stabilisera förändringarna. I de avslutande delarna handlar det mycket om att fokusera på positiva livsvärden i det nya sammanhanget, samt att staka ut nya målsättningar som kan fungera för den enskilde.

Vi kommer nu gå in och beskriva de tre huvudsakliga delarna av programmet och lyfta fram hur en del av de anställda uppfattar arbetet inom dessa.

Ingångskriterier och bedömningsperiod

Bedömningsperioden, vilken löper över tre månader, initieras då en individ ur målgruppen ”blivit upphittad, uppfångad, motiverad” från antingen anstalt, häkte, polis, frivården, socialsekreterare eller från en kompis. Vanligtvis sker detta genom att någon form av remittent har kontaktat Passus om en potentiell deltagare för deras stödinsatser i lämnandet, vilket denne individ visat sig motiverad för på ett eller annat sätt. Det förekommer dock att en individ självtagit kontakt med Passus, eller att en person nåtts av Passus genom uppsökande verksamhet, exempelvis på anstalter. Någon betecknade denna fas som ett slags ”underrättelsearbete”, där det handlar om att undersöka vad polisen, och andra källor, har för information om individen och dess kopplingar. Till exempel är det viktigt att undersöka eventuella hotbilder, aktivt missbruk eller något annat förhållande som man måste ta hänsyn till under förändringsarbetet.

Personens motivation till förändring är något som utvärderas i syfte att undersöka om individen har tillräckligt engagemang och vilja till förändring för att kunna ingå i Passus. I praktiken är det dock få som utesluts på grund av

bristande motivation, men en person med bristande motivation ställs inför ett mer tydligt val och får även motivationsstärkande insatser. Denna initiala tid uppfattas kräva en sorts fingertoppskänslighet för att avgöra hur stark ambitionen att lämna kriminaliteten är. I vissa fall kan klienterna ha tränat upp en förmåga att säga "rätt" saker, för att ingå i verksamheten men har inte riktigt införlivat en övertygelse att lämna det tidigare livet och kan därför sakna den uthållighet det krävs för att skapa ett nytt livssammanhang. En del kan också ha en stor motivation och därmed stark vilja till förändring under tiden på anstalt eller under häktetiden, men denna kan svikta när det kommer till att inordna sig i Passus krav. Bedömningsperioden kan därför ses som ett slags säkerhet för såväl verksamhet som klient för att inte skapa bristfälliga behandlingskontrakt:

Vilket är en säkerhet för oss alla... vi tänker inte tvinga dig att vara här utan vad du ger, vad du visar att du vill; det kommer att ligga till grund för om du ska vara här eller inte.

Att upprätta en överenskommelse som bär under en så lång behandlingstid och som involverar så mycket av förändringar med viss ovisshet kring utgången ses bland anställda på Passus som centralt för arbetet. Det handlar då om att etablera en plattform som dels präglas av tillit till verksamheten i stort och dels till de personer till vilken klienten också kommer att ha en individuell relation. Den individuella nivån framstår här som särskilt betydelsefull då denna också symboliserar och medierar de relationer och den tillit som kan växa fram eller brytas ned till verksamheten, och i sin förlängning till en mer abstrakt tillit. Det gäller då att skapa ett sammanhang som förmår att hantera såväl framgångar och motgångar under förändringen och även att kunna förbereda klienten inför att denna tar tid och kräver uthållighet.

Jag är ganska noggrann med att säga: "Lyssna på mig nu. Kom ihåg att jag säger det här idag för det kommer en tid då du tycker att allt det här går så sakta".

Bedömningsperioden avses som sagt att bidra till att stärka individens motivation och vilja till lämnandet, i vissa fall under tiden för anstaltsvistelsen. Bland annat beskriver en informant hur sådan motivation kan kretsa kring att uppmåna individen till att börja studera, men kan också handla om annat stöd som bidrar till att stödja upp för lämnandet även under tiden en person blir lagförd för tidigare brott. Med stöd av Bourdieu kan man se denna tid som ett gryende arbete med att öppna upp för en förändring av kapitalformer och förbereda entrén till nya fält som kräver andra resurser och nätverk än klienten tidigare förfogade över. Motivationsarbete blir härmed något annat än att mäta individens vilja som en fast egenskap, utan att undersöka och tillsammans försöka realisera olika förankringspunkter som gör det möjligt för en viss drivkraft att växa sig starkare.

Intensiva fasen

Efter det att en individ bedömts vara tillräckligt motiverad att lämna gänget eller den kriminella strukturen, och delta vid Passus, påbörjas den intensiva fasen. Denna löper över 9 månader där den initiala bedömningsmånaden ingår. Deltagarna ges vanligen tillgång till bostad genom Passus' lägenheter. Både klient och personal från Passus har nyckel till lägenheten. De senare bland annat för att komma in i akuta lägen och även för att kunna kontrollera klienten bland annat genom oannonserade urinprov. På sikt avser dock deltagaren få även denna nyckel och behålla lägenheten. Det är under den intensiva fasen som ett fundament ska läggas för att deltagaren ska förändra sitt beteende och sitt tankemönster, eller med Bourdieus begrepp: förändra sitt habitus. En förankringspunkt utgörs av det materiella, så som en egen bostad, medan en annan utgörs av nya sociala kontakter där de så kallade coacherna får en viktig roll. Dessa har vida arbetsuppgifter som i praktiken relaterar till det som i det individuella fallet är viktigt att stödja personen i. Att umgås tillsammans och skapa en struktur i vardagen är centralt, men man måste se deras insatser i det totala sammanhang som Passus utgörs av.

Då jobbar vi också med sociala färdigheter, kriminalitetsprogram, det kan vara blod- och urinprovstagningar, det kan vara "bortlasering" av tatueringar, det kan vara.... alltså terapi mellan A till Ö, det kan vara att läsa upp ämnen, det kan vara att... få sysselsättning, körkort, alla intyg som behövs för det, det kan vara allt som behövs för ett skyddat ID, såna saker, bygga upp en legend [bygga upp en ny historia om sig själv, dikterad] [...]

Fasen innebär således en mångfald av olika insatser och stöd som klienten kan behöva som en sorts grund för att ingå i samhället. Stödinsatser sker på olika nivåer där klientcoach och även terapeutkontakten blir viktiga. Coachen stödjer i de mer "vardagliga", praktiska situationerna kring att ordna intyg, och liknande. Terapeuterna har i uppdrag att närma och arbeta för inre förändring med koppling till deras beteende för att kunna fungera i olika nya sammanhang. Den intensiva fasen innebär således en socialiseringsprocess som avser att påverka brett olika riskbeteenden hos klienten för att de ska kunna fungera i det "ordinarie" samhället. Fasen inkluderar såväl stödjande insatser som mer kontrollerande såsom provtagning. I vissa fall kan också individens historia behöva skrivas om genom en så kallad "legend". Denna innebär en fiktiv berättelse om klientens historia för att denne ska kunna berätta om sig själv utan att avslöja att denna har varit medlem av ett gäng – och syftar därmed också till att minska de säkerhetsrisker det kan innebära om den rätta identiteten avslöjas.

Alliansen mellan deltagaren och coach eller terapeut uppfattas som central och fungerar som ett relationskapital som avses bära förändringsarbetet vidare. Detta visar på behovet av förtroende och tillit som avses växa fram i förhållande till signifikanta andra under förändringsarbetet. Denna tillit ska kunna tjäna som

fundament till sådana processer genom vilka normer och värderingar och handlande bearbetas. Terapeuterna har här en viktig roll och arbetar bland annat med att stödja i hanteringen av olika emotioner och tankar förknippade med erfarenheter inom gänget, och inte minst i relation till en osäker framtid. Coacherna agerar som stödjande socialiseringsagenter i mer vardagliga möten med deltagarna. Det kan handla om att gå på bio eller ta en fika, samt att hjälpa till i kontakt med olika myndigheter, till exempel för att ordna körkort.

Sammantaget utgör intensivfasen den centrala delen för förändringsarbetet där såväl viss övervakning och kontroll, stöd och uppmuntran, en strukturerad vardag genom rutiner och aktiviteter avser att skapa olika förankringspunkter till vilka den egna viljan och motivationen kan knytas fast och växa sig starkare (se Laub & Samspson, 2003). Och när framgång väl sker, kan dessa förankringspunkter bli allt fastare och därmed också styrkan hos den motiverande drivkraften (se Roman, et al., 2017).

Utslussning samt eftervård

Den intensiva fasen följs av en fas som benämns utslussning som varar mellan månad 13 och 18 i programmet. Denna fas beskrivs av informanterna som att vara synnerligen individanpassad där det som tidigare erbjuds alltjämt ingår – om än i mildare omfattning. Här förekommer också förutbestämda och mer allmänna delar så som fortsatt drogtester och att Passus fortfarande har nyckel till boendet. Samtal med terapeuter, eller träffar med coacher för en fika, lunch eller bio kan t.ex. fortsätta även efter den intensiva fasen. Eftervården kan liknas vid ett slags back-up funktion för klienten när denne börjar agera mer självständigt på olika arenor i samhället. Hur länge eftervården ska vara begränsas inte minst av, som någon uttryckte det, om ”remittenten trycker på knappen och börjar betala”. Det vill säga att det finns en mer formaliserad del för den intensiva fasen som sker på beställning från en remittent, men eftervården kan i vissa fall vara svårare att få till. Vilka insatser som fortsätts erbjudas beskrivs av informanterna att variera.

...beroende på hur mycket [deltagarna] har gått in i processarbetet med sig själv. Alltså hur pass intensiv inre förändring som de har lyckats åstadkommit

Som nämnts ovan fortsätter dock provtagning och att Passus har egen nyckel och kan fortsätta utkräva urinprov ”när som helst”. Det är först 24 månader senare som en klient får den sista nyckeln och behåller bostaden.⁷ I övrigt avses eftervårdsfasen vara mer i bakgrunden. Kontakt sker vid behov. Deltagarna fortsätter den förändringsprocess de påbörjat, lämnar urinprov och får en present till födelsedag och jul.

⁷ Vilket kan ses som en positiv förankringspunkt (se Forkby et al., 2019).

Sen är det ju en del som hör av sig, det kanske händer nånting. Kanske kommer i kontakt med nån ångestproblematik eller nånting. Då lägger vi in lite boosters såhär att, och kanske bokar in en tre-fyra-fem träffar. Sen så hörs vi inte på ett halvår.

Fasindelning på detta sätt kan ses som fördelaktig om vi härleder den till tidigare forskning kring återgång till samhället. Bedömningsfasen fungerar inte bara för att den egna verksamheten ska ha koll på vilka klienter som anses kunna tillgodogöra sig insatserna, den är också till för klienten. Dennes beslut och val befästs genom en sådan bedömning, vilket också introducerar denne till de insatser som senare erbjuds. Faserna kan också ses som en helhet genom dess uppdelning. Den intensiva fasen har ett tydligt individuellt fokus, vilket också kan ses i eftervården som är flexibel efter klienternas egna behov. Det ger således ett fortsatt och förhållandevis långt stöd och kan tänkas hålla upp klientens vilja att växa (Visher & Travis, 2003).

Verksamhetens personal och roller

Personalen har olika erfarenhet och funktion för deltagaren i programmet – såväl i direktkontakt med deltagaren som mer indirekt via anhörigstöd. I detta avsnitt ser vi på verksamhetens personal och roller som resurser för förändringsarbetet. De verksamhetsroller som återfinns i Passus är främst verksamhetsansvariga, administrativt stöd, terapeuter, coacher och anhörigstöd. I detta kapitel kommer de olika specialfunktionerna tas upp. Det är samtidigt viktigt att understryka betydelsen av de verksamhetsansvariga för att forma och hålla samman modellen, och även för kontakten med enskilda deltagare. Man skulle kunna säga att specialfunktionerna kompletterar de verksamhetsansvarigas arbete och funktion, förutom att dessa funktioner kan ses som viktiga i sig själva. Resultatet från deras arbete skildras i denna rapport genom den sammanhållande logik som bland annat beskrivits ovan.

Anhörigterapeut

Stödet riktar sig, som namnet anger, till anhöriga i syfte att erbjuda dem riktning och motivation till att kunna fortsätta finnas tillgängliga för deltagarna även i stunder som är utmanande för de anhöriga. Det kan behandla moment som att hantera en hemmiljö för att den ska bli förhållandevis stabil och ”schysst”.

I intervjuerna framhävs att målsättningar tas fram tillsammans mellan anhörigstöd och anhörig, något som kan innebära att hitta små, men ändå relevanta, mål och lösningar för en fungerande vardag. Att stärka anhöriga kan ses som viktigt dels då personer i gängmiljöer kan ha problematiska relationer till sin familj redan innan gänganslutningen men som också kan ha förstärkts under tiden inom gänget. Det är också viktigt då familjen i många fall kan ge drivkraft åt viljan att lämna och även bidra till ett socialt nätverk som kan ersätta

gänget. Anhöriga erbjuds vanligen runt 5, 6 samtalstillfällen, men det är behovsanpassat ”inget som är hugget i sten [...] det kan handla om 15 samtal”, och det kan också handla om stöd även efter att en person avslutats inom Passus. I många fall knyts dock inte anhörigstödjarens arbete till de aktuella deltagarna, utan det kan handla om anhöriga i vidare bemärkelse. Stödet erbjuds därför även mer informellt genom att ske som en sorts service till individer som inte har en direkt koppling till Passus.

Flertalet är inte inskrivna i Passus, utan de får reda på ... Antingen så ser de information om mig, för det står där, mitt namn, via hemsidan. [...] Eller så får de reda på det någon ryktesväg, så här att någon socialarbetare har hört talas om, eller så här.

Anhörigterapeuten arbetar med att motivera anhöriga till att över tid vara en del av ett stödjande nätverk kring deltagaren, något som kan vara kämpigt, stundtals fyllt av oro och även besvikelser. Samtalen kan också handla om tidigare besvikelser och svåra upplevelser. En del familjemedlemmar upplever att omgivningen betraktar dem med nedsättande blickar, då exempelvis sonen är kriminell. Inte minst kan tillfällen när skjutningar uppmärksammas medialt innebära en stigmatiserande skamkänsla. Det är i första hand mödrar som söker sig till anhörigstödet och i synnerhet tar dessa kontakt i situationer som ”hettar till” och när kriser uppstår på ett eller annat sätt.

Coachers

Coacherna är framförallt ämnade att stödja klienterna i vardagliga göromål såsom stödja klienterna i att ordna körkort, komma igång med studier eller annan sysselsättning. Bortanför detta mer konkreta praktiska handlande kan denna roll förstås som en stabil vuxen, som en förebild/mentor/förälder. En del av coacherna har också egen erfarenhet av gäng och kriminalitet, och kan på så sätt signalera om egen kännedom om området, vilket kan stärka tilliten till budskapen och sammanhanget. I modellen omtalas tillvaratagandet av detta slags erfarenhet i form av att vara en ”credible messengers”, alltså att uppfattas som trovärdig som person – och därmed att budskapet får en ökad tyngd.

En prosocial omgivning bestående av individer utanför den kriminella strukturer kan tänkas understödja klientens re-integration i samhället, och även påverka dennes motivation (Forkby & Liljeholm Hansson, 2011). Har klienten fungerande relationer omgärdas denne av individer utanför den kriminella omgivningen, något som potentiellt kan påverka såväl attityder som beteende. Detta till skillnad från den sorts surrogatfamilj som gäng annars kan fungera som (Ureno & Bilmes, 2003). Coachernas funktion skulle således dels kunna förstås som strukturerande genom deras aktiva arbete med att involvera klienten i olika aktiviteter och sammanhang, dels brobyggande i symbolisk mening om deras relationskapital kan få spridning i mer generell bemärkelse till samhället i övrigt (Robinson & Jackson, 2001). Funktionen ”credible messenger” avser en sådan brobyggande funktion, där ena brofästet förankras i gängfarenheten

och den andra i det ordinarie samhället som de har skapat förankringar till. En bro leder från ett ställe till ett annat, där spannet i detta fall består av den tillit de lyckas bygga upp i första hand till den egna personen och i andra hand den som överförs till andra okända genom att representera fler sammanhang och institutioner i samhället.

Coacherna kan också tänkas fungera trygghetsskapande vilket skulle kunna stärka push-faktorer såväl som externa faktorer (external reasons) kring turning points. Det vill säga att deltagarna i närvaro med coacherna och deras mer vardagsnära göromål, bygger upp ett sorts skydd och stöd, vilket innebär en trygghet för deltagarna, tillika strukturerar deras vardag med nya rutiner (se Giddens, 1990).

Terapeuter

Terapeuterna fokuserar främst på det inre hos individen, vilket avses komplettera det mer yttre strukturerande stöd som coacherna arbetar med (även om de senare också kan tänkas påverka inre processer). Terapeuternas arbete beskrivs handla om att tillvarata individens motivation kring vem han vill vara, vilka relationer han vill ha och hur de ska se ut. Det vill säga vem individen vill vara – dess person. Viljan och motivationen beskrivs således komma inifrån individen, och tillvaratas hos terapeuten genom ett förhållande av en sorts allians till fortsatt förändring framåt. Terapeuterna har också en viktig roll i att utmana tankemönster som blivit till vanor, men som härrör från ett kriminellt tänkande, stödja till bearbetning av problematiska minnen och bidra till processen att bygga upp en inre struktur.

Terapeuterna har också en liknande funktion som coacherna fungera i att representera vilka beteenden och attityder som fungerar i majoritetssamhället. Terapeuter och coacher kan då få rollen som vikarierande relationer fram till dess att mer långsiktiga och bärkraftiga sådana upprättas. Sådana sociala band är av stor vikt för såväl att lämna ett tidigare liv som att skapa ett nytt, där en del av Passus verksamhet kan förstås som ett erbjudande av förändring genom ett brobyggande mellan sammanhang och meningsskapande (Maruna et al., 2004).

Flexibilitet, individanpassning och motstånd

Om man enkelt ska beskriva det erbjudande som Passus riktar mot en avhoppare som antagits till programmet, skulle det kanske kunna täckas av bilden av ett smörgåsbord där man äter rätterna i en viss turordning. Att Passus sitter på resurser och kontaktnät betyder inte att dessa omedelbart står till klientens förfogande; även inom Passus ställs krav på att meritiera sig för vissa insatser. Det är i sig inget iögonfallande resultat – de allra flesta behandlingsmodeller behöver säkerställa viss stabilitet hos deltagare innan de slussas vidare till modellens nästa trappsteg av insatser.

Precis som i många andra modeller börjar Passus i vardagslivet. För att en omgestaltning av sätt att leva och tänka alls ska kunna äga rum måste det som tidigare forskning pekar ut som ett viktigt första steg för rehabiliteringsprocesser finnas på plats; förekomsten av struktur, övervakning och socialt stöd (Roman et al., 2017; Visher & Travis, 2003 och Laub & Sampson, 2003). Ett sådant paket är också vad som här möter deltagarna. Det sätts i regel igång direkt och löper sedan genom hela programmet. Som redan beskrivits kretsar detta stöd runt socialt umgänge och processer där man lär känna varandra men det handlar också om att exempelvis etablera rutiner för urinprov eller om att stödja avhopparen med någon form av bostad. Umgänget med coacherna är intensivt och deltagaren lämnas på vardaglig basis inte ensam, som informanten nedan redogör för.

Och sen så hade jag kontakt med Passus sex, sju dagar i veckan. Jag hade varje dag någon som tog med mig och, ja typ 'I dag har vi ... vad ska vi göra?'.

I stort sett samtliga intervjuade deltagare betonar hur avgörande det handfasta dygnet-runt-stöd de fått från Passus varit för dem, särskilt initialt i behandlingsprocessen. Det finns alltid ett program eller en plan för när man ska ses och det finns kontaktvägar både i vardagen och vid kriser eller problem. Någon ur personalstyrkan finns alltid till hands, man kan ringa när man önskar och i stort sett få sällskap vid behov. Några deltagare noterar dock att stödet ibland upplevs överväldigande:

För jag blev ... Ett tag gick jag till jobbet, sen skulle jag ... komma hem och gick och träna. Sen skulle jag träffa de från Passus. Sen så, då måste jag umgås lite med min tjej. Sen så, du vet, ska man koppla av och förbereda sig för morgondagen och jobb igen. Så det blev väldigt mycket samtidigt. Förstår du? Samtidigt. Jag menar, varje dag var helt proppfull.

De deltagare som artikulerar att de behöver få in mer luft i systemet, förefaller i hög utsträckning tillmötesgå i sin önskan och den enskilde tillsammans med den personliga coachen planerar en dos aktiviteter som passar för den fas som individen befinner sig i vid tillfället.

Vardagsstödet som coacherna ger kan i huvudsak delas in i tre typer. Det första handlar om att leverera aktiviteter och sällskap, där man dels kommer åt att mera avspänt tala om saker utan att upplevelsen blir för pressande, dels rent konkret sysselsätter en klient som ofta lämnat allt bakom sig och står utan kontakter med gamla vänner och bekanta och som inte sällan flyttats långt bort från sin familj. I den meningen kan man kalla Passus ett *institutionellt ersättningsnätverk*. Aktiviteterna kan vara av varierande art – man går med sin coach på teater, på gymmet, man går tillsammans ut och äter, ser en konstutställning, lagar mat ihop eller går på gymmet eller promenerar.

Den andra typen av stöd kan etiketteras som *social färdighetsträning*: att lära sig att stå i kö, åka kollektivt, ringa upp en myndighetsrepresentant, äta på en lunchrestaurang eller hantera trängsel i ett köpcentrum, vilket äger rum under det att man utövar aktiviteter tillsammans. Denna träning blir samtidigt till ett stöd, då deltagaren gradvis utökar sin repertoar av möjligheter och därigenom får syn på andra aspekter av identiteten; den del av rehabiliteringen som Laub och Samson (2003: 146) kallar för identitetstransformering (inom programmet äger denna formering rum på många nivåer och inte minst inom den terapeutiska delen men det kan ändå vara värt att nämna den här – då färdighetsträning kanske inte omedelbart associeras med en förändring också mer djupgående av självbild och självförståelse). Men den sociala färdighetsträningen bygger också socialt förtroende hos deltagaren, som gradvis förmås att se att det är görligt att hysa en viss grundnivå av förtroende, även gentemot främmande människor (Robinson & Jackson, 2001), vilket man kan tänka sig leder till ett beteende som möts av positiva responser och därmed en ökande grad av tillit (Stolle, 2001).

Den sista formen av stöd kan kallas *strukturträning*: att lära personen hur man upprättar och håller fast vid en struktur för vardagen. De flesta deltagare berättar om hur de före tiden inom Passus etablerat strukturer som främst lämpar sig för ett kriminellt liv, vilket kan innefatta allt från hur man rör sig genom staden och vid vilka tider på dygnet, till hur man använder en mobiltelefon, håller kontakt med människor, reser, betalar räkningar eller lever familjeliv. Men också basala rutiner som hur man sover eller när man går upp på morgonen kan vara färdigheter som måste läras om:

Det var jättesvårt att komma in i alla grejer. Att göra saker på ett normalt sätt, du vet. Innan, till exempel ... Jag vaknade när jag kände för det, jag gick och la mig när jag kände för det.

Träningen av struktur innefattar regelbundet att också hantera motstånd från deltagare som inte upplever träningen eller det täta umgänget med coacherna som viktigt eller meningsfullt. I enstaka fall skulle detta kunna bero på att en specifik individ redan behärskar vissa grundläggande färdigheter, som nedanstående informant ger uttryck för:

Informant: Till exempel att man ska ha klientcoachning varje dag, det visste jag inte om. Jag hade trott att man kommer ner hit, så får man hjälp in på arbetslivet och kunna jobba. Alltså får en ny start på livet, men ... nej, lite så vart det inte, tycker inte jag i alla fall.

Intervjuare: Det här med klientcoachningar, du hade inte haft det tidigare då eller?

Informant. Nej, och känner att jag har inget behov av att sitta med klientcoachen varje dag, och gå och fika, äta mat. Det hjälper inte mig till ett bättre liv.

Intervjuare: Nej.

Informant: Det kan jag göra med vem som helst, gå och kaka på stan.

Det är rimligt att anta att deltagargruppen inom Passus kan befinna sig i olika faser vid antagning till programmet och att modellen därmed passar vissa bättre än andra. Citatet ovan förefaller indikera att man kan ha utvecklats förbi den nivå som Passus antar vid inskrivning, och att han frustreras av den anledningen; att han så att säga upplever sig tvingad att "backa bandet". Vad det betyder är alltså att delar av omgestaltningen som Passus tänker sig ombesörja, redan ägt rum. Det kan också tyda på att individen i vissa (enstaka) fall redan vid programstart har ett relativt sett gott socialt kapital (Broady, 2002), det vill säga fungerande relationer till värdefulla (icke-kriminella) personer för umgänge i detta fall. Även om informanten ovan tvingats överge gamla sammanhang, är det förstås fortfarande möjligt att han hunnit bygga upp nya sammanhang, speciellt då han övergivit kriminaliteten flera år tidigare. Det är också fullt möjligt att det kan rymmas ett element av provokation i upplevelsen att förmås lära sig äta mat under reguljär lunchtid, om detta är något man uppfattar sig redan behärska.

Ovanstående utdrag är dock inte representativt för materialet, då de flesta deltagare istället vittnar om en långtgående flexibilitet från behandlarnas sida. De flesta som exempelvis önskat komma i arbete snabbare än Passus planerat, ges den möjligheten. Så var det för nästföljande informant, som inte tyckte sig kunna börja från början i behandlingsmodellen och möttes av förståelse för den upplevelsen:

Vi säg... de [Passus] har så här individualanpassat. Det beror på individen. De ... vi säg... de hade möte med mig, och sa så: 'Är du ... du vill gå den här skolan?' 'Ja'. 'Fan, det får vi säga, att det är jävligt starkt och snabbt att du gör det. Vi hoppas att du klarar av det' typ så här. Så pratade de med mig, alltså så att ... men de sa till mig att jag var den snabbaste klienten som de haft. Så de känner av. Hade jag sagt 'Nej, fan', så hade hon gjort ett annat program för mig.

Många deltagare betonar att de blir bemötta just mer individanpassat eller "skräddarsytt" än vad man tidigare erfarit i andra behandlingsprogram. Betydligt vanligare är dock att klienterna, när de tittar i backspegeln, förstår sitt motstånd som en tidig fas av en slags mognadsprocess. Motståndet kan här yttra sig i en artikulation av egna starka idéer om hur rehabiliteringen borde gå till eller genom återfall i droger och momentan kriminalitet. Vanligast verkar dock vara att klienten bjuder motstånd genom argumentation och gräl med personalen

Intervjuare. Litade du på Passus från början, kände att de vet vad de håller på med? Ungefär? Eller var du tvungen att testa?

Informant: Det var väl det jag höll på med i början tror jag. Bland annat levde jag efter att jag vet bäst och ingen ska lära mig och så. Så jag var envis och lyssnade inte på vad de sa när de försökte hjälpa

mig första halvåret. Och jag skulle göra det på mitt sätt och hit och dit och...så det var mycket tjafs och skit bara i början.

Intervjuare: Du tjafsade mycket med folk på Passus då?

Informant: Jag sa emot mycket och tyckte: 'Nej, sådär ska vi inte göra, jag ska inte gå på det här mötet och varför ska jag göra det? Jag behöver inte den skiten' och sånt. Sådär var det.

I intervjuerna med deltagarna ges intrycket att motståndshandlingarna är vanligast under det inledande halvåret, varför de här beskrivs sammanvävt med den fas som också innebär träning av vardagsstrukturer och nya sammanhang, samt etablerandet av relationer till programmets coacher. Struktur- och färdighetsträningen kan förstås som delvis ett slags social kontroll av deltagaren och som sådan är den viktig för en fullgod rehabilitering ska kunna äga rum (Laub & Sampson, 2001, 2003). Men som vid många aspekter av rehabiliterande eller behandlande arbete innebär den sociala kontrollen också en beteendekontroll. Individen tillåts inte eller hejdas från att reagera eller agera enligt gamla mallar och den slags restriktioner provocerar inte sällan fram så kallade *overdetermined defenses* (Herschman, 1972: 222), försvar vars uttryck förstoras på grund av överlagringar från tidigare konflikter i personens liv. Dessa kan förstås på två vis. Att individen manifesterar motstånd mot behandling eller program ska för det första inte förstås som en motgång, utan lika gärna som en behandlingsframgång eftersom latent konflikter släpps fram och bearbetas. Att arbeta igenom ett motstånd är alltså en möjlighet för utveckling för både klient och behandlare (ibid.: 225): en konkret chans för omgestaltning av gamla mönster. I bearbetandet av konflikter får klienten dessutom ett handfast prov på om organisationen går att lita på och många uppfattar att det är genom konflikterna de får syn på att de har en personlig relation till flera ur personalen; att personalen hyser en autentisk omsorg om dem och att de är omtyckta.

Men termen *overdetermined defense* kan förstås på ytterligare ett sätt. Låt oss ta en individ som vant sig vid att straffa ut sig i många sammanhang, upplevt territoriell stigmatisering⁸ eller ekonomisk underordning (Fraser, 2003), och med andra ord hyser upplevelser av att ha blivit avvisad av samhället. För denne kan Passus initialt möjligen uppfattas som bärare av ett slags samhällsmoral (Prior, 1993; Rose & Miller, 1992 och Garland, 1997) som avhopparen vänt sig bort från. I sin tur kan det potentiellt medföra en klient som i någon mening uppvisar ett slags "allergisk reaktion" mot vad man misstänker är ännu en samhällsröst som i långa loppet kommer att vilja uppfostra en, eller som vad det lider kommer att överge en. Det skulle betyda att vissa deltagare uppvisar ett

⁸ Territoriell stigmatisering är ett begrepp som avser beskriva mönster av diskriminering och marginalisering som framträder i exempelvis de större städernas missgynnade förorter med hög arbetslöshet, fattigdom, låga skolresultat, högre sjuktal och sämre generell hälsa m.m. Många boende i dessa områden upplever en känsla av främlingskap och "icke-tillhörighet" i relation till resten av staden (Wacquant, 1999).

motstånd som kan förstås som dubbelt – det är av både psykologisk och sociologisk karaktär – och det skulle medföra att Passus initialt måste bevisa sig både som tillförlitlig och icke dömande samhällsaktör och som en långsiktig personlig relation värd att lita på.

Institutionell och personlig tillit

Det är rimligt att anta att den omgestaltning som äger rum inom programmets ramar måste beledsagas av en känsla av tillit inför dem som så att säga ”håller i” omgestaltningsarbetet. Inom Passus förefaller tilliten i hög grad uppstå som ett slags kvitto på dels det konkreta stöd som förmedlas, men också på det som många avhoppare beskriver som relationell hållfasthet. Att erfara tillit är, som den brittiske sociologen Anthony Giddens (1990) påpekar, resultatet av mänsklig handling. Någon gör något som vi uppfattar som gott, rättvist eller riktigt, och tillit uppstår som en följd av denna handling.

Det är här förstås stora skillnader mellan möjligheter att etablera tillitsfulla relationer inom regulativa instanser som Socialtjänsten eller polisen, och en ideell organisation som Passus, som i väsentligt högre grad är normativ. Det senare avser här en verksamhet driven av gemensamma föreställningar om vad som är gott, rätt och riktigt med avseende på ett socialt problem eller en särskild klientgrupp (Hammare, 2013).⁹ Denna skillnad är också återkommande i deltagarnas berättelser, där man upprepande redogör för upplevelsen av att tidigare inte blivit lyssnad på; vilket i och för sig inte är en ovanlig berättelse från klienter som haft kontakt med Socialtjänsten (Wigsell & Hansson, 2003; Löwenborg & Kamsvåg, 2006). Inom Passus uppfattar man att en tillit och en möjlighet till förtroende utanför det förväntade etablerats. Detta återges av en deltagare som själv menar sig ha varit svår att ha att göra med under den initiala fasen av behandlingen:

/.../ och sen var jag väldigt paranoid, hade tillitsproblem, så jag hade svårt att lita på dem. Men i slutändan så var det ändå, oavsett vad jag ställde till med, och hur mycket jag än skrek ... Jag vet att Anton, ja, Anton känner du ju, han var min klientcoach, och jag kunde ringa till honom och skrika på han och skälla på han, bara för att jag tänkte att ju mer jag gör det, desto snabbare kommer han lyft... skita i mig, och då kommer jag få bekräftat det här som jag har tänkt, att jag ändå kommer bli lämnad. Men det har han aldrig gjort. De har aldrig släppt mig. De har alltid stått vid min sida, vad jag än har gjort. Nu

⁹ Socialtjänsten, som är en byråkratisk och offentlig organisation, har sin bas i den regulativa pelaren som baseras på kontroller, regler, lagar och sanktioner. Frivilligorganisationerna har sin utgångspunkt i den normativa pelaren då en sådan organisation från början skapats eftersom en eller flera individer menat att man bör göra något åt ett specifikt socialt problem. Med andra ord menar organisationens företrädare att de har ett slags moralisk förpliktelse att engagera sig (Hammare, 2013).

har inte jag gjort så grova saker, men jag har ringt, kanske skrikit, hotat någon gång, kallat dem fula saker. Men de har ändå stått kvar vid min sida. Så det har betytt oerhört mycket, och vi snackade om gemenskap förut, och där har det verkligen varit att de har visat mig respekt och varit kärleksfulla och inte svikit mig, inte en enda gång.

Det informanten ger uttryck för här verkar för flertalet av de intervjuade fungera som en probersten; ett långtgående test av Passus som helhet, såväl som av den enskilde behandlarens hållfasthet. Ett av de mest framträdande resultaten i denna utvärdering är därmed den fundamentala vikt som relationen till behandlaren/behandlarna har för deltagaren (Maura et al., 2004).

Att visa sig värdig deltagarens tillit kan ske på en mängd vis, varav vissa är mycket vardagliga till sin karaktär. Om klienten, efter att han kommit i arbete, exempelvis skulle glömma sin lunchlåda kan Passus komma och lämna den, och vid återfall i narkotika och/eller kriminella handlingar, fångar personal från Passus upp klienten i häktet eller på sjukhuset. Personalen kör deltagare med ångest till psykakuten, de svarar pålitligt i telefon, eller köper pizza och sitter i klientens lägenhet som sällskap under tillnyktring. Denna hållfasthet gör märkbart intryck på deltagarna i programmet:

Jag har fortfarande mycket problem med tilliten. Men Passus har ju bevisat att de står bakom mig till hundra procent. De har ställt upp för mig varenda jävla gång. Som det har varit nåt. Alltså, det finns ingenting idag som jag tycker att de har gjort fel emot mig. Det finns ingenting tycker jag. Jag har inte ett dåligt ord att säga om Passus.

Denna slags uthållighet hos företrädarna för Passus förefaller vara just den day-to-day-reliability som Giddens (1990:114) beskriver som så avgörande för institutionellt förtroende, det vill säga att institutionen uppträder trofast, trovärdigt och likadant inte bara i det korta perspektivet. Även om detta förtroende medieras genom den coach som deltagaren tilldelas, verkar det här som om informanterna uppfattar alla Passus' representanter som bärare av den. När deltagarna talar om programmodellen är det just ofta i termer av hela organisationen, inte bara enskilda medarbetare. Passus skulle därmed kunna sägas ha klarat att leverera det mer officiella åtagande som institutionellt förtroende bygger på (Thaver, 2010) och trots att många deltagare talar med värme om enskilda coacher eller personalrepresentanter verkar organisationen i så motto ändå inte stå och falla med enskilda anställda.

När det institutionella förtroendet väl är etablerat, efter olika lång tid av motstånd, rädsla eller tvekan från den enskilde, kan själva behandlingen börja, som en av deltagarna redogör för nedan. Efter att ha tagit ett återfall i droger och genomfört en mindre stöld, sitter personal från Passus hemma hos honom under det att han tänder av och när han väl är nykter igen, har något inuti förändrats.

Men sen när jag vaknade upp så kände jag att nu ska jag göra precis som de säger. När jag vaknade upp från det där. Då kände jag bara: 'Skit samma, jag gör precis vad de vill'. För jag ville absolut inte tillbaka. Jag hade ingenstans att ta vägen ifall de inte hjälper mig. Jag vet inte, jag bara bestämde mig. Rakt av bestämde mig bara: 'Jag släpper allting och jag öppnar upp mig, om de vill att jag ska säga vad jag gjorde för tre år sen en dag, så säger jag det, om jag kommer ihåg, liksom. Allt, jag berättar allt'.

Det verkar främst vara den här sortens upplevelser av konstans i stödet från Passus som gör att deltagarna inte känner sig utsatta för övervakning och kontroll av samma slag som personer i andra typer av rehabiliteringsåtgärder eller på anstalter annars ofta erfar. I dessa former är det inte ovanligt att klienter upplever att personal har en dubbel position av hjälpare och övervakare som gör att de inte framträder som tillförlitliga eller autentiska i vare sig den ena eller den andra rollen (Margolin, 1997).

Den praktik som avhopparna inom Passus behandlingsmodell återger har istället vissa drag gemensamma med det filosofen Ulla Holm (1993) kallat för modrande – en social omsorgspraktik gentemot barn som i princip är könsneutral men historiskt främst har praktiserats av kvinnor. Även filosofen Alison Bailey (1994) använder begreppet, men mer specifikt inriktat mot en latinamerikansk kontext och det stöd och den hjälp som barn från arbetar- eller underklass kan behöva. Här, argumenterar Bailey, är det av extra stor vikt att modern stöttar barnet i att utveckla en fungerande identitet och självuppfattning i ett samhälle som i någon mening vänt dem ryggen, eller i vissa fall t.o.m. framställer deras samhällsgrupp negativt. I en mening kan coachernas omsorger begripas som en form av modrande av klienterna; ett modrande som långsiktigt just syftar till att individen ska förmås utveckla en ny och bättre fungerande jagkänsla. Detta modrande ter sig också som en nyckel för att kunna öka kraven på klienterna. Det deltagarna uppfattar som en genuin omsorg inom Passus verkar samtidigt som en legitim dörröppnare för kontroll.

Man skulle också kunna förstå situationen där en deltagare ger upp sitt motstånd som en situation då han accepterar värdet av en ny typ av socialt kapital (Bourdieu, 1986) i sitt liv. Om man inom en gängkonstellation inte givits möjligheten att exempelvis bryta ihop eller vara ledsen, eller om den hjälp gänget levererar baseras på att man uppvisar styrka och en viss typ av maskulinitet (se Forkby et al., 2019), manifesterar Passus behandlare en annan slags kapitalform. Här kan man få hjälp och stöd även om man är kan uppleva oro och ångest eller känner sig värdelös och liten och även om man avviker från Passus regler och alltså i en mening ”sviker gänget”. Passus manifesterar för deltagaren att det finns andra vägar att hantera ett misslyckande på än gängets lösningsmodeller. Detta levereras alltså av personal som själva levt som kriminella men genom sitt personliga exempel visar att det sociala livet kan få en annan form:

De [Passus] har också personal som förstår det kriminella livet och gäng. Det finns något väldigt, väldigt speciellt. Behöver inte förklara så mycket för de förstår hur det kan vara. De har varit med om mycket själva /.../ Det finns människor här som varit med själva och kan nå fram till dig. [Det] går inte att hjälpa en person och bara komma med en kostym och säga att hej, nu ska vi göra så här.

Informanten ovan ger på sätt och vis uttryck för hur kapitalformer kan överföras. Det hjälper inte att någon som kommer från en helt annan del av samhället ("med en kostym") dyker upp och informerar en individ om vilken typ av personlighet eller disposition han bör ha för att klara av att visats i samhället i sin helhet. Här är snarast coachen som ett slags levande exempel på både något gammalt (avhopparens egen bakgrund) och något nytt (ett nytt sätt att tänka, bete sig eller interagera med andra) som utgör ett attraktivt exempel på en ny livsstil. Därmed kommer coachen i någon mening att förkroppsliga ett mål som deltagaren gradvis kommer att betrakta som åtråvärt. I relationen med coachen får deltagaren alltså ett handfast bevis på vad en annan typ av kapital kan generera, dels en smak för en ny form av habitus; de insocialiserade normer för beteende vi får från vår samhällsposition och som utan att vi är medvetna om det påverkar vår identitet, våra handlingar och våra val – våra mentala dispositioner¹⁰ (Bourdieu, 1998).

Slutligen förefaller det också vara den förståelse av kriminalitetens relation till droganvändning som redan diskuterats som bildar en grundsten för förtroende och tillit. En vattendelare för många av informanterna verkar vara hur deras droganvändning betraktas och benämns av personal. Om den gängse föreställningen inom behandlingsvärlden är att individen först blir drogberoende och sedan begår brott för att finansiera missbruket är situationen ofta den motsatta för de livsstilskriminella – man använder droger för att klara av den vardag som kriminaliteten medför (Ahlström, 2015). Många informanter har dock erfarenheten av tidigare behandlingsmodeller där de betraktas som narkomaner mer än kriminella, som en informant beskriver det:

De [andra behandlingsmodeller] vill börja med drogerna, jag säger att droger är inte mitt problem. Men de pratar droger, alltid droger.

Inom Passus är det inte tillåtet att missbruka och klienter med en historia av droganvändning tar regelbundna urinprov för att bevisa sin nykterhet. Det betyder dock inte att programmet utgår ifrån drogerna som huvudproblemet. Passus uppvisar förståelse för att de livsstilskriminella måste bygga om själva detta tankemönster; hela värderingssystemet. Denna hållning – att låta

¹⁰ Bourdieu har närmare beskrivit begreppet habitus på följande sätt: "Is a socialised body. A structured body, a body which has incorporated the immanent structures of a world or of a particular sector of that world – a field – and which structures the perception of that world as well as action in that world. (Bourdieu, 1998: 81).

kriminaliteten vara den huvudsakliga problematiken – benämns av flera informanter som en källa för förtroende.

Alla informanter fullföljer trots det inte behandlingen. Det finns ett antal anledningar till att en individ avslutar sitt deltagande i programmet i förtid. Bortsett från att några klienter lämnar behandlingen för att de inte känner sig redo för den (och alltså inte ingår bland rapportens informanter), kan det exempelvis handla om att man tycker sig utvecklas så snabbt att det låter sig göras, eller att man inte står ut med att förflyttas bort från sin invanda kontext med familj och vänner, som deltagaren nedan uttrycker. Han berättar att han valde att lämna Passus efter sex månader. Det berodde inte på något i Passus' upplägg, menar han, utan på att han hade sin familj i Göteborg och kände sig vilse i Stockholm. Informanten understryker dock att han har fortsatt kontakt med personalen i Passus:

Jag glömde påpeka en sak, även fast jag lämnat Passus bakom mig har jag daglig kontakt med människor som jobbar där. Det existerar fortfarande i mitt liv i en vänskaplig karaktär nu.

Yttre och inre kvalificering för samhället

Under intervjuerna förmedlar informanterna intrycket att de, när de väl arbetat sig igenom de initiala motstånden, är redo för det som vi för rapportens räkning valt att kalla för assimileringssprocesser. De har prövat personalens hållfasthet, att organisationen håller vad den lovar och att den därtill sitter på nödvändiga resurser för att kunna göra verklighet av den förändring klienten upplever sig vara redo för.

Deltagarna i Passus program är inte sällan okvalificerade i olika meningar. Vissa har av olika skäl inte fullföljt sin skolgång och många saknar yrkesutbildning. Flera har inte körkort och saknar dessutom ofta formella yrkeserfarenheter. Många av deltagarna saknar dessutom tillgång till eget lägenhetskontrakt och har under en längre tid fört en ambulerande tillvaro mellan tillfälliga kontrakt eller soffor hemma hos vänner och bekanta. Dessa omständigheter är inte unika för de inskrivna deltagarna inom Passus, då arbetslöshet och bostadslöshet är frekvent återkommande hos personer som exempelvis har en anstaltsvistelse bakom sig (SOU 2010:15: 136). Därtill har flera olika former av diagnoser, utredda eller outredda, som kan innebära problem i form av felmedicinering och/eller ångestproblematik. Flera av klienterna har PTSD-liknande symptom, inledningsvis också mardrömmar och de plågas av paranoia och stress. Denna stress kan kretsa kring en mängd olika saker, som till exempel ovanan att röra sig ute på stan utan skottsäker väst eller handla om oro över anhöriga man lämnat efter sig i hemstaden.

Den individanpassning som kännetecknar Passus behandlingsidé tar därför avstamp i den enskildes aktuella problem eller svårigheter. Personalen följer klienten till Arbetsförmedlingen, hjälper honom att skriva in sig på Komvux,

ordnar neuropsykiatriska undersökningar eller stödjer klienten att skaffa lämplighetsintyg för körkort. Passus förmedlar även lägenheter, initialt i form av träningslägenheter med chansen att få förstahandskontrakt, och man har kontakter etablerade med arbetsgivare som öppnar upp för praktikplatser eller reguljära jobb. Denna hjälp med det rent materiella är en avgörande komponent för att resterande del av behandlingsprogrammet ska lyckas (Uggen, 2000; SOU 2010:15) och deltagarna vittnar också om den stora betydelse dessa rent konkreta förändringar har på motivationen.

/.../ för att jag fick liksom utdelning för det jag gjort, kan man säga. Alltså, jag fick en lägenhet där. Det tog i och för sig ett tag, men jag hade något att se fram emot hela tiden. Sen började jag plugget och tänkte: 'Fan, jag kan klara det här. Tänk om jag klarar det här. Då kanske jag kan få en praktik, och kan få ett jobb också. Och klarar det, och klarar det'. Sen helt plötsligt hade jag ett jobb och så. Jag fick utdelning hela tiden, så det är ju ... Även om det tog någon månad, tre månader, ett halvår. Ett år tog plugget. Det var väl det som ... Hade det bara varit skit hela tiden så hade jag inte klarat det.

Den praktiska hjälpen från programmet handlar också om att klara av en slags vardagslivets diskurs. Om man under många år, kanske övervägande delen av det vuxna livet, befunnit sig i en marginalposition, saknar man som regel inte bara referenser från arbetslivet eller andra "reguljära" punkter på ett CV (Valentine & Redcross, 2015); man saknar också kunskapen om vad som förväntas av en i ett lunchrum, tillsammans med studiekamrater eller på en anställningsintervju. Att begripa denna diskurs och hjälp att träna på den, fås genom Passus' personal.

Många coachingtimmar i samtal vad man ska säga i arbetsintervju, hur man ska bete sig och lite sånt. För det var också nytt för mig, för jag har aldrig sökt jobb på det sättet.

En minst lika avgörande komponent är emellertid en slags *inre* omstrukturering och kvalifikation för livet i samhället som äger rum parallellt. Passus personal benämner processen som en förändring av *kriminella tankemönster*.

Ett kriminellt tankemönster kan ungefär förstås som ett tankesätt som underlättar för personen att begå brottsliga handlingar. Tankemönstren dövar eventuellt dåligt samvete och producerar förmodat rationella skäl till varför det är rimligt att begå brott. Flera komponenter kan ingå i tankesättet. En sådan komponent kan vara *ursäkter* (Sykes & Matza, 1957; Wieder, 1974); det vill säga förklaringsmodeller till varför det ena eller det andra brottet begicks, alltifrån uppfattningar om att ha blivit utstött av samhället och behöva revanschera sig eller överleva på egen hand, över till ett slags "tillfället-gör-tjuven"-modeller där till exempel en bilstöld ursäktas med att ägaren får skylla sig själv då nyckeln satt synlig i tändningslåset. Ytterligare en komponent är en slags *superoptimism* – föreställningen om att vara så skicklig att man inte åker

fast, eller idén om att man bara ska begå ett sista brott innan man slutar för gott. I tankesättet kan också ingå en slags *intellektuell lättja*, det vill säga att individen undviker att tänka på vad det är han egentligen gör, på den smärta han åsamkar andra människor eller sig själv mer långsiktigt, och istället fokuserar på snabb behovstillfredsställelse eller undvikande av problem eller konflikter. Den sista byggstenen i tankemönstret yttrar sig som ett pendlande mellan *låg självkänsla/självförakt* å ena sidan och *maktambitioner* å den andra. Dessa maktambitioner, eller lusten att skaffa sig materiella tillgångar, status och inflytande eller att kontrollera omgivningen, bottnar i själva verket i en känsla av värdelöshet (Bergström, 2012)¹¹.

Det tar inte sällan en tid i programmet innan klienten får syn på tanke- eller handlingsmönster som han tidigare inte varit medveten om. Det kan röra sig om att plötsligt inse att man aldrig förtjänat pengar via reguljärt lönearbete, att minnas våld man utövat, eller bara att bli varse att andra människor är rädda för en eller undviker en, som nästa informant redogör för. En dag när han sitter i en tunnelbanevagn under rusningstid noterar han att han alltid får sitta ensam på sätet.

Informant: Så det blev riktigt ...man gick direkt in i försvars...så jag vet, det är en grej som var jävligt ...i början, som jag började märka ...alltså man tyckte ...förr i mitt liv har man kanske inte tittat på sig själv så mycket. Man tittar på allting runt omkring en. Jag märkte att även när det var fullt på tunnelbanetågen och det, så...de har ju liksom två och två mot varandra. Jag fick alltid sitta själv. Ja, det stod folk runt omkring en.

Intervjuare: De satte sig inte?

Informant: Nej, de satte sig inte mittemot.

Intervjuare: Du utstrålade någonting?

Informant: Och då när jag började kolla på mig själv så ...jag satt så här liksom. Och jag gjorde det inte med flit, utan det blev ... och då började jag liksom fatta hur det påverkar en fysiskt. För när man har varit drogpåverkad och sånt, man märker inte ...du ser bara bort. Antingen är det jätte...att du bara ser bort, eller så ser du bara in.

¹¹ När man talar i mer svepande termer om personer som begår kriminella handlingar, bör man dels hålla i minnet att begrepp av typen "kriminella tankemönster" fångar ett *resultat* av en process som förvisso är mental men inte startar där, utan i många fall snarare i samhällselig position. Tankemönstren är alltså ingen essens som vissa individer råkar födas med (med undantaget att flera klienter har olika former av neuropsykiatriska syndrom och därmed kan förväntas ha en lägre grad av impulskontroll), utan i allt väsentligt är en följd av strukturell position, så som exempelvis socioekonomisk tillhörighet. I föreliggande rapport och med utgångspunkt i Bourdieuska termer förstås de kriminella tankemönstren som en följd av ett visst (och generellt sett lågt) socialt kapital (Bourdieu, 1986). Att begagna sig av en term som kriminella tankemönster måste beledsagas med försiktighet, då den lika gärna som fungera beskrivande kan utgöra en del av en diskursiv dominans gentemot personer som reagerat med för samhället icke önskvärda handlingar på en sårbar position (Fox 1999).

Intervjuare: Ja. Men du har egentligen ingen social självuppfattning? "Vem är jag ihop med de andra?"

Informant: Exakt, men det är mer: 'Vilka är de andra?'

I den här informantens fall verkar det ha handlat om att hans droganvändning gjort att omgivningen håller avstånd. Men lika vanligt är att deltagarna inser att det är just den vardagliga hållningen till kriminalitet som utgjort ett av problemen. Nästa citat är ett exempel på just detta. Informanten ser här i retrospektiv hur hans hela attityd till en slags vardagliga stölder (alltså förhållningssättet till egendom) numera är förändrad.

Förut, jag kunde inte gå in i en enda butik alltså, utan att sno. Sno nånting, jag skulle alltid ta nånting och jag tyckte jag hade rätt till det och... det finns inte på världskartan nu. Såna där grejer också. Sânt som är så inmatat. Man golar inte och sânt. Det skiter jag i nu. Ser jag nån begå ett brott så ringer jag till polisen.

Flera av de deltagare vi intervjuat för rapporten talar om sitt liv och sina handlingar just i termer av att de haft ett kriminellt tankemönster. Någon berättar att han fått delta i påverkansprogrammet "Kriminalitet som livsstil" och är uppenbart färgad av den terminologi som där förmedlats. Det förekommer i intervjuer att en del i sin tidigare livssituation haft maktambitioner, att de kan ha lidit av låg självkänsla eller beskriver sig själv som att under tiden före Passus varit superoptimistisk, vilket alltså är beteckningar hämtade från denna kurs. Det får ses som ett vardagligt fenomen att vi präglas av vår omgivning och den diskurs som förmedlas i vårt vardagsliv. Att klienterna förändrar begreppsvärld behöver inte vara ett problem men artikulerar samtidigt den dimension av "statsbärande moral" som Passus till delar blir representant för.

Vi bedömer det dock som för tidigt att begära av deltagare att de sömlöst ska kunna integrera det sätt att betrakta tillvaron eller förstå sig själv som man begagnat sig av tidigare under livet, med de som förmedlas av Passus. Det är också tydligt att deltagarna hamnar på lite olika platser vad gäller omorienteringen under eftervård och efter avslutat program. De deltagare vars tillbakablickar mot det gamla livet snarast hamnar i en position av exkludering (där det nya livet levs i relief mot det gamla; i en absolut kontrast till hur man tidigare levde), använder möjligen denna typ av terminologi oftare, medan behovet av att använda begreppen för personer som istället assimilerat det gamla livet i det nya (Forkby et al., 2019), kanhända avtar med tid.

Men mellan ett gammalt och ett nytt sätt att tänka på finns, oavsett möjliga identiteter efter avslutat program, ett slags terra incognita där man inte vet hur man ska orientera sig. Man har lämnat ett sätt att resonera och förstå världen och sin plats i den, men något nytt har ännu inte riktigt installerats, eller man har inte vant sig vid det nya. Det behöver inte betyda att man uppvisar motstånd mot programmet, utan just indikera att det finns faser i programmet som resulterar i upplevelser av ambivalens. Under vissa sådana faser kan deltagaren

ibland uppvisa motstånd men det vanligaste är beskrivningar av ett slags vardaglig missmod. Upplevelsen är att tillvaron är en kamp eller att processen uppfattas gå för långsamt fram, som nedanstående deltagare berättar om.

Jag är mest stressad över att saker och ting kan gå mycket fortare. Det kan ... Det behöver inte ta så lång tid och vara så utdraget. Jag vill ... Men det är för att jag ... Jag vill i gång ... jag vill bli en del i samhället igen. Där jag var innan. Bidra med mitt till samhället.

Man ska också minnas att flera av deltagarna ännu långt komna in i behandlingen har besvär med flashbacks, höga stressnivåer, paranoia eller ångestreaktioner. För den som ännu inte är framme vid att kunna skaffa sig ett lönearbete, kan också ekonomin upplevas som en påfrestning. Man levde nyss med en månadsinkomst på 400 000 kronor, för att året efter uppbära försörjningsstöd. Inte så få klienter berättar om ekonomisk stress till följd av detta, och någon enstaka verkar ge uttryck för ovissheten kring när de faktiskt ska kunna återintegreras in i samhället igen. Det är i sig inget förvånande resultat, då programmet sträcker sig relativt långt i tiden och då många av deltagarna så att säga måste börja om från början med exempelvis utredningar eller ett återupptagande av avbrutna studier. Ambivalens och missmod bör därför betraktas som relativt vardagliga fenomen i en behandlingsmodell av Passus typ.

Målsättning och genomförande

Många av dem är ju väldigt drivna och smarta, så det gäller ju bara att kanalisera om det. Drivet nu är att ta sig igenom det här. Kriminella människor är oerhört kreativa. Helikopterrån, och jag vet inte allt vad de hittar på. Så de kan kanske kanalisera det på annat vis.

Passus har utåt sett en tydlig målsättning som kan upplevas förhållandevis enkel att förstå: stödja individer i att lämna kriminella gäng och/eller en kriminell livsstil. I detta avsnitt ligger fokus mer på detaljerna i detta genom att se bortanför en sådan beskrivning. Vi ställer frågor kring vilket beteende som ska ändras genom att ställa oss frågan vad problemet beskrivs vara, samt vilken metod som avses användas för denna förändring. Passus kan därför sägas utgå från ett erfarenhetsbaserat perspektiv kring socialt förtroende (Dinesen, 2012; Glanville & Paxton, 2007). Det vill säga att de ser individer som formbara och att förtroendet kan skapas och omskapas. Det är inte satt i sten, utan kan läras om. Fokus ligger här på vad personalen i Passus tagit upp under intervjuerna.

Att söka förståelse bortom problemyttringarna

En central del av Passus verksamhetsidé är att stödja klienterna i förändringen till att ingå i en mer ”strukturerad vardag”, vilket underförstått innebär att deltagarna inte har en strukturerad vardag. Exitprocessen, lämnandet från tidigare invanda sammanhang, är utmanande och kan vara förenad med upplevelse av ”otrolig ensamhet”. Detta är också en form av problemkonstruktion. Detta konstaterande för också med sig åtgärder som avser att deltagaren ska kunna bli autonom (se Blob, 2001). De anställda diskuterade olika problem som de arbetar med för att stödja männen ut från gängen, men de angav då inte en förteckning av olika problemyttringar som de fokuserade på. En avgörande del var att försöka förstå sammanhang och hur de manifestationer av problem i form av våldsbenvägenhet, kriminella attityder osv kunde leda tillbaka till individen. Personen de arbetar med är mycket mer än de problem som föranleder kontakten och uppdraget handlade om att söka kontakt med individen bakom dessa – en individ som skulle kunna vara så mycket annat än den som formades inom gänget, och som kan bli något annat i framtiden.

Ser vi kriminella strukturer och gängkopplingar som ett socialt fält med olika positioner där en form av (symboliskt) kapital är central, såsom våldskapital eller manligt kapital, står detta i kontrast till ett fält där våldskapital inte är lika central (se Forkby et al., 2019). Det vill säga i majoritetssamhället (fältet) där annan syn på våldsanvändning och andra maskulinitetsideal gäller. Här ses därför majoritetssamhället för enkelhetens skull som ett stort socialt fält med

gemensamma normer och värderingar som står i kontrast till det kriminella fältet.¹² Kort sagt, det som informanterna lyfter fram som problematiskt är vad som avses ändras eftersom det avviker från normer i majoritetssamhället.

I intervjuerna beskrivs interaktionen med deltagarna i ordalag som att dessa har eller har haft värderingar som hyllar våldsanvändning och vissa representationer av köns- och maskulinitetsideal som inte passar väl in i majoritetssamhället. En del av sådana ideal symboliseras också utåt genom olika signaler om vem man är, symboler som guldkedja runt halsen eller dyra bilar. Sådana symboler är intressanta för de är inte exklusiva för gäng, utan visar att det är liknande signaler om framgång här som gäller i övriga samhället, om än att de kan uppfattas överdrivet tydliga (Forkby, Kousmanen & Örnlin, 2020).

Ja. Och... du ska ha en tung kedja, eller du ska ha en dyr bil eller en snabb bil eller ehhh... en kvinna som ska se ut som en porrkådis. Men sen bakom allt det där så finns det nåt helt annat. Adressera och titta på. "Har du nån gång ifrågasatt de mönster som du går i?"

De anställda tog under intervjuerna också upp impulsdrivna handlingar, så som att deltagare talat om att de slagit okända personer "på käften" på tunnelbanan. Från detta följer beteendemönster som avses förändras – här alltså att träna till impulskontroll och överväganden av handlingar.

Något som framträder som gemensamt för många av deltagarna är att de upplevt problematiska och ibland tragiska eller traumatiska barndomsupplevelser. Inte minst terapeuterna försöker närma sig dessa frågor genom att se en koppling mellan sådana upplevelser och den senare livsutvecklingen. Informanterna tog upp att många levt upp med en avsaknad av en pappa. Denna behöver inte nödvändigtvis varit fysiskt frånvarande, utan det kan också ha handlat om en emotionell frånvaro.

Jo, men det. Eller att ha en väldigt sträng, auktoritär pappa som också är i kriminalitet, eller krigsperson eller nåt sånt där. Om det finns farsor så är det ofta den.... Eller att papporna är missbrukare eller narkomaner eller kåkfarare själva. Men oftast är de ju borta ur bilden. Och överbelastade mammor då. Också. På det så att säga. Flera syskon, ofta. Miljonprogram är vanligt, tycker jag. I alla fall de jag har....

För att klara sig inom gänget gäller exempelvis att agera inom ramarna för vad som gäller där, bland annat genom att uppvisa ett visst slags manlighet, och utesluta andra alternativ (Forkby, Kuosmanen & Örnlin, 2020). Barn som varit

¹² Bourdieu (1984) menar att ett fält är en fristående samhällssfär där det råder hård konkurrens kring makt och erkännande. Sett till majoritetssamhället som ett enda stort socialt fält återfinner vi till exempel sådan konkurrens kring vad som är "rätt" och "fel". Vi är nog, flesta av oss, eniga att det finns rätt och fel, men inte lika eniga i vad som är rätt och fel. Passus förstås här som en agent i detta fält (se även Broady, 2002).

med om socioemotionella trauman under uppväxten kan leda till att individen utvecklar överlevnadsstrategier som på sikt kan visa sig problematiska. Det kan exempelvis handla om att bygga upp egna barriärer av hårdhet, att inte känna och att agera proaktivt med våld innan man själv blir attackerad (se t.ex. Ainsworth, et al., 2015; Herschman, 1972). De med få alternativa vuxna att söka trygghet hos, om de egna föräldrarna inte kan ge detta, riskerar i högre grad att utveckla ett sådant beteende- och attitydmönster. Att komma i kontakt med personen bakom försvaren och etablera en närmare och tillitsfull relation, att "kroka i terapeuten" som någon uttryckte det, är dock en utmaning som kan kräva tid och tålamod.

Ibland som komplement till men ofta som kompensation för en avsaknad av annan gemenskap har gänget fungerat för deltagarna i Passus. Att detta "broderskap" inte håller vad det lovar eller vad deltagarna hoppats på är också ett centralt tema. Den önskan som funnits om gemenskap och närhet i ett slags surrogatfamilj som kan kompensera gentemot brister i den egna familjen, riskerar i förlängningen att bli destruktiv:

Och hela idén om broderskapet. Vi måste slå hål på den, det är inget broderskap. Men jag förstår att killarna sitter fast i det för det är en familj. Är det nån som är utan pengar, då kommer man med femhundra kronor. De tar hand om varandra. För det är ingen annan som tar hand om dem. Det är deras upplevelse.

Likaså beskriver informanterna hur de närmar sig frågor kring maskulinitet på olika sätt. Vissa teman kan vara känsligare än andra, och kan bland annat yttra sig i synen på kvinnor eller homosexuella, men det kan också handla om den egna självbilden (se Connell, 2008). Återigen kan man se hur de lösningar som en individ skapat för att skapa trygghet och tydlighet tidigare i livet, i förlängningen kan låsa fast denne i ett visst beteende som fungerar dåligt i (framtida) sammanhang av betydelse för dem.

[en kille som] pratar om alla tjejer han har och om yadayada och så... jag försöker sådär att: 'Ja, phew, gud vad jobbigt, jag är så glad att jag har min fru, så jag slipper hålla på sådär liksom'. Så man får liksom försöka bearbeta det. Och sen var vi, träffade vi, igår, nej i förrgår skulle vi gå på bio och då frågade han: 'Ja, får jag ta med mig min tjej?' Och då var han ju en helt annan person. Så jag tror också såhär... han ser också att... han kan babbla på om alla de här tjejerna och jag blir inte imponerad. Då kanske han börjar tänka själv såhär att... jamen att det kanske är... lite uttjatat liksom sådär [...] Vissa behöver man inte göra så mycket med, det är bara att hänga och umgås och ha trevligt ihop. Andra får man liksom engagera sig lite mer i liksom.

Även om deltagarna som kommer till Passus i många fall tvingats att hantera mycket svåra situationer och där visat stor kapacitet, kan de samtidigt ha brister

när det gäller andra kompetenser som vuxna personer i allmänhet har utvecklat. Hit räknas såväl ansvarstagande, social kompetens som emotionell mognad. Informanterna kunde berätta om att klienterna kunde ha svårt att hantera saker som kan uppfattas ganska banala, så som att planera inför vad de ska äta till middag och vad som krävs i form av inhandling för denna. Sådana tillkortakommande kan kontrasteras mot bilden av en självgående individ, och kan hos den enskilde leda till förstärkt känsla av mindervärde. Det är därför en utmaning att skapa möjligheter att erövra sådan kompetens under trygga former.

Men nånstans så finns det olika känsla eller kunskap för vad som är rätt och fel. Vissa har dolt det och vissa har aldrig fått det och vissa är väldigt medvetna om det. många ger sken av att vara extremt högfungerande. Men de har egentligen, de vet egentligen inte ens hur man betalar en räkning. De vet inte hur man går ner på affären, de vet inte hur man slår på en spis, de vet inte hur man bokar en tvättid. De har ingen aning. De vet inte hur man hör av sig till Skatteverket eller hur man ställer sig i kö till en trafikskola. Ingen aning alls. Noll koll. Det fattas jättemånga sociala färdigheter i vissa sammanhang. Men många gör allt vad de kan för att hålla uppe sin fasad [...]

Att arbeta med det som de enskilda behöver, när behoven kan vara såväl omfattande som varierande ställer krav på en likaledes mångfacetterad arsenal av olika stödmöjligheter. Därav blir bilden av Passus som ett slags smörgåsbord med många valalternativ, eller den betoningen på flexibilitet som beskrivs av såväl anställda som av personal, förstälig. Att nå fram till personer som kan ha avsevärd kompetens inom vissa områden, men samtidigt missat mycket inom andra kan vara svårt då de senare sidorna sällan lyfts fram – i synnerhet om man som många gängmedlemmar tränats i att inte visa svaghet, inte söka hjälp utan klara sig själv med egen kraft.

[...] de kunde ju bränna en bil, det var inga problem för dem men de kunde inte ringa till en person och prata med den på telefon och säga 'Hej, jag skulle vilja jobba hos er'. Då ligger de på golvet. [...] De kan inte det. För att de har inte tagit till sig det. Det har liksom startats en cirkel, nån gång i tio-, elvaårsåldern, så har de ju redan börjat där.

Att kunna ha kontakt med en arbetsgivare; ha möten med myndigheter; ha en fungerande relation med nära och kära är sådant som blir till viktiga förankringspunkter i förändringsarbetet, och vilka även kan fungera som hävstänger för den vidare samhällsinvolveringen. En förutsättning för denna förändring beskrivs i intervjuerna att också handla om att ta del av det stödet som erbjuds. De ska vilja "ta tag i handen", men samtidigt också erkänna sin egen kraft för förändringen.

Tillitsgrundade utmaningar

Behovet av en tillitsfull relation har tidigare understrukits. Viss grad av tillit kan ses som en förutsättning för att förändringsprocessen överhuvudtaget ska komma till stånd, och föresatsen är att denna ska växa sig starkare och få fler dimensioner alltefter arbetet fortskrider. På sikt är målsättningen att tilliten inte ska begränsas till de konkreta relationerna som skapas i verksamheten, utan också generaliseras till en mer abstrakt nivå. Behovet av tillit framkommer med stor tydlighet som grundläggande i terapeuterna möjligheter och inte minst i arbetet kring deltagarnas emotioner. Det senare kan handla om att hantera den ensamhet, känslor av att ha förlorat viktiga delar av sitt liv tidigare och sådana kopplade till längtan efter nära sammanhang, så som kontakten med egna barn om sådana finns.

De samtal som sker med terapeut och även med coacher och andra anställda har en viktig funktion i att stärka desillusionen av det tidigare livet, och även att locka och konkretisera hur ett alternativt liv skulle kunna gestalta sig (se Decker, et al., 2014). Coacherna beskriver exempelvis hur de kan använda sig av vardagssituationer för att skapa reflektioner kring beteenden och värderingar. Sådana samtal, där klienterna får uttrycka egna perspektiv och artikulationer skapar också utmaningar i nya sociala kontexter, vilket kan innebära att de lånar beteenden från coacherna. Coacherna kan sedan aktivt arbeta för att realisera dessa beteenden genom att deltagaren stöds in till olika sociala sammanhang, i vilka nya situationer kan uppstå och tankemönster visa sig som kan bearbetas osv. Terapeuterna beskriver att de ibland väljer att utmana deltagarna lite extra i samtalen, i syfte att klienten ska ifrågasätta sina tankebanor och erfarenheter.

[...] bakom allt det där så finns det nåt helt annat. Adressera och titta på. "Har du nån gång ifrågasatt de mönster som du går i?" Att sitta och prata om jämställdhet och genus och ... riva runt lite i begrepp och termer, att.... Komma in på: "Hur var din pappa? Hur var din mamma? Vad hade du för roll i skaran i familjen?" ehhh... och prata om de här kriminella tankemönstren och prata om förlusten av identiteten. Att titta på vem man var i gänget. Blev det som man hade tänkt? "Varför kom du hit om det var så himla bra därute?"

Att medverka till att betydelsefulla skillnader skapas mellan tidigare livsföring, attityder och beteendemönster är grundläggande i mycket av ett mer strukturerat förändringsarbete. Passus utgör här ett exempel på hur kontraster kan skapas medvetet genom att utmana individen inom ramen för tillitbaserade relationer. Dessa kontraster kan dels handla om livet innanför gänget och det som håller på att formas, men det kan också handla om ännu längre tidsspänn för att koppla samman längre förklaringskedjor och livsberättelser, så som hur det fungerade i den egna uppväxtfamiljen, hur gänget blev attraktivt och vad som påverkade vägen ut ur det och framöver. Dessa slags förändringsprocesser innebär också nya sätt att förstå sig själv på, alltså frågor om identitet. En del kunde uppleva

en känsla av att befinna sig i ett identitetslöst tillstånd där frågor kunde ställas om vem man var, hade varit och vart man var på väg. På annan plats har en av författarna diskuterat detta som liminala tillstånd, alltså att befinna sig någonstans mittemellan och att vara på väg någonstans men hur och varthän är inte riktigt klart (Forkby, Kousmanen & Örnlinde, 2020). Ebaugh (1988) närmar sig liknande transformationsprocesser i sin exit-role teori och Arbuckle (1996) nämner specifikt liminalitet som en fas som uppträder i omvälvande transformationsprocesser.

Alltså, jag, jag, jag kan se det mycket, bara för att jag gick ju resan själv som klient typ och då kan man ju, jag märker av ibland när man kommer till en viss fas då du förstår att du inte är en del av samhället och du är inte kriminell längre och du såhär, vem är du, vem är jag? Och då blir det en dipp, man vet inte vem man är längre och då blir man. Det är det jag gillar med Passus liksom, att vi är tillgängliga 24/7 och de kan höra av sig när de vill och, det finns inget från åtta till fyra liksom och man behöver ju stötta dem, speciellt på kvällar och helger då det blir väldigt ensamt för det blir ju väldigt ensamt.

Möjligen kan man förstå det som såväl deltagarna och anställda understryker som väsentligt hos Passus som flexibilitet, att vara tillgänglig 24/7 och ha en bred arsenal av möjliga stödsatser i relation till sådana liminala tillstånd. Detta är inte något tillstånd som uppträder vissa tider och på vissa platser, utan är något som påverkar hela ens person och kan skapa en stor ovisshet och oro om, särskilt i avsaknad av en trovärdig guide att luta sig mot. En guide som kan skänka förtrostan och hopp om att förändring är möjlig, att det finns en väg framåt och ett visst lugn i att det som för tillfället präglar upplevelsen, inte kommer att vara för evigt.

Guiden kan också behöva locka in till rum av ökad osäkerhet, om målet är en mer genomgripande förändring. Att gå in i sådana innebär också att tvingas att överge positioner av relativ trygghet, och förutsägbarhet kring den egna personen och även i förhållande till omgivningens reaktioner. Det är då såklart mindre sannolikt att en guide som för den enskilde saknar trovärdighet ska uppfattas tillräckligt trygg för att ta med sig som följeslagare. Det är inte heller säkert att alla situationer lämpar sig lika väl för att komma med ett sådant erbjudande av ökad osäkerhet. Det handlar, som någon uttryckte det, om fingertoppskänsla förenat med förtroende.

Fingertoppskänsla, timing. Egentligen handlar det ju om såhär, lära känna en ny människa, ehh, få den att känna nån typ av förtroende som gör, ju större förtroende den här människan har för dig, desto större är möjligheterna att jag kan få den utanför sin egen bekvämlighetszon. Den behöver komma utanför sin bekvämlighetszon för att kunna ändra på sina beteendemönster. Typ så.

Coach, terapeut och andra anställda (verksamhetsansvariga) kan således etablera nya sociala band under exitprocessen och får på så sätt dubbla roller, såväl som personer med insikt i gängets dynamik - mer eller mindre inifrån - som representanter för samhället utanför till vilket deltagaren successivt förmodas närma sig. Detta brobyggande framkommer i det individuella förtroende som blir en språngbräda och en förutsättning för förändringen. Genom att bygga upp alliansen och legitimitet i relationerna mellan personal och klient uppkommer förtroende, vilket hos deltagaren avläses i graden av engagemang (Giddens, 1990). Deltagarna kunde återkomma till formuleringar som att en viss anställd ”verkligt brydde sig”, eller att ”den gjorde mer än vad som egentligen behövdes”, eller för den delen att hela Passus ”var mer än vad de hade kunnat ana”. Sådana uttalanden kan ses som en värdering av ett slags genuinitet.

Människor förändras vanligen inte i relation till institutioner eller specifika metoder, utan i förhållande till människor och i relationer – i den mån som denna relation uppfattas som genuin och äkta (Forkby & Liljeholm Hansson, 2011). Och i den mån bärkraftighet skapas i dessa relationer, och när den enskilde inte lämnas ensam i liminala situationer kan liminaliteten faktiskt bli produktiv i och med att den öppnar upp för sökande på annat sätt än tidigare – även om sådana processer också kan vara smärtsamma.

[...] De lämnar ju nånting, som har varit hela deras liv... ehhh, alltså det är en otrolig ensamhet som kommer. Eh, för söker uppmuntra dem att prata om den. Både med coacherna och hos oss. Kanske också, de är ju hela tiden inställda på att de ska komma vidare framåt men jag kan tycka att det ibland också kan finnas ett värde i att stanna kvar och känna på den ensamheten för att se var den tar vägen.

En viktig förutsättning för Passus är också avsaknaden av makt som skulle innebära att direkt kunna kontrollera individens handlingar och vilja. Det finns inga möjligheter att tvinga personen till en viss förändring. De kan inte låsa in personerna, kan inte inpränta några mer tvingande medel eller för den delen pressa in vissa tankemönster eller föreställningar. Vad de framförallt förfogar över i form av påverkansmöjligheter utgår istället från mer diskursiva maktmedel som kommer till uttryck i och ges kraft i förhållande till den styrka som finns i de relationer som etableras. Valet att träda vidare in omgestaltande processer kommer alltid till stor del ligga på deltagarna själva, och de anställda kommer i viss mening alltid ha rollen av att knacka på, locka och visa på de potentiella möjligheterna i det nya samtidigt som de påminner om de tidigare svårigheterna.

De är så hårt inrutade i subgruppen, de strukturerna och de reglerna och de jargongerna och den ytan. Och det spelet. Så utanför den kontexten så försöker jag knacka på. Och ibland så sitter ju nån framför mig och vräker ur sig att: ”Du ska bara veta att jag har det

här och det här och det här". Och så kan jag ibland, lite provocerande, säga att: "Ja men prata så mycket du kan och sen när du är färdig kan vi börja prata om det som är viktigt". På nåt sätt bara såhär visa att jag är helt ointresserad av det, för det är härifrån och nu som räknas.

Att kunna utmana deltagarna till att ta ett ytterligare steg i förändringsprocessen genom att syna sina värderingsmönster, sin bakgrund och reflektera över framtida möjligheter bygger i Passus på att en relation, ett slags arbetsallians, byggs upp. När alliansen formas och sedan innanför ramen för denna blir relationen i sig något som kan få produktiv betydelse då denna ger möjlighet till såväl identifikation som omsorg. En del kunde tala om att relationens likheter respektive olikheter med andra, ofta grundläggande relationer, kunde användas aktivt för att visa på dess styrka och vilka komponenter som bygger upp den. Relationen mellan förälder och barn kunde exempelvis användas som en sådan, som på ett mer eller mindre medvetet sätt kunde ange såväl mer konkreta råd som signalera om ett reellt emotionellt engagemang. En del av det som deltagare lyft fram under intervjuerna om Passus varit verkligt engagerade, har brytt sig på ett annat sätt än vad de varit med om tidigare, står troligen att finna i denna form av emotionellt grundad alliansbildning.

Ja, att man blir en slags farsa liksom. Jag har hört mig själv säga saker som: "Vore du min grabb så skulle jag vara jävligt stolt över dig" Det är ju nånting jag inte säger [på annat jobb]. Det är nåt jag lagt mig till med här. Som jag tänker står för nånting. Under en kort period kommer jag att gå in och visa dig hur en riktig farsa skulle ha varit. Och gjort och sagt. Det känns som om den meningen hittar hem ofta. "När jag ser dig sitta där och gråta så känner jag sån stolthet över dig". [...] jag umgås med dem, jag försöker inte såhär pressa för mycket, jag tänker liksom att det har varit mycket belastning, det finns ju mycket krav även inom Passus, med psykologer och kisstester och så vidare men ... att, att det finns en dynamik där också för att man, man... jag är ju mer som en person som man kanske träffar på gatan eller på jobbet liksom.

Med mötet som utgångspunkt

Vägen mot avgörande livsförändringar utgår inom Passus från etablerandet av relationer som uppfattas som genuina, tillitsfulla och trovärdiga – relationer som blir så bärkraftiga att utmaningar och skillnader till det tidigare livet blir möjliga att aktualisera. Att personer med tidigare erfarenhet från gäng och brottslighet ingår bland de anställda är ett av uttrycken för att verksamheten ska bli trovärdig inför deltagarna. Relationer som fungerar i förändringens tjänst måste samtidigt balansera mellan polerna likhet och olikhet, där likheten i det som individen

håller för centralt i sammanhanget gör mötet möjligt, och olikheten gör den lockande, i den mån som olikheten uppfattas ge något som denna längtar efter. Arbetet med det likhets- och olikhetsskapande ställer samtidigt stora krav på de som ska fungera som stöd och följeslagare under förändringsprocessen. När ska likhet betonas, hur stor likhet ska signaleras och hur kan denna likhet länkas över till den olikhet som är viktig för den aktuella förändringen?

Det finns ju massa personer i den här verksamheten som har [...] som har gjort en egen förändring. Du vet man att en beroende som hjälper en annan har ett terapeutiskt värde som saknar motsycke nästan, blabla, det är ju nånting. Men det är ju mycket så också: "Jag är så unik och mina problem är så unika". Och liksom: "Det är ingen som har gått igenom det här". Och så bara: "Eller, har du gjort det kanske?" Mycket värre till och med, på vissa ställen. "Eller du, eller du? Eller jag eller..." nån liksom, så att det är ju ganska hoppfullt och bara känna såhär att "Ok, fan, kunde den där personen göra det så kanske det finns hopp även för mig".

Om förändringen bärs av relationer, är hoppet om att det finns något annat och bättre det som ger den kraft. Och hoppet är något som på liknande sätt som viljan är något som behöver ett sammanhang, trovärdiga vägar och som symboliseras inom Passus av att andra vandrat den väg som man själv står inför med lyckosam utgång (för vidare diskussion om betydelsen av hopp och trovärdighet i behandlingsarbete, se Wampold, 2001).

De anställdas möjligheter att fungera som goda ledsagare under förändringsprocessen ställer samtidigt krav på självmedvetenhet och välförankrad kunskap, förankring i det som förändringen tar riktning mot (se Schneider-Corey, Corey, & Corey 2017). Alltså, det handlar inte enbart om att ha förmåga att möta deltagarna i en likhet, utan detta utgör enbart starten på en gemensam resa baserad på en balans mellan likhet och olikhet. Personer med egen erfarenhet av gäng kan måhända ha god kunskap om vad som gäller inom gänget, men de kan ha mindre kunskap om andra sammanhang och har kanske inte införlivat värderingar och handlingsmönster som fungerar utanför. Dessa kan därför inte förväntas kunna fungera som guider för andra förrän det senare också införlivats.

Det finns ibland i arbete med människor en förenklad idé om att personer med "egen erfarenhet" från det aktuella området är det som krävs för att arbeta med en viss målgrupp. Det kan handla om unga personer som förmodas fungera som droginformatörer på ett bra sätt men vars enda erfarenheten är ett eget drogbruk (Forkby & Leissner, 1997), eller om lokalt unga som dominerande "gatan" på ett negativt sätt, enbart genom att ingå i ett visst ungdomsprojekt på ett snabbt och enkelt sätt skulle vända på klacken för att istället bli positiva ledare (Forkby, 2011). Det är inget som säger att man har den förmågan, självmedvetenheten eller sammanhanget i övrigt som på ett självklart sätt säger att denna idé skulle fungera.

Om en person med egen *signifikant erfarenhet*, alltså som uppfattas som central för det som förändringen gäller även förankrar sig i det som är likaledes *signifikant för det nya* så torde balanseringen mellan det likhetsskapande och det skillnadsskapande kunna ske med mycket större säkerhet. Det handlar alltså inte för det första om likhet i en mer allmän mening, då det finns en mängd sådana som kan vara betydelsefulla så som kön, klass, etnicitet och livssammanhang. Vad som är viktig likhet för en individ, behöver inte vara det för en annan. Inom Passus är ändå den egna erfarenheten från gäng och kriminalitet något som är centralt för många. Det är för det andra dock inte självklart, eller ens önskvärt att samtliga likhetsgrundande och skillnadsskapande dimensioner ska inrymmas hos en och samma person eller relation, utan man måste se till det totala sammanhanget som Passus utgör. De så kallade credible messengers kan ha större betydelse för det likhetsskapande och terapeuterna för skillnaden. Det är dock så att samtliga anställda som arbetar med deltagarna i sig själva måste ha med sig båda aspekterna av likhet och olikhet, och samtliga måste ha förmågan att avgöra när det ena eller andra ska betonas – och därmed hur kopplingen mellan det som skapar möte och det som skapar förändring ska göras.

Och då behöver vi stoppa in personer som inte är gamla busar, alltså som de ska knyta an till, som inte har med det gamla att göra. Men det här med trovärdig budbärare. Till exempel jag, som person, jag är inte såhär gammal buse från Passus-sidan liksom, utan jag är en ganska dålig trovärdig budbärare på Passus-sidan, jag måste ha med mig nån som funkar på Passus-sidan.

Ett sätt att bygga upp såväl förmåga att se vad som är viktigt i likheten respektive skillnaden och inte minst den balanserande förmågan går genom utbildning i form av kunskapsuppbyggnad bland annat kring förändringsarbete. Ett annat sätt, som vi fokuserar på här, är att träna upp den självreflektiva förmågan. Huruvida personalen reflekterar över sig själva i form av känslor, perspektiv, motivationer, behov, begränsningar, osv. (Schneider-Corey m.fl. 2017, 32) är av avgörande betydelse för den balanserande akten i förändringsarbetet. Behovet av sådan reflektion framkommer också under intervjuerna, främst bland terapeuterna men också i samtal med coacherna. Här talas det om behovet av självkännedom och ”fingertoppskänslighet”.

Och då blir det ett automatiskt stopp där, jag måste vara medveten om att såhär, ok men ska jag få till nånting med de här individerna så behöver jag vara medveten om... såhär, vem är jag, hur ser jag ut, vad skickar jag ut för nånting, vad talar emot mig, hur kan jag motverka det, hur kan jag få alliansen snabbare, hur behöver jag göra. Hur skapar man allians?

Likheten och det gemensamma beskrivs som centralt för förändringsarbetet, något som inte bara handlar om mer övergripande attityder utan som också kan

vara konkret inristat i huden. Det kan dock inte stanna vid likheten, utan kopplingen till olikheten görs då man både kan ha massa tatueringar och bra värderingar.

Jag tänker väl såhär, jag har ju en massa tatueringar och lite såhär, det kanske är lättare för dem att se på mig att: 'Ah shit, han ser tuff ut' liksom, och så försöker jag balansera det med att... man kan faktiskt ha tatueringar och ha bra värderingar och tycka att det är ok med homosexuella och att...ja, såna grejer liksom. Så det blir också en liten sån...brytning för dem, att: 'Men oj, vad udda' liksom. Så att det är också såhär... försöker utnyttja mina attribut. På liksom, så de får...

IP 2: Precis, exakt. Att det... man behöver inte vara tuff och hård bara för att man har tatueringar, det är liksom... vi är alla olika, vi har alla olika... värderingar och sätt att se på saker och ting.

IP 1: Ja men det blir ju liksom lite... oförväntat, att de tror att jag ska ha en annan. Och det är ju så, den första, vissa som är lite mer såhär utåt... De första gångerna man träffar dem, då är det ju mera såhär att: 'ja för fan och blablabla...tjejer och jävla bögar och hit och dit'. Och såhär. men sen efter ett tag (skrattar till) minskar det där för att de märker att jag blir inte imponerad eller hakar på det snacket liksom.

Baksidan med att använda sin person som en aktiv del av ett relationsbaserat förändringsarbete kan vara att man tvingas lämna ut sig själv. När ens person blir del av rollen i yrket minskar distansen till det privata området. Var går gränsen för ens engagemang, i vilken grad är det möjligt och positivt med en hög grad av emotionell involvering? Hur hanterar man exempelvis bakslag under en förändringsprocess, när man väl börjat ”tycka om” deltagarna som personer. Under intervjuerna lyfts rörande det senare att det är viktigt att undvika att lägga över personlig besvikelse på deltagarna – men i praktiken kan det ändå vara svårt att hantera.

Jo. Men exakt. Det blir en personlig, en personlig, det har ju bara med mitt egna ego att göra. Det är det enda det har med att göra. Men det är liksom... man tror ju att det bara handlar om försvar men många gånger så har jag märkt att fällan kommer med att jag börjar: 'Fan vad jag gillar den här människan' och sen händer nåt, det kommer nåt från sidan och då brukar det bli jobbigt.

Kriser, vilja till förändring och peer support work

Vi har redan konstaterat att lejonparten av deltagarna i programmet inledningsvis har en relativt stark vilja till förändring, även om den ännu inte är

stabil eller helt varaktig. Som vi också diskuterat kan ett behandlingsprogram inte installera vilja hos en person som saknar den – deltagaren måste ha en slags primär kognitiv öppenhet för förändring (Giordano et al., 2002: 1000). Viljan kan dessutom fluktuera över tid, den kan vackla, ifrågasättas eller bryta samman och därmed behöva stöd. Många av informanterna återger också krisartade situationer genom programmet. När livet kastas omkull och inga av de gamla sätten att tänka eller handla längre fungerar, tappar man lätt riktningen. Många deltagare redogör för krisupplevelser vid tiden för uppbrottet från kriminaliteten. Stressen ökar, man kanske plötsligt börjar ta mer droger än man tidigare brukade använda, eller konflikterna inom den gruppering man tillhör ökar ytterligare, som nästa informant berättar om:

Jag gick på kokain säkert i tre månader i streck en tid innan jag slutade med allt. Och under den tiden blev det för mycket. Och ... För en av de som var med mig också, han tog kola med mig varje dag också, och ... Ja, det hände mycket grejer och ... psykiskt. Och han skulle kolla min telefon och ... Jag kunde inte använda min telefon, för att om jag fick ett sms skulle han kolla allt, och ... Du vet jag kunde inte ... Det var värsta kontrollen på mig.

Det allra första stadiet av förändringsresan innefattar alltså någon form av uppbrott och någon typ av kaosupplevelse. Informanten nedan blev sjuk så fort han fattat beslutet om avhopp och hans paniknivåer accelererade ytterligare

Nej, alltså när jag drog så var jag ... Jag fick 40 graders feber i typ 14 dagar. Och jag sov nog i två, tre dagar det första jag gjorde. Hos min mamma. De [Passus] lät mig vara ett litet tag för att kolla med polisen och sånt där. Då passade jag på att vila ut. Ja. Så där då. Och sen var jag extremt, extremt paranoid för allt. Allt alltså. Minsta lilla grej. Jag misstrodde allt och alla. Jag kollade mig omkring hela tiden, vart jag än gick. Om någon hade luva så fick jag en panikattack nästan. Bara någon med luva gick förbi mig. Så där, på den nivån var det. Jag ville inte gå ut när det var mörkt eller så där heller, för då ser man inte lika bra.

Näste deltagare berättar en historia som återkommer i intervjumaterialet; den om en rörig första tid när deltagarna tvivlar på om beslutet att lämna det gamla livet verkligen var rätt. Många funderar över att återgå till brottslighet, eller ta upp kontakten med det gamla nätverket igen. Denne informant berättar om hur han abrupt lämnat sin hemstad och i väntan på ny bostad inhysts på hotell. Han kände stark stress, kunde inte tro att det skulle gå att vända livet och var redo att ge upp. Dessutom plågades han av abstinens och umgicks oavbrutet med tanken att åka hem igen, eftersom han uppfattade sig ha tagit ett steg ut i det okända. Han upplevde det som om han tänkte alla tankar samtidigt; ingenting gick att hålla isär. Men den person som blivit hans coach höll i hans vilja under den tiden och utan det stödet hade han givit upp, menar han:

Jag visste inte vad jag gjorde då, allting var på varandra.

Man kan förstå kristillstånden som en del av en närmast nödvändig del av en transitionsprocess där en slags ”kriminell identitet” luckras upp (Rydén-Lodi, 2008). Innan en ny identitet har etablerats, kan deltagaren uppleva att det inte finns nånting alls kvar. Här fyller coacherna en särskild funktion, då de har egen erfarenhet av uppbrott från gängassocierad kriminalitet av olika slag. Många av dem har själva brådstörtat fått lämna sina gamla liv och de har själva genomgått Passus behandlingsmodell. Det betyder att de också är bekanta med uppbrottsfasens specifika svårigheter. Vad mera är, coacherna verkar i många fall förkroppsliga den nya identitet som också deltagarna i programmet strävar mot. Många informanter talar om en slags respekt de hyser inför vad deras ”egen” coach genomgått för att komma till den punkt där han nu är och många säger sig vara säkra på att bli förstådda. När deltagaren vänder sig till någon av coacherna kan han känna sig säker på att de skulle förstå honom:

De känner till mitt liv och hur min situation sett ut. När de säger: 'Jag fattar precis vad du menar', då är det sant.

Begreppen *Medarbetare med brukarerfarenhet* (MB) eller i internationell forskning *Peer Support Worker*, (PSW) brukar användas inom psykiatriforskning för att analysera vinsten med att ha anställda med egen erfarenhet av det problem som brukaren på en vårdande institution är inskriven för (Seinsaphir, 2016; Rosenberg & Argentzell, 2018). Inom psykiatrin brukar PSWs definieras som individer som själva mött och signifikant återhämtat sig från psykiatrisk sjukdom och som genomgått utbildning för att kunna använda den personliga erfarenheten för att leverera stöd, hopp och bearbetning för personer med liknande utmaningar (Hegedus et al, 2016; Solomon, 2004). Det betyder alltså att vi här använder begreppet för att beskriva en person som använder sina erfarenheter professionellt i två bemärkelser – man har för det första utbildning för uppdraget och man uppbär för det andra lön för sitt arbete. Det skiljer ut användningen från de många program av peer support-karaktär som exempelvis återfinns inom fängelser världen över. Dessa kan behandla hälsa, suicidprevention, drog- och våldsanvändning med mera men här genomförs interventionerna alltså av fångar gentemot andra fångar (Bagnall et al., 2015) och är därmed inte att betrakta som professionell.

En PSW motsvarar ungefär coachernas funktion inom Passus: man fungerar som mentor, inspirationskälla, konkret stöd, samtalspartner/bollplank och erfarenhetsbank med mera. Nyttan av en peer support worker återfinns på tre nivåer: en *individuell*, en *organisatorisk* och en *samhällelig*. Den individuella nivån omfattar exempelvis individens omedelbara behov men även sociala relationer och socialt deltagande. I kraft av att en peer support worker har en egen erfarenhet av problematiken och har lyckats lösa den, utgör hen ett kraftfullt *vikarierande hopp*, när klientens eget hopp sviktar. På organisationsnivå märks ökad lust till deltagande och starkare känsla av

delaktighet i planering och insatser, ett ökat förtroende till den behandlande organisationen (med andra ord det *medierade förtroende* vi omnämnde ovan – om man litar på sin coach får det en positiv smittoeffekt över till organisationen i sin helhet), samt just specifikt en förstärkt *vilja*. Vad gäller samhällsnivå genererar kontakten med en PSW att känslorna av att som kriminell bära på stigma reduceras, ett nytt perspektiv på sin livsvärld och sina framtida möjligheter att kunna delta i samhällslivet som en fullvärdig medlem (Rosenberg & Argentzel, 2018; Otte et al, 2019).

Vi har under intervjuer med deltagare i programmet inte kunnat finna några återkommande negativa uppfattningar om coachernas arbete inom behandlingsmodellen, med undantaget av ett par klienter som tycker sig initialt vara överkvalificerade för att till exempel träna på att äta ute eller åka kollektivt. Detta är i sig ingen anmärkning på coacherna som sådana, utan riktas mer mot struktureringen av den initiala fasen av programmet. Som exemplen ovan manifesterar är uppfattningen den motsatta och coachernas arbete framträder inte sällan som omistligt för deltagarna. Resultatet är med andra ord slående positivt och det förefaller vara just exakt de kvalitéer som beskrivs som utmärkande för en PSW som deltagarna också uppfattar; här med tillägget att detta vikarierande hopp inte verkar erfaras som kontur- eller kravlöst. Många informanter redogör för den stora vinsten i att inte kunna lura coacherna, eller föra dem bakom ljuset med snyfthistorier, skryt eller hotelser. Personalen inom Passus är som avhopparna själva, menar många informanter. Skillnaden är att Passus personal tagit sig förbi problemen och lärt sig att tala om dem:

Det finns andra stödverksamheter så som KRIS och X-cons. [De] är mer riktade mot missbruk och pundare. Men Passus var Orten, där kände jag mig hemma. Det var en helt annan ingång. Förstod mig och talade samma språk. De har levt väldigt lika tidigare, men kunde prata om det.

Någon gång artikuleras emellertid en slags känsla av att bli kvävd av personalen i situationer då man genuint uppfattar att man behöver mer andrum som klient. Några informanter uttrycker vikten av att personalen fungerar som ett slags elastiskt förband – de ska klara att både staga upp individen och att också ge efter vid behov. Här förefaller deltagarna uppfatta olika personal som olika lyhörda:

Det är viktigt samtidigt att Passus har en stor känslighet för olika personer – alla har sina bakgrunder och personligheter. Ibland måste man kunna backa lite och ibland trycka på. All personal klarar inte riktigt av detta, men många är bra.

Den här typen av erfarenheter är inte alldeles enkla att värdera. Lusten att lämnas ifred skulle potentiellt kunna representera ett slags motstånd som behöver bearbetas i enlighet med idén om overdetermined defenses (Herschman, 1972: 222); att alltså tolka motståndet som något som kan bli en

tillgång i behandlingen (till exempel att förstå uttalandet som ett sätt för klienten att bevara ett kriminellt tankemönster orört och att personalens uppgift därmed bör vara att störa det mönstret). Risken man som personal då löper är förstås bristande lyhördhet inför en deltagare som kan ha helt andra bevekelsegrunder till att behöva få sin privata sfär lämnad i fred under ett kortare skede av behandlingen. Det ska också tilläggas att datamaterialet därtill innehåller röster från informanter som önskar sig en högre grad av involvering från personalens sida, vilket informanten nedan ger uttryck för:

[Passus] bör involvera sig lite mer i ens privatliv, i alla fall i början. Det finns risk för att man lever dubbelliv, trots att man inte själv har koll på det.

Ska man dra någon slutsats av dessa något disparata utsagor, blir det kanhända konstaterandet att en del av träningen för en återgång till ett samhälle och till ett socialt liv man kanske aldrig varit i, eller inte varit i på mycket länge, torde omfatta också träning av toleransen inför det faktum att människor är imperfekta, till och med behandlarna inom Passus. Vissa deltagare kommer att uppfatta coacherna som överinvolverade, andra istället önska att de engagerade sig ännu mer. Sannolikt finns härvidlag ingen perfekt avvägning att göra och man får därför ställa in sig på att klienter kan komma att uppleva frustration i kontakten. Som vid mycket annan behandling är s.k. *ruptures* (brott) av olika slag alltså närmast att förvänta sig. Tidigare forskning kring alliansens betydelse vid behandling ger vid handen att det inte i första hand är relationens sammanbrott eller problem som faller avgörandet för om patienten/klienten stannar inom behandlingen, utan det reparationsarbete som följer (Safran et al., 2002; Safran, Muran & Eubanks-Carter, 2011). Det är alltså sannolikt inte det faktum att fel av och till begås inom Passus som blir avgörande för om behandlingsmodellen fungerar eller inte, utan det som följer efter felsteget; reparationsarbetet eller den gemensamma reflektionen över vad som gick fel.

Terapirummet

Även om delar av en terapeutisk bearbetning äger rum tillsammans med coacher och annan personal, genomgår alla deltagare också mer regelrätt bearbetande terapi tillsammans med en av programmets två anställda terapeuter. De allra flesta deltagare som pratar om terapin, säger sig ha varit ovana vid att prata på det sättet. Somliga kände sig obekväma med hela formatet och var tysta eller enstaviga de inledande sessionerna. En period av ambivalens under programmets inledning kan alltså manifesteras sig också i terapirummet, som nästa deltagare uttrycker det:

Fast jag höll emot länge och vi pratade mest praktiska saker. Men en dag sa han [terapeuten] bara plötsligt typ 'Ska vi börja nu?'. Jag blev så paff men ja, då började vi.

Deltagarnas uppfattningar om den mer renodlat terapeutiska delen är övervägande mycket positiv. Flera talar om sitt liv i termer av att ha tvingats stänga till om olika former av trauman eller övergrepp – dels sådana som ägt rum inom den biologiska familjen, men i hög grad också våld och hot man utsatts för i grannskapet, i skolan och inte minst av rivaliserande gäng eller av den gängkonstellation man själv tillhörde. Det är ett av de vanligare skälen man uppger till att vilja lämna kriminaliteten bakom sig – den konstanta hotbilden, rädslan och stressen som följer av detta och omöjligheten att ge uttryck för den. Men det betyder också att inledningen av terapin inte sällan präglas av tvekan från klientens sida. Man är van att stänga in sina känslor, som näste deltagare beskriver, och man behöver få hjälp att öppna upp till att kunna tala om svåra upplevelser:

Har sjukt bra terapeut. Han, Emil, har hjälpt mig hur mycket som helst. Har fått ut allt det jag burit på hela livet. I början var det så att jag levde i min bubbla, men jag har haft möjlighet att öppna mig och fått hjälp med saker jag behövde.

Flera informanter menar sig ha blivit lyssnade på i terapirummet på ett sätt de aldrig varit med om tidigare och några lyfter också att terapeuterna talat med dem på ett språk de känt sig hemma med. De flesta har aldrig tidigare gått i någon form av terapi och uppfattar att terapeuten hjälper dem vidare när de fastnar i gamla tankemönster:

Så jag tänkte mycket hur mitt psyke funkar. Och jag fick jobba med det också mycket. Men ibland körde jag fast och sånt, för jag är lite envis. Och då pratade jag med han Konrad, som är här uppe, hur jag ska tänka. 'Varför tänker du så?'

Vägen in till terapeutiskt förtroende verkar paradoxalt nog alltså ibland vara att under en tidsperiod avstå själva det terapeutiska elementet i terapin. Flera deltagare berättar att de ägnade många veckor åt att prata om helt andra saker; gärna ting av rent praktisk karaktär, utan att alls nudda vid de svåra händelser i klientens liv som han kommit för att bearbeta.

Denna långa fas av tillväjning, eller inskolning till det terapeutiska rummet, bryter därmed delvis mot traditionella föreställningar om vad som bör ske mellan en terapeut och en klient/patient. Det är inte ovanligt att i terapiforskning finna rön kring problematiken kring det som ibland kallas terapeutiskt dödläge (*theurapeutic impasse*) (Rhodes et. al., 1994), det vill säga att terapeuten inte lyckas förmå patienten att börja tala om det som sedermera ska bearbetas. I fallet Passus' deltagare, verkar ingången vara en annan. Om man helt och hållet lämnat en gammal värld eller ett gammalt funktionssätt bakom sig, är det fullt möjligt att man under en period så att säga kan betraktas som ett slags "nyfödd", i meningen alltför skör för att klara av de mer inträngande samtal som en terapisituation ofta kräver. Samtalen om praktikaliteter skulle då kunna förstås som en tillväjningsfas i vilken klienten ser att terapeuten, bortsett från att vara

terapeut, också är en helt vanlig person. Nyckeln här förefaller vara följsamhet och närvaro. Teologiprofessorn och socialfilosofen Martin Buber har beskrivit denna slags närvaro såhär: *presence can be understood as joint experiencing with the client in the given instant* (Buber, 1963: 604 översättning till engelska Peter F. Schmid). Om klienten i det givna ögonblicket är upptagen av vardagsekonomi, då följer terapeuten med andra ord med honom i det bekymret; han är med deltagaren i *the given instant*, som nedanstående informant berättar:

Men sen så kom terapeuten in efter ett halvår eller något. Och då började jag träffa han en, två gånger i veckan och ibland pratade vi en timme, ibland hände det att jag stannade tre timmar. Men det tog mig många, många möten innan jag började berätta någonting. Förstår du? Utan jag pratade i början bara om han. Sen pratade vi om allmänna grejer, typ "om jag har 20 000 i lön, hur ska jag spara pengar eller hur ska jag kunna åka på en semester i juni?" Jag förstod mig inte riktigt på alla de här grejerna. Jag ville lära mig, ja, såna standardgrejer också, förstår du? Och, helt enkelt, jag var tvungen att prata med han väldigt många gånger innan jag började berätta någonting. Men det var efter många möten med han, också, så slutade jag gnissla med tänderna på kvällarna. Jag slutade vakna skrikandes eller svettig eller såna här saker. För, ja, man hade massa grejer långt bak i huvudet som inte man berättade för någon helt enkelt.

Vad terapin inom Passus anbelangar skulle man kanske kunna förstå den som grundad i en delvis annorlunda terapeutisk allians än den gängse. Även om det saknas en allmänt accepterad bild av vad den terapeutiska alliansen bör bestå i brukar vissa aspekter vanligen omnämnas: att man är överens om uppgifter och mål, rollinvesteringar, empatisk resonans, ömsesidig bekräftelse och att det finns ett relationellt band (Bordin, 1994). Nästan oavsett vilken typ av svårigheter eller problematik som behandlingen omfattar har en stark allians visat sig kunna associeras med ett bättre behandlingsresultat (Horvath et al., 2011). Passus terapeutiska allians framträder som innehållande samtliga ovanstående aspekter men verkar därtill innehålla ett stort mått av något man möjligen kan kalla för *strategisk väntan*. Denna väntan skulle exempelvis kunna handla om att man avvaktar med att alltför tydligt och alltför snabbt definiera vad det är klienten måste klara av att prata om. Istället ges deltagaren en chans att bekanta sig med psykoterapins specifika terminologi och att diskutera andra, nog så viktiga spörsmål, av mer praktisk karaktär.

Denna väntan, eller tålmod, är potentiellt lika relationsskapande som till exempel att uttrycka empati. Väntan skulle kunna ses som en from av *praktisk empati* – med andra ord att förstå att den som inte vet hur han ska klara sin vardagliga ekonomi, har ångest över att flickvännen därhemma skulle kunna vara utsatt för hot, eller vet att han inte kan gå ut genom huvudentrén efter avslutad terapisession eftersom han har ett pris om en halv miljon kronor på sitt

huvud, inte per omgående kan sätta sig och redogöra för en svår barndom eller berätta om brottsliga handlingar han gjort. Från Bertold Brechts klassiska verk Tolvskillingsoperan känner vi citatet: *Först kommer käket, sedan moralen*. I Brechts verk beskriver citatet hur ingen har rätt att döma en fattigs eventuellt bristande moral, eftersom vi i behovstrappan först behöver vara mätta, innan vi kan resonera om och/eller leva efter en etik. I samma mening kan vi förstå att man i terapi med människor som levtt mycket utsatt, eller i marginalen, först måste ta hänsyn till vissa fundamentala praktiska spörsmål, ibland av rent materiell karaktär, innan vi så att säga kan ägna oss åt dennes själ.

Att orientera sig mot en ny vardag och re-entry

När man använder ett begrepp som re-entry syftar man oftast på återinträdet i samhället efter avtjänat fängelsestraff (Ekunwe, 2011: 414) och man tänker kanske först och främst på aspekter som att skaffa utbildning, körkort, arbete och bostad. Men man ska i det sammanhanget minnas att flera av deltagarna inom Passus kan ha både mer fundamentala svårigheter vid behandlingsstart och därför mer basal färdighetsträning bakom sig vid återinträdet. Vissa vet när de börjar i programmet inte hur man bokar en tvättid, betalar räkningar eller slår på en spis. För de avhoppare som har den här typen av svårigheter med sig in i behandlingsmodellen, alternativt har en kognitiva svårigheter (ibland i kombination med en lägre grad av impuls kontroll), kommer återinträdet präglas av vissa möjligen mer grundläggande frågeställningar, medan andra deltagare har kommit väsentligt längre när de skrivs ut.

Det är ändå ofta just materiella aspekter av utslussningen som många av avhopparna nämner allra först när de talar om tryggheten i ett program av Passus' sort – man skrivs inte ut med "ingenting på fickan". Det som emellertid framträder som det verkligt stora arbetet, och också det arbete som fortskrider långt efter att Passus behandlingsmodell avslutats, är omformandet av personens habitus och sätt att interagera med omgivningen. Näste informant pratar om hur hans språk har behövt förändras för att han ska kunna klara sig efter avslutat program:

Men det är en jättestor omvändning. Innan ... jag bara märker på min svenska till exempel, den är tio gånger bättre än vad den var innan. När man har pratat sånt förortsspråk och ... ja, för att man pratar med normala människor behöver man prata på ett normalt sätt. Inte bara "brorsan" och "mannen" och "jag svär" och ... Förstår du? Så kan jag ju inte gå och prata i Arbetsförmedlingen. Kalla han för mannen, och ... ja. Men det är så man pratar där hela tiden. Det finns jättemånga ... Alltså, det är alla de här små detaljerna runt omkring. Det är inte så lätt, du vet, utan det är miljoner småsaker som du måste justera, och inse, och börja göra på ett annat sätt.

Deltagarens beskrivning av ”miljoner småsaker du måste justera” är närmast kongenial med Pierre Bourdieus definition av begreppet *habitus*. Bourdieu söker här teckna hur de storskaliga sociala orättvisor som präglar samhället inte i första hand vidmakthålls eller levandegörs genom direkt, manifest institutionell diskriminering, utan snarare genom ett slags subtilt inskräpande av maktrelationer på och i våra kroppar och våra dispositioner. Det sociala så att säga manifesteras i och visas upp av kroppen (Bourdieu, 1992: 167): hur vi talar, hur vi använder bestick, vår kroppshållning, hur vi betar oss i en teatersalong, på en restaurang, på ett föräldramöte, hur vi hälsar på en främling, vilka filmer vi tycker är spännande eller vilken slags mat vi helst äter. Det vill säga det handlar om sådana sociala koder vi gör med enkelhet, utan att tänka på dem, och vilka som är oss främmande; vilka vi måste lära in för att inte sticka ut eller framträda som avvikande.

I den meningen kan man exempelvis betrakta terapin både som ett främmande och nytt element i deltagarnas liv, och som absolut nödvändigt. För att klara av att justera de miljoner småsaker som krävs för att ett självständigt liv utanför Passus ramar ska bli möjligt, måste man ha bearbetat det man varit med om, som deltagaren nedan redogör för:

Kanske att börja ... Ja, men jag tänker man ska börja inifrån och avsluta på utsidan. Avsluta med ditt utseende. Och börja inne i ... alltså, längst ner, från ... de besvären som finns längst in. Eller ... jag vet inte hur jag ska förklara, men...

Man måste vara klar med insidan för att kunna arbeta med utsidan, tycks deltagaren ovan mena. Men det förefaller också vara så att coacherna efter utskrivning delvis stannar kvar inuti som ett slags orienteringsnod, en rollmodell eller riktningsskärmar i tillvaron för vissa deltagare. Att imitera någon annan är inget ovanligt inslag under en förändringsprocess (Thomassen, 2016) och ibland verkar det vara just detta deltagarna gör. Näste informant brukar konkret visualisera hur hans coach skulle agerat vid vissa svårigheter:

Ibland när det känns tungt tänker jag 'Hur hade Samir gjort i ett sånt här läge?'

Den allra vanligaste föreställningen bland de intervjuade deltagarna är emellertid att man kliver ut från Passus i det skick man lyckat ”ordna till”. Den överväldigande majoriteten beskriver hur stresssymptom sjunkit undan radikalt, hur nattsömnen förbättrats och hur oro eller ångest inte längre besvärar dem och de flesta har ordnad sysselsättning och ett strukturerat liv. Deltagarna ger ofta uttryck för upplevelser av att vara tryggade – både praktiskt och mentalt. För några fortsätter dock omställningen att skava i viss utsträckning. Några av de intervjuade deltagarna erfar till exempel fortfarande vissa bekymmer med ekonomin; särskilt de som fortfarande inte kommit ut i arbete och därför uppbär försörjningsstöd. För dessa personer uppfattas omställningen från ett liv med mängder av kontanter i fickorna över till den rigida övervakning av ekonomin

som blir fallet vid försörjningsstöd ibland fortsatt orsaka viss oro. Men flera av informanterna uppvisar också en slags elastisk förståelse av sin tillfrisknings- och rehabiliteringsprocess. Allt kan inte ske omedelbart och många informanter talar om att Passus hjälpt dem till ett tålamod och en mer långsiktig planering av sitt liv. Det uppfattas som exempel inte som ett nederlag att fortfarande erfara viss social oro när man vistas utomhus:

Men det där sitter kvar. Inte så här extremt, men det där sitter kvar. Jag tror att jag alltid kommer titta mig omkring. Men det är inte så jobbigt längre. Nu är jag van. /.../ Jag gillar till exempel inte om jag går ute, om någon går kanske en och en halv meter bakom mig. Då saktar jag ner som fan eller så ökar jag tempot. Jag vill inte ha någon för nära mig. Sitter på tunnelbanan, någon sitter bakom mig, eller bussen och så där. Det gillar jag inte. Det har jag fortfarande svårt för.

Den allra mest lyckosamma behandlingsutkomsten ska kanske förstås på just precis detta sätt – att ha givits kapaciteten att leva i en vardag som är allt annat än glamorös eller spänningsmättad: att vara förkyld medan man skyndar sig till förskolan för att hämta upp sitt barn, att plocka upp matvaror från våt asfalt när kassen brustit, att fortfarande med jämna mellanrum se sig över axeln när man går hem från busshållplatsen, att få nej på en anställningsintervju eller att för hundra gången genomlida en självgod kollegas utläggningar över lunchen utan att brisa i ilska, våld eller självömkan. Den day-to-day-reliability (Giddens, 1990: 114) som programmet uppvisar och som är grundvalen för avhopparnas förtroende för behandlingen, måste till syvende och sist slutligen förmås att flytta in i och manifesteras av deltagaren själv. Man måste bli självbärande (Blob, 2001).

Passus som utförare av välfärdstjänster

Passus som verksamhet kan förstås som ett socialt företag, vars verksamhetspraktik formas utifrån olika diskurser som påverkar deras institutionella ramar (Levander, 2011). Passus kan därför ses å ena sidan som en självgående verksamhet, men å den andra har ramar som begränsas av andra institutionella ramverk. För att verksamhetens ska fortleva måste de anställda ta hänsyn till andra verksamheter, deras förutsättningar och praktiker. Dessa institutionella ramar skapar såväl möjligheter som begränsningar, tillika utmaningar. Till exempel beskriver informanterna utmaningar i samarbete och uppdrag från socialtjänsten, där de kan ställa krav på hur möten ska gå till eller vilken plats dessa ska hållas på. Detta skapar svårigheter och utmaningar för deltagarna som ibland kan ha allvarliga hotbilder mot sig, vilket skapar en önskan att (exempelvis) möten inte ska ske i offentliga miljöer. Utmaningarna kring detta påverkar Passus verksamhet på ett sätt som gör att de bland annat måste göra tydligare kartläggningar kring klientens hotbild. Passus, som själva beskriver sig som en verksamhet som anpassar sig efter deltagarna och förutsättningar, beskriver här bland annat en önskan att kliva utanför den traditionella svenska byråkratin, vilken av informanterna återkommande framställs som fyrkantig och oflexibel.

Vid utmanande och pressade situationer kring deltagarna beskriver personalen i intervjuerna hur de har möjlighet att hantera situationer på ett annat sätt än exempelvis socialtjänsten har. Det finns en stelhet hos andra myndigheter som dels ställer till det i samarbetet, och dels riskerar att påverka stödarbetet negativt.

[...] då tänker jag ibland... hur en hårt inarbetad struktur och kontroll kan kväva ett innehåll. Kan förstöra. "Nu har vi precis haft nämnd, så nu är det ju flera veckor till nästa nämnd" (Skrattar).

Passus beskrivs istället vara till för klienterna på ett annat sätt och har mycket större möjligheter att individanpassa sitt arbete. Den gängse formen hos välfärdsorganisationerna är något som uppfattas kunna påverka deltagarna negativt och många av dem kan vittna om vad de uppfattar som situationer där de enbart blivit kontrollerade eller inte förstådda.

[...] jamen du blir hänvisad till den här myndighetens kontor, du ska komma in på deras arbetsplats eller du är hänvisad till att du ska sitta bakom ett skrivbord som är den här människans revir, det ska ställas tusen frågor. Det här påminner om ett polisförhör. Liksom från steg ett är det såhär... jamen det här kommer kännas obekvämt, det här kommer påminna om hur jag försvarat mig tidigare.

Den egna verksamhetens praktik framställs i kontrast till en mer kontrollerande och stel byråkrati, som något som de utformar i långt högre grad själva i relation till de problem de arbetar med. Den egna friheten i arbetet uppges vara central, vilket också menas bidra till en mer jämn planhalva för att kunna bygga på alliansen mellan individen och de anställda. Detta kan exempelvis komma till konkret uttryck genom placering och ordning i mötesrum för att inte ytterligare bidra till makt(o)balansen i rummet.

Att vi behöver inte utöva makt och kontroll över dig och det finns ett syfte med det. Och gör vi det så kan vi också berätta att "Du, det ser ut såhär"... Säg att vi vill påverka nånting hos klienten, vi vill påverka din låga affekttolerans eller dina internaliserade tankemönster, då är inte det ett problem för då kan jag säga: "Du, vi tänker göra det här med dig, det går till såhär och såhär och såhär". Och så märker klienten det också, att vi behöver inte manipulera. Och att man blir medveten om det: att vi använder inte manipulativa tekniker, då funkar inte alliansen

Verksamhetens flexibilitet poängteras där utgångspunkten läggs på att stärka deltagarnas motivation och vilja till förändring. Informanterna beskriver här hur "vi löser det" blir en sorts mantra, och ger exempel på hur klienter har olika önskningar och frågor, även oro, kring diverse saker. Just denna uppfattning om att själv ansvara för utformningen av verksamheten anger ett stort handlingsutrymme som de inte kan se hos de myndigheter de kommer i kontakt med.

Den här platta organisationen som du var inne på, korta beslutsvägar och... men det bygger ju också på en tillit till oss uppifrån så här.... "Kom inte till mig med skit, jag utgår ifrån att ni vet", säger Johan Oljekvist som är VD här. Han vet att vi är bäst på att bedöma vad som är bäst för vår verksamhet. Det står i rak kontrast till det jag var med om inom kommunen där de som jobbade längst ner inte fick bestämma och vara duktiga på det de kan.

På frågan vilka särskilda framgångsfaktorer som uppmärksammas i Passus modell, avseende styrkor och behandlingsmodeller, som gör att de sticker ut berättar återkommande hur "ingenting är omöjligt". Informanterna beskriver att de har en hög lösningsförmåga, även i komplexa frågor, vilka de ändå lyckas lösa. Informanterna berättar att de haft deltagare som under utmanande situationer fått stöd på ett sätt de inte varit vana vid, och visat stor tacksamhet kring att fått det stöd de mottagit genom att verksamheten lyckats lösa svåra situationer och frågor. Verksamhetens fördelar och stora drag beskrivs således handla om att de har stort handlingsutrymme, vilket skapar en föränderlig och dynamisk verksamhet där de som arbetar har möjlighet till egna beslut, och resurser för att tillsätta dessa. Något som skiljer sig från offentliga myndigheter.

Annars skulle jag säga tre saker: 1. Ingenting är omöjligt, 2. Korta beslutsvägar, 3. Vi löser det. Så skulle jag säga. Vi använder what works. Det är det som är speciellt. Jag har ju också jobbat i andra verksamheter. Jag vet inte hur många klienter man förlorat för att man sitter och väntar på beslut. Hur många gånger klienter har försvunnit eller dött i överdoser, eller.... För att vi måste vänta på beslut. Jag vet inte hur många gånger. Och det är det som är så unikt med att jobba här. Att.... vi löser det. Att det blir icke-problem liksom. Eehhh... och det stör sig en del på. Alltså remitterter.

Verksamheten avser således att ingå i ett helhetsansvar och -bild; ”holistiskt”, som en informant beskriver det. Detta uppfattas som positivt med anledning av att deras klienter kan inneha mycket olika behov och problematik. Denna holistiska syn ackompanjeras enligt informanterna av en faktisk möjlighet till realisering av helhetligt stöd kring deltagarna, ett stöd som organiseras direkt av dem som involveras i arbetet.

[...] för att du ska skriva en bedömning och sen ska det lämnas till en grupp och sen ska det gå till en gruppleadare som ska ta det med sin enhetschef. Så kanske inte den har tillräckligt med mandat så att det måste upp i nämnd och hej och hå. Sen var det nyss nämnd och allt går åt helvete (skrattar). Men vi får ofta komplimanger för att vi är lätta att jobba med och att vi löser det. att vi är snabba, det är ju trygghet för en remittent.

Vad som gör den egna verksamheten fördelaktig beskrivs av informanterna som dels att insatserna är frivilliga, vilket förutsätter det egna motiveringen och vilja, dels det egna handlingsutrymmet som kommer därutav. Detta skulle potentiellt kunna innebära mindre stigmatiserande och exkluderande effekter, då deltagarna i lägre grad kan tänkas påföras etiketter och bedömningar från andra. Det kan därför vara positivt ur detta perspektiv genom att det inte heller bidrar till samma sorts motstånd som annars kan tänkas ske inom verksamheter och insatser som är mer tvingande (se Fraser, 2003). Deltagarna utmanas genom dialoger och inte genom färdiga kategorier. Positivt framhålls även att verksamheten inte är på samma sätt juridiskt bunden och ett hårt säkerhetstänkande som exempelvis en anstalt är (Forkby, Kousmanen & Örnlin, 2019).

För det första är det här frivilligt, man har ju möjlighet att typ ta bollen och säga 'Här är den'. För många är ju – min erfarenhet i alla fall – lite såhär institutionsskadade, de är såhär att: 'Ok, vi gör upp en plan, så kan jag be er dra åt helvete, jag tänker inte göra det här'. Då är det såhär att 'Ok. Du är här, ok, kör, lycka till'. Inget personligt, ingenting. Och det är ju det som är styrkan egentligen för att då helt plötsligt... Vill du ha makten över ditt liv, så måste ju du ta tillbaks den, alltså, du vet, återta självstyret i livet. Och det kan

bara du göra. Och det behöver man ju hjälp med. Det kan ju vara en process att inse det men jag tycker att det här att folk är här frivilligt, det är det som är nyckeln.

Dessutom framställs vikten av att verksamheten drivs av en stiftelse som en framgångsfaktor. Det beskrivs att det dels är tacksamt för personalen, dels för klienterna. Att det inte är vinstdrivande genom aktieutdelning, eller styrt på samma sätt som socialtjänst eller Kriminalvården är.

För de har varit i tusen andra verksamheter i företaget ditten och datten, de har suttit på institutioner och blablabla och vad det nu kan vara för nånting men här kan jag, liksom helt öppet: 'Jag är här för att jag vill vara här. Jag är idealist, det är därför jag är här'.

Verksamhetens utmaningar och svårigheter beskrivs på motsvarande sätt också vara dess relation till omgivande offentlig förvaltningars institutionella ramar, men även den egna verksamhetens resurser. Bland annat framhålls ett behov av ett utökat anhörigstöd, och även begränsning kan bland annat handla om de lägenheter som tillhandahålls för klienterna. Bland annat framkommer ett behov av utveckling och utökning i fler delar av landet och inte nödvändigtvis enbart i de största städerna i Sverige. En anledning av detta är för att hålla klienter åtskilda, eftersom vissa inte bör träffa varandra för olika hotbilder eller för att de inte ska knyta nya kontakter med tidigare eller nya kriminella nätverk. Det kan visserligen finnas en vilja, eller en fördel, i att bosätta flera nära varandra för att förenkla det vardagliga arbetet, men uppfattningen finns att det samtidigt skulle bidra med för stora risker.

Rent personalmässiga utmaningar beskrivs även kring hur det finns behov av att fånga upp och balansera de olika rollerna. Bland annat beskriver en anhörigterapeut att det finns en önskan av mer personal som kan dela på funktionen. Om inte annat så för att kunna erbjuda en hel dag till för anhöriga att ringa, men också för att detta arbete ska kunna delas med flera och att man kan stödja varandra ömsesidigt.

Alltså, de andra jobbar egentligen också så här en... mycket eget arbete med olika klienter, men då kan de ändå prata med varandra och det är ändå liknande klientgrupp som de då jobbar med.

Sammantaget kan vi se hur Passus såväl arbetar efter institutionella ramar kring åtaganden som är formella/officiella och resultatnriktade (institutionellt förtroende) såväl som mer självgående och intim. Den egna verksamheten och det stöd som erbjuds, legitimeras genom ett kontrasterande gentemot offentliga myndigheters brist på adekvata stödlösningar. Det beskrivs samtidigt hur den egna verksamheten påverkas av just dessa byråkratiska ramar som syns i resten av samhället.

Uppdragsgivarnas bedömning av Passus

Vi kommer nu vända på det inifrånperspektiv som övriga delar av rapporten bygger på för att istället med uppdragsgivarnas bilder av verksamheten betrakta den utifrån. Passus lever finansiellt till allra största delen på att sälja tjänster till en köpare: socialtjänsten. Utöver intäkter från enskilda behandlingsuppdrag har verksamheten bland annat haft bidrag från Kriminalvården till att bedriva uppsökande verksamhet på anstalter. Syftet med de senare har varit att etablera kontakt med gängassocierade personer för att motivera dem till att lämna gängmedlemskap, söka stöd och därvid förbereda återgången till samhället utanför murarna. De individuella behandlingsuppdragen kommer sedan från framförallt från annat håll, även om sådana kan inledas genom det uppsökande arbetet. Bakom dessa uppdrag ligger vanligen utredningar och behovsbedömningar inom socialtjänsten, och biståndsbeslut som vanligen tas av förtroendevalda i social utskott. Behandlingsuppdrag har i några fall visserligen kunnat finansieras från Polismyndigheten som fått regeringsmedel till att utveckla stöd till avhoppare. Socialtjänsten är emellertid den överskuggande viktigaste aktörer, och därmed den centrala parten när det handlar om verksamhetens överlevnad (om marknadssättningen av socialtjänsten, se Sallnäs & Wiklund, 2018).

Beroendet till socialtjänsten kan naturligtvis vara problematiskt då eventuella förändringar i deras benägenhet att köpa externa vårdinsatser för denna grupp kan slå hårt mot verksamheten (Forkby & Höjer, 2018; Höjer & Forkby, 2011). Man kan också tänka sig att fler vårdalternativ växer fram antingen i socialtjänstens egen regi eller från andra vårdleverantörer som gör att marknadssituationen skulle påverkas (Forkby, 2005). Hittills är dock vårdalternativet för denna grupp få och de verksamheter som menar sig ha en specialiserad kompetens inom området går lätt att räkna samman (BRÅ, 2016; Lalander, 2013). Den offentliga verksamhet som kommit något längre fram i arbetet är Kriminalvården, och däri framförallt Frivården som tagit fram programverksamhet för gruppen. Men även inom Kriminalvården uppfattas det finnas stora kompetensbrister och arbetet med denna grupp ses allmänt som komplicerat och motsägelsefullt. Kort sagt är utvecklingsarbetet även hos aktörer som ålagts ett nyckeluppdrag i arbetet ännu i sin linda (Forkby, Kuosmanen, & Örnlin, 2019).

Beroendet av socialtjänsten torde idag på grund av bristen på konkurrenskraftiga alternativ därför inte vara något avgörande problem, om inte förändringar sker mot än större restriktivitet mot externa vårdköp införs på bred front. Det finns också en tilltagande organisering inom "avhopparfältet" där olika funktioner vuxit fram under senare år i form av kompetenscenter, samarbetsorgan och specialfunktioner som understödda av en politisk koncentration vid gängfrågan vilket kan resultera i en ökad efterfrågan på behandlingsplatser. När former skapas för att underlätta avhopp initieras inte bara en verksamhet och vissa aktiviteter, utan samtidigt väcks också ett forum

till liv som formulerar problem och behov, samt skapar ett tryck på hanteringen av dessa med hjälp av specialiserad kompetens (Sarnecki, 1985).

Oavsett att Passus har en privilegierad marknadsställning som utgörande en av fåtalet möjliga alternativ att tillgå när det handlar om kvalificerade behandlingsuppdrag, är dess legitimitet bland uppdragsgivarna samtidigt en central resurs. Om en verksamhet av en eller annan orsak får dåligt rykte kan marknadsmöjligheterna snabbt försämrats. Avsättningen för denna typ av tjänst inom socialtjänsten är dock mycket varierande, och bedömningen av en verksamhets kompetens är sällan grundad på rationella överväganden eller bredare analyser. Kollegornas erfarenheter av ett visst vårdalternativ spelar i många fall en betydelsefull roll – och sådana erfarenheter kan skifta handläggare emellan och mellan olika kommuner (Forkby & Höjer, 2011).

I denna studie inkluderas uppdragsgivares uppfattningar om Passus av skäl som ovan. Deras inställning är viktig för att få en indikation på vilken legitimitet verksamheten har. Här kommer frågor in som handlar om dess uppfattade kapacitet att arbeta med de frågor de getts i uppdrag i relationen till klienten. Alltså, uppfattas Passus kunna stödja de som vill hoppa av från gäng på ett tillfredsställande sätt? Legitimiteten hänger dock inte samman bara med hur de arbetar med enskilda behandlingsuppdrag, utan också med hur deras förmåga till att skapa samarbete med uppdragsgivaren. Här har frågor ställts om sådant som återkoppling, flexibilitet och generellt om hur Passus kompetens uppfattas.

Vår intention med denna del av undersökningen var också att få viss återkoppling på hur det verkar ha gått för de personer som varit inskrivna i Passus. Vid sidan av andra insamlade uppgifter skulle denna åtminstone kunna säga något om olika data pekade åt samma håll, eller om det skiftade och i så fall på vilka punkter. Det är viktigt att vara tydlig med en sak här. Även om uppdragsgivarna på pappret skulle framstå som ideala personer att tillfråga måste klara reservationer göras. Socialtjänsten bär visserligen ett huvudsakligt ansvar för individinsatserna, med denna organisation gör mycket sällan några systematiska utvärderingar av olika insatser. Och även om handläggarna inom socialtjänsten har en nyckelfunktion i att utreda, bedöma, föreslå och följa upp insatser har dessa sällan en så nära och regelmässig kontakt med klienterna att de har någon mer detaljerad kunskap om hur deras liv gestaltar sig. Om inte uppgifter kommer fram på annat sätt kan det exempelvis vara svårt för en socialsekreterare att med någon större säkerhet säga om en enskild klient alltför är brottsaktiv eller ens gängassocierad. Dock kan handläggaren troligen säga med stor säkerhet uttala sig om vissa sociala förhållanden, sådant som om den enskilde förvärvsarbetar, har eget bostadskontrakt, om den är sjukskriven etc.

Underlag

En enkätundersökning bedömdes som lämplig för att få del av uppdragsgivarnas bedömningar. Ett alternativ skulle vara att genomföra intervjuer vilket skulle kunna ge ett större djup i kunskapen. Inom studien prioriterades dock bredden genom att vi försökte nå samtliga som gett Passus ett behandlingsuppdrag. Prioriteringen innebar också att lägga mer resurser på att genomföra intervjuer med klienterna själva och med personalen, då dessa antogs ha mycket större närhet till den faktiska verksamheten och personliga förändringsprocesser.

Kontaktuppgifter till uppdragsgivarna togs fram av Passus efter en genomgång av samtliga klienter som genomgått programmet i sin nuvarande form (från 2013 till oktober 2019). Enkätundersökningen visade sig emellertid vara behäftad med problem, i första hand relaterad till den programvara som användes. Trots att teknisk support kontrollerat enkäten i förväg, utan invändningar, visade det sig att den inte fungerade tillfredsställande. Flera utskick från maj till augusti 2019 till respektive uppdragsgivares mail-adress gjordes, men de tekniska problemen visade sig hänga kvar. Beslut togs därför att gå ut med en pappersenkät. Vi gick också ut med upprepade påminnelser om att komma in med svar på enkäten. Ett sista försök att få in fler svar gjordes april – maj 2020, vilket innebar ett par till svar.

Kontaktuppgifterna från Passus visade sig också innehålla några personer som inte hade varit involverade i uppdrag till verksamheten i sin nuvarande form. Dessa personer togs bort. Vidare innehöll de uppgifter, framförallt till personer inom Kriminalvården (15 personer), som Passus hade haft kontakt med, men som saknade individkunskap om enskilda klienter och inte varit involverade i specifika behandlingsuppdraget. Sex av dessa svarade på enkäten, men då de inte var i den position att de kunde besvara enkäten togs samtliga från Kriminalvården bort.

Tabell 2 Förteckning över enkätsvar från uppdragsgivare

Antal	Inkomna svar (svarsfrekvens)	Bortfall (arbetar inte kvar/avstått att svara)
32	24 (75 %)	8 (6/2)

Som redovisas i ovanstående tabell skickades 32 enkäter ut till personer som varit direkt involverade i uppdraget till Passus. Några av dessa har varit involverade i flera uppdrag, varför antalet klienter överstiger antalet uppdragsgivare. Några klienter har också kommit genom polisens avhopparverksamhet, men dessa hade inte möjlighet att besvara enkäten. Av utskicken till uppdragsgivarna har svar inkommit från 24 personer, vilket motsvarar en svarsfrekvens om 75 procent. 20 av dessa hade en tjänst som handläggare medan fyra hade andra tjänster (exempelvis arbetsledande

funktion) inom socialtjänsten. Av dem som har varit involverade i uppdrag till Passus i sin nuvarande form saknas alltså svar från åtta personer. Sex av dem hade slutat sina tjänster av olika anledningar och var inte möjliga att nå, medan två meddelade att de på grund av en pressad arbetssituation inte hade möjlighet att besvara enkäten. Den övervägande största uppdragsgivaren bland uppdragsgivarna är Göteborg som står bakom tolv av uppdragen. Detta är kanske inte förvånande med tanke på de gängrelaterade utmaningar som funnits i staden, och kanske även på grund av att särskilda enheter för avhopp har skapats. I övrigt är det en fördelning av kommuner från södra och mellersta Sverige, där fem kommer från Stockholmstrakten med Huddinge som största uppdragsgivare.

När man ser till antalet uppdrag som svaren berör har svar kommit avseende 28 personer, eftersom tre varit involverade i fler än ett uppdrag till Passus. 14 av uppdragen relaterar till personer involverade i förortsgrupperingar, sju i mc-grupperingar och de övriga varit involverade i flera eller har inte besvarats av annan anledning.

En viss svårighet finns också rörande vilken som definieras som uppdragsgivare till Passus då det kan finna flera inblandade. Socialtjänstens handläggare är självklara. I bearbetningen av materialet har, som ovan nämnt Kriminalvården tagits bort då de visade sig inte ha kunskap om det som efterfrågades. Vi tog också bort svar från två personer med något närmre insikt, en från en specialiserad stödverksamhet för exit och en från arbetsförmedlingen, då dessa ändå inte fungerat som uppdragsgivare i någon egentlig mening.

Vi har varit sig i enkäten eller vid analysen knutit uppgifterna från uppdragsgivarna till de enskilda klienterna som intervjuats. Orsaken till detta är att vi rört oss med olika typer av data som inte är så lätt jämförbara och att vi från uppdragsgivarna mer eftersträvat att få en samlad bild av verksamheten. Det kan av etiska skäl också uppfattas som mer känsligt att knyta samman olika data, och även att uppmana socialtjänstens handläggare att lämna uppgifter om enskilda klienter.

Enkäten innehöll tre delar. För det första frågor relaterade till den egna organisationen med avseende på vilken kompetens i gängfrågor som fanns vid uppdragsgivningen och efter, benägenheten att köpa tjänster och varför Passus valdes för aktuellt uppdrag. Därefter kom en rad frågor om hur stödet uppfattades ha fungerat i förhållande till att hoppa av, brottslighet, värderingar, dagligt liv med flera. Avslutningsvis ställdes frågor om hur samverkan med Passus uppfattades och här kommer frågor om information, feedback och uppfattad kompetens samt om inställningen till att använda Passus igen för liknande uppdrag.

I huvudsak bestod enkäten av fasta svarsalternativ men möjligheter att kommentera med egen information gavs vid några frågeområden. Dessa kommentarer kommer att varvas in i presentationen nedan. Enkäten innehöll framförallt frågor och påståendesatser där svarsalternativen var fördelade enligt en Likert-skala (exempelvis: mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt,

ganska dåligt, mycket dåligt). När resultatet redovisas har de två ytteralternativen slagits samman på ömse sidor (exempelvis: mycket/ganska bra respektive mycket/ganska dåligt), mittenalternativet har för tydlighetens skull utelämnats.

Benägenhet och förmåga att stödja exit

Den första delen av enkäten berör synen på den egna verksamhetens kapacitet att förstå hur gäng fungerar, förebygga, intervensera och stödja personer att lämna dessa sammanhang. Den egna personliga kompetensen efterfrågades såväl som deras uppfattning om densamma inom organisationen mer generellt.

När det gäller den egna kunskapen om hur gäng fungerar placerar sig den största gruppen i en mellanposition, varken stor eller liten kunskap (41 %). Sex personer uppfattade sig ha ganska eller mycket stor kunskap och lika många uppfattade sig ha liten eller mycket liten kunskap.

Bland de som valt att kommentera det egna arbetet och kompetensen framhålls såväl kopplingar till andra verksamheter som att samarbetet med Passus kunnat bidra till fördjupad kompetens. De som har inte konfronterats med gängproblematik i någon högre grad, har i många fall heller inte byggt upp sin kompetens inom området.

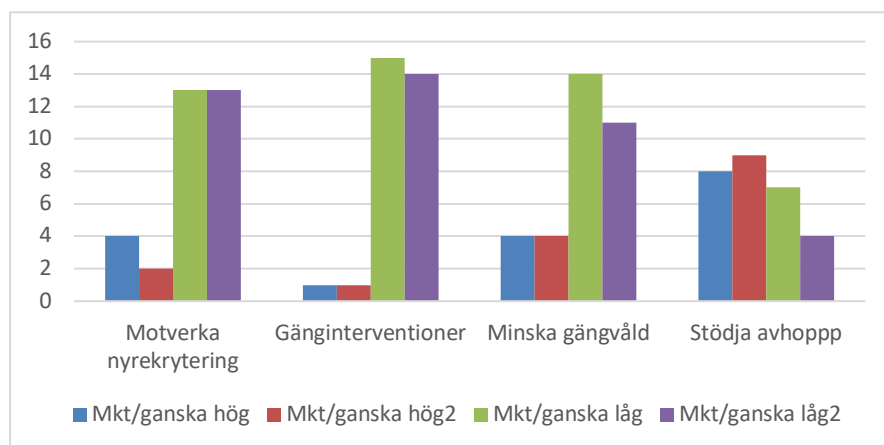
Tätt samarbete finns sedan tidigare uppbyggt med polisen i vårt område.

Vi har inte gått någon utbildning eller liknande i detta. Jag har däremot lite bättre kunskap själv efter placeringen på Passus.

I XXX kommun är gängkriminalitet inget jättestort problem, därför finns inte speciell kompetens kring det.

När det gäller verksamheten ställdes fyra frågor som har relevans för olika faser av arbetet med gäng. För det första vilken kompetens de uppfattade fanns för att motverka nyrekrytering vilket omfattar olika slags förebyggande insatser bland unga och grupper i "riskzon". För det andra vilken kompetens det fanns om interventioner gentemot befintliga gäng. Denna fråga avser därmed inte egentligen att förebygga gängens uppkomst, utan om att agera gentemot sådana när de väl etablerats. En specifik del av gängproblematiken är det som relaterar till våld. Det är ofta denna yttring som ges uppmärksamhet i media, och eskalerande våldsspiraler är något som inte sällan kan konstateras mellan olika grupperingar, om de börjar konfrontera varandra. Vår tredje frågeställning berörde därför vilken uppfattning de hade om kompetensen i att agera för att minska gängvåld. Den femte och i detta avsnitt sista frågan berörde det som allra mest är aktuellt här, alltså att stödja avhopp från gängen. Vi upprepade frågorna med två olika tidsaspekter i beaktande, dels när uppdraget gavs till

Passus och dels när enkäten besvarades. Bakgrunden till detta var att kompetensen skulle kunna ha byggts upp under tiden, kanske genom samarbetet med Passus. Ett problem är såklart att vi talar om olika tidshorisonter där vissa uppdrag hade getts i relativ närtid från det att enkäten besvarades, medan det i andra fall hade hunnit gå längre tid.

Figur 1 Uppfattning om den egna organisationens kompetens att arbeta med gängrelaterade frågor, när uppdraget gavs, och vid tiden för ifyllandet av enkäten (angett med "2").

Som vi kan se av ovanstående diagram skattar uppdragsgivarna den egna organisationens kompetens i att arbeta med gängrelaterade frågor som tämligen låg. Resultatet är ju på inget sätt en spegling av hur kompetensen ser ut bland socialtjänsten mer generellt i dessa frågor, kompetensen skulle ju kunna vara högre på andra håll, varför dessa inte behöver köpa tjänsten. Men med tanke på att dessa kommuner i högre grad än de flesta andra har haft att hantera gängfrågor, är det omvända också fullt möjligt. Det är ju här fråga om en mycket liten svarsgrupp, vars uppgifter enbart har bäring på den specifika grupp som köpt tjänster av Passus. Men man kan i vilket fall bland dessa svarande se att dessa uppfattar socialtjänstens kompetens i att motverka nyrekrytering, arbeta mot befintliga gängkonstellationer och agera gentemot gängvåld som låg eller mycket låg. Det är långt fler än dem som skattar kompetensen som hög eller mycket hög. Inga större förändringar kan noteras över tid.

Det som skiljer sig något är att fler uppfattade att kompetensen att stödja avhopp är bättre. Fler uppfattade kompetensen härvidlag som hög eller ganska hög än dem som konstaterade brister. Detta kan tyckas märkligt då Passus just avser att stödja avhopp, varför köper man då denna tjänst när man har bättre kompetens här? En förklaring kan vara att de utifrån denna kompetens kan se att det behövs en mer omfattande insats för vissa klienter. En annan kan vara att

de generellt uppfattar sig ha kunskap om att stödja mänskliga förändringsprocesser, men att de under en viss period behöver anlita en ytterligare stödfunktion.

Nästa frågeställning berörde i vilken mån som det fanns en beredskap inför att köpa in tjänster inom detta område. Denna fråga kan i ännu lägre grad sägas avspegla någon mer generell inställning i Sverige, då den ställs just till dem som faktiskt gjort ett vårdköp. Emellertid kan den antyda eventuella svårigheter som kan finnas för att få till stånd ett uppdrag, även hos kommuner där sådant faktiskt gjorts. När det gäller aktuell grupp fann 13 av de svarande att det fanns stor eller mycket stor benägenhet att köpa vårdinsatser för denna grupp, medan sju svarade att det fanns en ganska eller mycket liten sådan.

Bland kommentarerna framkommer dock flera exempel på att det inte är alldeles enkelt att få till mer omfattande insatser för målgruppen. Det kan vara frågan om huvudmannaskap där socialtjänstens uppdrag inte ses som självklart när det gäller den typ av problem (däribland kriminalitet) som är förknippad med gäng. Missbruks- och beroendeproblematik finns en större vana vid att hantera. Det kan också handla om bristen på metoder som har vetenskapligt stöd.

Det finns inga fungerande insatser att tillgå för socialtjänsten, som har evidens. Kriminalvården har dessutom uppdraget att individer i kriminalitet ej ska återfalla i brott. Resursfråga. Socialtjänsten har inget särskilt uppdrag att bevilja behandling för kriminalitet. Ofta handlar det om flytt till annan ort och vi begränsas då av upphandlingsavtal.

Chansen är större om det finns ett aktuellt missbruk med i bilden. Vi har allt sämre ekonomi så placeringar blir överlag färre och kortare. Eftersom gängkriminalitet inte är ett "stort" problem i kommunen finns det inte en efterfrågan. Hade dock önskat att det fanns mer stödinsatser när det väl gäller.

Vägen till Passus uppdrag såg lite olika ut bland de svarande. Rekommendationer från andra (inte sällan samarbetspartner, kanske polisen) utgjorde det vanligaste skälet (sju personer), men klientens egen önskan varit avgörande i sex fall.

Värdering av Passus verksamhet

I de andra delarna av enkäten ställde vi frågor om hur de uppfattade Passus verksamhet, dels generellt i kontakten med dem och dels i relation till de specifika uppdragen. Här går det inte att säga annat än att Passus har en mycket nöjd kundkrets. Huruvida beställare av sådana tjänster det här är frågan om är viktiga frågor för en verksamhets överlevnad. Ett dåligt rykte kan sprida sig snabbt och innebära svårigheter inför att få nya uppdrag, medan goda omdömen

kan leda till det motsatta. Man bör här också beakta att dessa tjänster i hög grad är beroende av det rykte som traderas i de professionella grupperna. Studier om vårdköp för barn och unga har exempelvis visat att det som i första hand verkar styra vad som köps in i form av vårdinsatser hänger samman med vad kollegorna tänker och tycker om tidigare uppdrag, och vad de fått höra om en viss verksamhet (Forkby & Höjer, 2011; Höjer & Forkby, 2011).

Man kan alltså ge ett till Passus lugnande besked härvidlag. Av de 23 svarande (ett internt bortfall fanns) gav 19 personer en mycket positiv övergripande bedömning om Passus verksamhet, och ytterligare två uppgav en ganska positiv värdering. En valde mittenalternativet och ytterligare en angav sig vara ganska negativ. Den klassiska ”nöjd kundfrågan” om man kunde tänka sig att använda Passus igen var också positiv där samtliga svarande (16 personer) angav att man verkligen eller kanske skulle kunna göra det igen. Här fanns några fler bortfall i svaren.

Vi efterfrågade också hur deras inställning såg ut i ett antal dimensioner som berör samverkan mellan dem själva och Passus. Här handlade det om synen på information, hur rollerna fungerat sinsemellan, om ansvarsfrågor och gemensamt arbete. I tabellen nedan redovisas svaren.

	Instämmer helt/delvis	Tar helt/delvis avstånd
Jag har fått god information om klientens utveckling	21	1
Passus har förstått sin roll i uppdraget	23	1
Passus tagit ansvar på ett bra sätt	23	1
Passus överträtt sina befogenheter	5	16
Känt mig osäker i kontakten med Passus personal	3	20
Lätt att få kontakt med Passus personal	20	1
Känts som att vi strävat åt samma håll	22	2
Passus verkar inte ha den kompetens de säger sig ha	1	23

Sammantaget verkar Passus ha fungerat på ett mycket bra sätt i relation till uppdragsgivarna från socialtjänsten. I sin handläggarroll är de beroende av att få god och uppdaterad information, att uppdragstagarna arbetar med de frågor de har ombetts och tar det ansvar som åligger dem. Vad man kan se av sammanställningen är det enbart någon som har en avvikande åsikt från den stora gruppen svarande. Detta fall hade inte fortlöpt på det sätt som aktuell handläggare önskat.

Den positiva inställningen kan också exemplifieras genom följande citat som anger att de visserligen har överträtt sin roll, men då i positiv bemärkelse:

Angående svaret att de överträtt sin roll: enbart positivt menat. Passus har gjort mer än avtalat pga eget driv och engagemang – på ett mycket bra sätt. Klienten avbröt själv efter ett drygt år.

Detta engagemang är också något som framhålls av andra, även om behandlingsuppdraget inte föll ut så som förhoppningen varit:

Under uppdraget kände jag att Passus gjorde allt de kunde, gav extra chanser till klienten i fråga men det fungerade till slut inte på grund av klienten själv. Uppdraget fick avslutas och jag var tacksam att det var en uppsägningstid och att klienten inte blev "utkastad" direkt.

Någon menar att det kunde vara svårt att finna rätt personal att tala med vid behov, då hemsidan inte innehöll information om vem som var ansvarig för olika delar. Det finns också någon röst som är mer kritisk till verksamheten, och även om denna utgör ett undantag kan det vara värt att beakta det som framkommer:

Det är inte rimligt att socialtjänsten ska köpa en insats för drygt 3000 kr/dygn utan att ha möjlighet att påverka innehållet utifrån den enskildes behov. Det krävs att placeringen ska vara i 12 månader och som köpare är man helt i händerna på leverantören. Man har inte kännedom om hur [kommun Xs] situation ser ut och man gör inte individuella anpassningar. Jag har också upplevt att man allierar sig med klienten på ett sätt som ibland motverkar socialtjänsten. Man säljer in sin verksamhet på ett lite aggressivt sätt till klienten, vilket försvårar för socialtjänsten att titta på alternativa lösningar och insatser.

Ovanstående citat anger flera problem där kostnaden utgår en utgångspunkt. Det centrala verkar dock vara en upplevd brist på inflytande där Passus i detta fall skulle ha intagit ett partsförhållande med klienten och mot socialtjänsten. Även om denna synpunkt är ett undantag, är frågan värd att hålla aktuell då samverkan med socialtjänsten utgör ett grundfundament för verksamhetens fortlevnad. Att tillägga kan det visserligen också finnas situationer där etiska utgångspunkter skulle fordra ett tydligt ställningstagande för klienten, där man också är beredd att ta strid mot socialtjänsten – även om detta kan ställa till med svårigheter i ”kundrelationerna”.

Indikatorer på förändringar

I detta kapitel kommer vi att redovisa vad vi har kunnat se i form av livsförändringar för de enskilda deltagarna. Vi bygger här på flera material. För det första intervjuer med 25 av deltagarna som vi genomförde. Här ställde vi frågor kring hur deras liv såg ut vid intervjutillfället och hur de såg på Passus bidrag till detta. För det andra efterfrågade vi skattningar av deltagarnas

förändringar dels från Passus över de personer som inte intervjuats (sekundärdata avseende 12 deltagare) och dels från uppdragsgivande socialtjänst (avseende 28 deltagare). Vi inleder med en presentation av förändringar efter vad som framkom i våra egna intervjuer, och från skattningar från Passus. Efter detta redovisas skattningarna från socialsekreterarna.

Majoriteten av de vi intervjuade hade då vi genomförde intervjuerna deltagit i Passus i mer än ett halvt år, vilket också är bilden för de som skattats. Skillnaden mellan grupperna är att fler av dem vi intervjuade befann sig inom intensivfasen och hade därför mycket tät kontakt med Passus. 12 av dessa hade varit inskrivna i programmet upp till ett år och 13 personer längre än så. Samma siffror för de som skattats var att samtliga 12 hade varit inskrivna i mer än ett år. Att notera är att vi inte redovisar några uppgifter från skattningar av klienter som härrör från kunskap äldre än 30 dagar.

Här följer information sammanfattad punktvis utifrån hur situationen såg ut vid tillfället för informationstillfället. När det handlar om långsiktig samhällsinvolvering kan utvärderingen inte uttala sig då den stora gruppen för vilka uppgifter inhämtats fortfarande är inskrivna i programmet, vilket redovisas i ovanstående tabell. Det som framkommer nedan är därför enbart indikativa i förhållande till några förutsättningar för att en sådan ska kunna ske.

Bostad: Totalt hade så gott som samtliga som vi intervjuade en egen fast bostad, och bland de som skattats hade sju av tolv en egen fast bostad. I något fall väntade personen på att en sådan skulle ordnas, men fanns inte på plats ännu. Bostaden hade de i allmänhet fått hjälp till genom Passus och hade erbjudits genom deras samarbete med fastighetsägare (Stena fastigheter nämns av flera som en viktig partner). Den egna bostaden framkommer som en mycket viktig del i vägen in i samhället. Att kunna ha en dörr att stänga om sig, att ha fått eller ha i utsikt att få ta över ett lägenhetskontrakt var en starkt motiverande faktor – och därtill ett tydligt bevis för klienterna om att Passus hade verklig kapacitet att ställa upp och ordna med sådant de knappast trott varit möjligt. Det en del av ett paket av bevis på att förändringen var värd att fortsätta.

Jag tänkte att, ”men kolla här hur många grejer jag har i handen nu”. Det kanske inte är grejer som är värda pengar, men det är värt mer än pengar på många sätt. Att ha ett förstahandskontrakt i Stockholm, eller att ha körkort, eller att inte gnissla med tänderna på kvällarna. Ja, många såna saker. Det blir ju värdefullt för mig. Förstår du vad jag menar?

En hel del bland klienterna hade fått flytta ganska långt bort från sin hemort för att starta om. Omkring hälften (i båda grupperna) hade också en skyddad adress, och i vissa fall även skyddade personuppgifter. Skyddet kunde för flera ha varit särskilt viktigt i början, och att de inte skulle kunna hittas genom enkla sökningar efter adressuppgifter var viktigt. Omfattningen och allvaret i det hot som de var utsatta för, inte minst i samband med avhoppet varierade stort. För en del var det starkt närvarande och de hade en utfäst summa på sitt huvud,

medan det för andra var mer oklart. Det verkar emellertid vara klart att behovet av att uppleva sig vara skyddad var en väsentlig del av deras trygghet och re-integrationsprocess. Här kommer också in att de fått ta bort sina profiler på sociala medier och annat lätt identifierbart material.

Civilstånd: Andelsmässigt bodde drygt sju av tio (över 70 %) ensamma utan barn, fem personer bodde tillsammans med partner och ytterligare fem med partner och barn.

Sysselsättning: Det vanligaste bland de intervjuade, drygt hälften, hade någon form av lönearbete, inte sällan med någon form av subventionerad anställning. Bland de som skattades var det något färre, omkring en tredjedel. Drygt hälften i både grupperna hade fått stöd av Passus till dåvarande sysselsättning. Man får sätta detta resultat i relation till att deltagarna befann sig i olika faser av programmet, där de som befann sig i senare del av programmet i högre grad också hade en sysselsättning i form av lönearbete. De i början kunde vara fullt upptagna med verksamheter inom programmet, och/eller tog kontakter för att finna vägar till en vardaglig sysselsättning utöver programmet. Några hade också kommit igång med studier. I programmets inledande delar tillbringas en hel del tid med de anställda coacherna, vilket blir deras vardagliga sysselsättning. Det kan handla om att genomföra utredningar, kontakter med myndigheter, träna eller umgås på annat sätt. Coachen är också den person som vanligen stödjer dem att söka och hitta ett arbete, komma igång med studier eller annat som strukturerar vardagen. Även om många uppskattade kontakten med sin coach, kunde detta sätt att hitta på saker att fylla dagen med kännas artificiellt – en uppehållande verksamhet. Det ställde också stora krav på att matchningen mellan klient och coach fungerade väl.

Informant: Till exempel att man ska ha klientcoachning varje dag, det visste jag inte om. Jag hade trott att man kommer ner hit, så får man hjälp in på arbetslivet och kunna jobba. Alltså får en ny start på livet, men ... nej, lite så vart det inte, tycker inte jag i alla fall.

Intervjuare: Det här med klientcoachningar, du hade inte haft det tidigare då eller?

Informant: Nej, och känner att jag har inget behov av att sitta med klientcoachen varje dag, och gå och fika, äta mat. Det hjälper inte mig till ett bättre liv.

Intervjuare: Nej.

Informant: Det kan jag göra med vem som helst, gå och kaka på stan.

Intervjuare: Men så du känner att det har inte riktigt matchat där du har varit?

Informant: Jag känner inte att det väl inte mig någonting i min utveckling till att ändra ett ... skapa ett normalt liv, så.

Aktuell gänganknytning/brottslighet: Dessa utfallsmått är ju självklart högst väsentliga, samtidigt som svaren kan vara svåra att värdera trovärdigheten i. Om någon person alltså skulle ha gänganknytning kan man anta att denne inte

skulle vara så benägen att uppge detta, inte ens till utomstående utvärderare. Samma sak gäller med brottslighet. I de intervjuer som genomfördes ställdes vi frågor kring avhopsprocessen och deras aktuella livssituation och taget från dessa fick vi inga indikationer på att någon av dessa fortsatt skulle vara med i något gäng längre. Istället fick vi ingående beskrivningar av hur deras avståndstagandeprocess sett ut. I några fall framkom att de visserligen varit lockade av att gå tillbaka och kunde ha fått sådana erbjudanden från tidigare bekanta, men valt att avstå. På samma sätt beskrevs de sin inställning till egen brottslighet. Vi valde att inte ställa specifika frågor kring tidigare och nuvarande brottslighet, då vi bedömde att denna kunskap om detta område bättre skulle kunna ges från deras egna berättelser om sin förändringsprocess. Med utgångspunkt från dessa redogörelser framkommer en bild från dem själva att de upphört också med brottsligheten. Självfallet kan det finnas felkällor här, men det gäller ju alltid när det handlar om dessa typer av uppgifter. När de gäller sekundärdata från Passus framkommer att två av tolv (vilka båda avslutats inom programmet) bedöms ha en fortsatt gänganknytning samt en av dem har en allvarigare brottslighet.

Från de intervjuer vi genomförde är det samtidigt vår bedömning från de i många fall flerdimensionella och rika beskrivningarna att de personer som genomgått Passus i de allra flesta fallen också har lämnat tidigare gänganknytning, och även slutat med den mer allvarliga gängrelaterade brottsligheten. Vi har i vilket fall inte fått några indikationer på det motsatta. Från intervjuerna framkommer samtidigt att avhoppet i första hand framstår som en val som nödvändiggjorts utanför Passus, och verksamhetens funktion var istället att stabilisera förutsättningarna för ett avhopp som redan gjorts. För många var det inte möjligt att fortsätta ett liv i gänget, på grund av hot, våld eller för att detta blockerade andra livsmöjligheter.

Livssituation generellt: Vår sammantagna bedömning av hur klienternas livssituation såg ut vid tillfället för intervjuerna var att den stora majoriteten hade upplevt en stor förbättrad livskvalitet under tiden de deltagit i Passus verksamhet. Många uttryckte att det var påtagligt nöjda med hur livet hade utvecklats sedan avhoppet och fått kontakt med verksamheten. Det som kunde vara problematiskt var för vissa att de kunde plågas av minnen från gängtillvaron, tankar om vad man ställt till för andra – i synnerhet om de uppfattade sig ha använt övervåld eller utsatt en person orättmätigt. Deltagarna hade i allmänhet kunnat återknyta kontakter med anhöriga av betydelse vilka de hade någorlunda kontinuerlig kontakt med. Flera tog upp att de nu börjat leva ett ”Svenssonliv” och uttryckte sig vara nöjda med detta.

Hälsa: Under intervjuerna ställde vi frågor om hur de upplevde sin hälsa fysiskt och psykiskt. Det var få som inte uppgav att de mådde bra, särskilt när de jämförde med tiden i gänget. En faktor som stod ut särskilt var när vi ställde frågor om den egna stressen. Livet i gänget handlade om att vara ständigt beredd, att kunna agera snabbt på oförutsedda händelser och då även vara beredd att ta till våld, kanske att försvara det egna livet och sammanhangen. Nu

hade stressen sjunkit och blivit hanterbar. Det var dock en process för många, att bestämma sig för att lämna i en situation där stressen var starkt bidragande till att gängtillvaron inte längre fungerade, till en osäkerhet inför möjligheterna att bygga upp ett nytt liv och den stress som är förknippad med detta – även om hotet mot den egna säkerheten var lägre. Efter hand som vardagen började få en struktur, med boende, vardaglig sysselsättning och samtalsstöd till hjälp att strukturera tankarna och se sin person på nytt sätt kunde också stressen sjunka alltmer. Från att ligga på 10 på en tiogradig skala, till att hamna betydligt lägre ned – alltså en stress som var kopplad till specifika och förutsägbara saker, naturliga händelser i livet och inte en som utgår från ständig stridsberedskap.

När jag kom till Passus var stressnivå miljoner gånger i varv. Massa tankar känslor, hat. Allt bara snurrade. Med tiden sjunker det. I ett kriminellt liv stänger man av. Lever som i en bubbla då fungerar det. Men när man lämnar blir det svårt. I början var jag helt vilsen. Det var en stor stad o det var mkt stressande.

Intervjuare: På vilket sätt var du ett vrak? Kunde du inte sova, var det såna grejer?

Informant: Alltså när jag drog så var jag, jag fick fyrtio graders feber i typ fjorton dar. Jag sov nog i två-tre dagar. Det första jag gjorde. Hos min mamma. De lät ju mig vara ett litet tag för att kolla med polisen och sånt där. Då passade jag på att vila ut. Ja. Sådär. Och sen var jag extremt, extremt paranoid, för allt. Allt alltså, minsta lilla grej. Jag misstrodde allt och alla. Jag kollade mig omkring hela tiden, vart jag än gick. Om nån hade luva så fick jag en panikattack nästan. Bara nån med luva gick förbi mig. Sådär, på den nivån var det. Jag ville inte gå ut när det var mörkt eller sådär heller. För det, då ser man ju inte lika bra liksom. Men det där sitter kvar – inte sådär extremt – men det där sitter kvar. Jag tror att jag alltid kommer titta mig omkring alltså. Men det är inte så jobbigt längre. Nu är jag van.

Några bland de intervjuade hade dock mer efterhängande svårigheter. De som hade mer omfattande skulder såg fram emot en längre tids ekonomisk knapphet som stod i bjärt kontrast till när deras kriminella karriär var på topp. De menade samtidigt att de hellre tog detta, då de sett då påtagliga avigsidorna med gängtillvaron. Att få en egen lön, om än liten, var av större värde än de snabbt förtjänade och likaledes snabbt förgångna pengarna från illegal verksamhet. Den bristande skolunderbyggnaden för en del skulle innebära att de skulle behöva gå tillbaka till skolbänken för att läsa in de betyg som saknades. Någon hade också utvecklat posttraumatisk stress efter tiden i gänget som krävt lång bearbetning att hantera. Man kan också notera att det sociala umgänget, inte minst fritiden, var starkt begränsad i förhållande till tidigare liv. Även om få uttryckte missnöje med detta, kan man anta att involveringen i olika sociala sammanhang kommer att kunna erbjuda svårigheter för en del i framtiden, särskilt om Passus inte finns med som stödjande faktor. Och, även om många

generellt uttryckte tillfredsställelse med hur livet utvecklats sig var de bilder vi fick del av i många fall starkt kopplade till vägen ut från gänget, och inte lika tydligt till vägen in i samhället. Denna resa kommer sannolikt att utsätta dem för nya och okända prövningar, varför vikten av olika stabiliserande sammanhang under längre tid bör understrykas.

Vi ställde en hel del frågor om vad deltagandet i Passus inneburit för dem, och den egna förändringsprocessen, vilket redovisas i denna rapport. Som avslutning till intervjuerna ställde vi också en traditionell konsumentfråga: i vilken mån de skulle rekommendera Passus för andra i liknande situation som de själva var i. Svaret på denna fråga kan med undantaget av någon enstaka person sägas vara ett entydigt ja. Så när klienternas uppfattningar tillmäts betydelse så är Passus en välfungerande verksamhet, i synnerhet i jämförelse med många andra verksamheter med en roll i att underlätta för människor att genomföra stora livsförändringar. Några av de typiska svaren exemplifieras nedan; Passus uppfattas helt klart som något att rekommendera för andra – men det ställer också krav på individens vilja och övertygelse.

Självklart. Absolut. Coacherna i det här programmet förstår klienterna; de vet hur de ska behandla en kriminell. [han tror inte att stödet och förståelsen blir likadan om personalen inte själv har egna erfarenheter av kriminalitet]. "De känner till mitt liv och hur min situation sett ut". "När de säger 'Jag fattar precis vad du menar' är det sant". Coacherna delger också sina egna erfarenheter, vilket liv de levt; även om de inte är särskilt detaljerade. "Coacherna har hängt med såna som mig innan liksom".

Ja, 100%. Har redan gjort. Berättat vad Passus är, vad det innebär osv. Kolla först vad personen vill ha hjälp med sedan berätta om Passus.

Absolut ja. Men innan man tar beslutet så ska man vara säker på vad man verkligen vill. För man kommer få hemlängtan och få längtan efter det gamla. Måste garantera vara beredd på att "återfallslängtan" kommer.

Skattningar från uppdragsgivare

I enkäten till uppdragsgivarna ombads dessa att på olika sätt värdera hur Passus fungerat i sitt uppdrag att bidra till positiva livsförändringar bland deltagarna. Dels efterfrågades hur olika aspekter av stödet fungerade och vad som i stödet varit särskilt betydelsefullt. Totalt 16 stöddimensioner identifierades. Antal klienter som berörs av skattningarna är 28 personer av 43 vilket motsvarar 35 procents bortfall. Att några uppdrag till Passus har inte getts från socialtjänsten kan förklara en del av bortfallet, andra förklaringar är att en del valt att inte

svara och att handläggare slutat sina tjänster. Vi valde dock att enbart ha med den primära uppdragsgivaren i sammanställningen då förutsättningarna för andra aktörer skiljt sig väsentligt åt ifråga om uppföljning och samspel med Passus. Hur stort antal klienter som borde ingått i skattningen är samtidigt något svårt att säga då Passus förändrats över tid, och även den personal som arbetat med deltagarna. Resultatet ska dock med hänsyn till att det är en liten grupp totalt sett och att det finns ett bortfallet av klienter, enbart tolkas indikativt. Man får samtidigt ta hänsyn till att den totala gruppen klienter som genomgått eller genomgår Passus inte är stor, särskilt inte om de ska ha blivit utskrivna och därmed anses ”färdigbehandlade”.

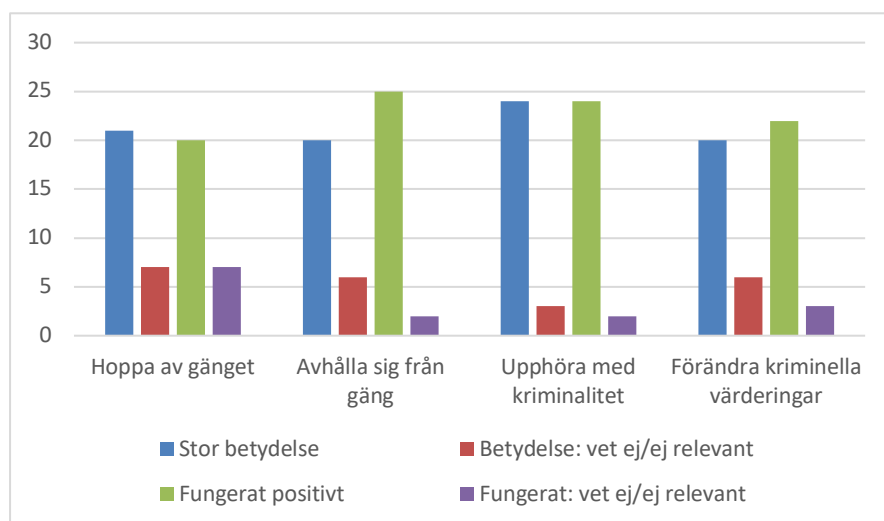
Innan resultatredovisningen är det också viktigt att kontextualisera resultatet. Handläggarna har i uppdrag att identifiera vilket stöd som de aktuella personerna behöver för att förändra sitt liv i positiv riktning i samarbete med den enskilde. Detta omsätts vanligen genom ett flertal kontakter under en utredningstid, och leder i dessa fall fram till ett förslag om insats. Handläggaren har också i ansvar att följa upp hur insatsen faller ut och i övrigt stödja den enskildes förändringsprocess. Sätillvida framstår handläggarna som viktiga kunskapskällor om klienternas utveckling, men det rör sig trots allt om andrahandskällor. Det finns därmed stora risker att förlita sig på dessa i för hög grad. Graden av intensitet och närheten i kontakten med klienten varierar mellan olika handläggare, och det finns generellt en stor kunskapslucka kring hur klientens liv egentligen är. Klienten kan, och ibland även vårdgivaren, också ha ett intresse av att framställa utveckling på ett visst på grund av en beroendeställning till socialtjänsten. Detta innebär att en viss skevhet mellan handläggarens kunskap och den faktiska situationen kan förväntas. Hur stor denna är finns inte möjlighet att avgöra mer precist. Ambitionen här har varit att söka olika vägar till att närma oss frågan och att dessa tillsammans ska ge en bild av tyngdpunkten i den förändring som skett bland klienterna. Det går heller inte att säga hur stor del som förklaras av deltagandet i Passus, då jämförbar kontrollgrupp saknas. Vi kan däremot ange i vilken mån som Passus uppfattas ha bidragit till förändringar som relaterar till gängmedlemskapet och deras omgestaltung av sina liv.

Det är slutligen också värt att understryka att Passus arbetat med en mer eller mindre motiverad grupp. Att personer själva önskar en förändring är en mycket viktig del för en lyckad behandling. Motivation är samtidigt något föränderligt, och behöver ett understödjande sammanhang för att hållas vid liv och behöver ofta konkreta bevis att den önskade förändringen också kan bära reell utdelning (Forkby et al., 2019).

Att lämna en gängtillvaro

Ett antal frågor rörde sig direkt om processen att lämna och sedan avhålla sig från gäng och kriminalitet. I tabellen nedan redovisas de fyra dimensioner, att

hoppa av det aktuella gänget, att inte gå in i nya gängkonstellationer, att upphöra med kriminalitet och att förändra kriminella värderingar.

Figur 2 Passus funktion och betydelse för att lämna gäng och kriminalitet.

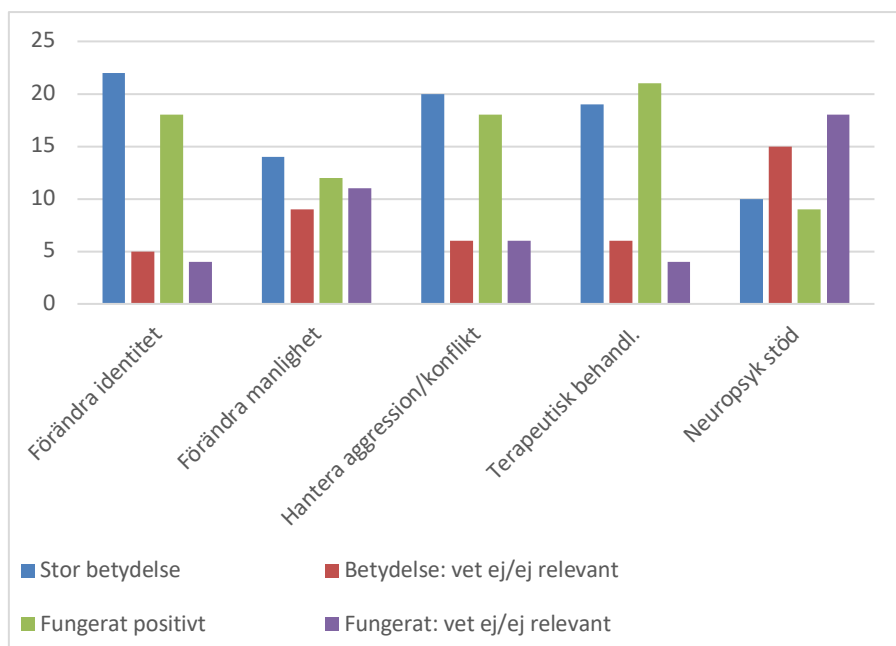
Av de totalt 28 klienterna visade det sig att uppdragsgivarna inom socialtjänsten menade att Passus fungerat positivt i samtliga de dimensioner som efterfrågas. Som lägst 20 personer bedömde att Passus har fungerat mycket eller ganska positivt (att avhålla sig från gäng och att förändra kriminella värderingar). När man tar hänsyn till dem som svarat att de ej kände till huruvida detta var fallet, eller om en viss dimension inte var relevant, får man fram att det enbart är något enstaka uppdrag som inte får denna positiva värdering. Att det finns en grupp som inte känner till hur fallet är, torde vara naturligt i och med att handläggaren kan ha tappat en aktuell kontakt med klienten, eller att det trots kontakt finns en osäkerhet. En del har också sett att målet inte varit relevant. Detta kan handla om individer som redan lämnat gänget, där det inte alls funnits någon risk för förnyad gänganslutning etc.

Även om det finns osäkerheter kan man konstatera att handläggarna åtminstone ger en positiv bild av Passus kapacitet. Man kan lägga till att frågorna inte nödvändigtvis innebär att klienterna exempelvis helt slutat med brottsliga handlingar, eller helt förändrat eventuella kriminella värderingar då detta dels hänger samman med vad som inbegripes i definitionen av brott och vad som är kriminella värderingar. Man får trots detta säga att resultatet innebär att aktuella handläggare generellt uppfattar att Passus har haft stor positiv

betydelse för centrala delar när det gäller processen att lämna gäng och upphöra med kriminalitet.

Att rekonstruera personen

Att lämna gänget är bara en del av en längre förändringsresa. Beslutet att lämna kan ha föregåtts av en period av tilltagande tvivel över gängtillvaron, det kan ha skett något särskild händelse som har blivit till en utlösande händelse och efter detta kan den mer konkreta processen ta vid. Skeendet efterföljs sedan av en ofta sökande process där en ny identitet ska byggas upp (jämför med Ebaugh, 1988). I de fall som gänget fyllt funktionen av centralt identitetsgivande sammanhang, är processen att återbygga sin person ofta parad med ett svårhanterligt sökande. Tidigare umgänge är inte längre tillgängligt, de aktiviteter man är van vid och behärskar är inte längre relevanta och att finna ut de pålar vid vilka den nya identiteten kan förankras vid kan för många vara en mycket prövande process.

Figur 3 Passus funktion och betydelse för att återuppbygga identitet.

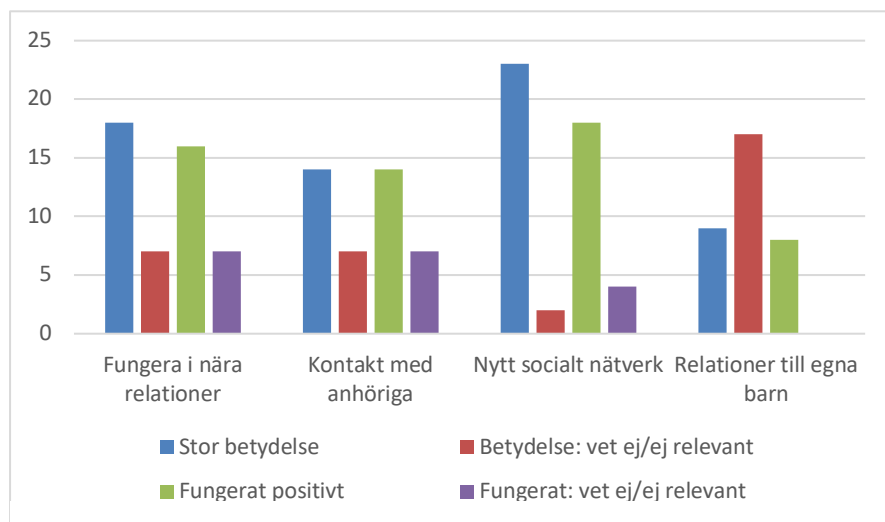
När de anställda inom socialtjänsten med inblick i de aktuella klienternas liv värderar hur Passus fungerat som stöd i den personliga rekonstrueringsprocessen blir svaren även här positiva. Att notera dock är att

vissa av frågeställningarna här, troligen var svåra att besvara för handläggarna, då de rör sig om mer personnära frågor. Detta gäller inte minst frågan om i vilken mån som klienterna påverkats i förhållande till manlighetsfrågor. Även om gäng generellt sätt består av män och bygger på en viss typ av manlighetsnormer (Davies, 1998; Flores, 2014; Flores & Hondagneu-Sotelo, 2013; Messerschmidt, 2000), är det inte alldeles lätt att säga i vilken mån som dessa har påverkats. Trots allt framstår de som viktiga sett i relation till forskningen kring gäng (Forkby, Kuosmanen, & Örnlin, Coming).

I vilket fall skattar handläggarna Passus bidrag till att klienterna förändrar värderingar om sin identitet högt, likaså noterar de att Passus verkar ha bidragit positivt till att de finner andra former att hantera konflikter och aggressivitet och de menar också att den psykologiska, terapeutiska kontakten verkar ha fungerat. Färre markerar att de fått stöd till neuropsykiatrisk utredning eller behandling, men detta handlar troligen om att detta behov inte är generellt i gruppen.

Socialt sammanhang

Gänget erbjuder för många medlemmar en helhetslösning på livet, där gängtillvaron präglar den dagliga livsföringen. Det är i gänget man har sina vänner, och det är med andra medlemmar man tillbringar sin vardag. Även om många också kan ha vänner vid sidan av detta, och att de kan umgås med familj och andra anhöriga, kan gänget ändå vara en central faktor i livet. Att lämna gänget innebär därför att finna nya sammanhang att umgås i. Det kan också handla om att finna mer konstruktiva sätt att fungera i nära relationer, i kontakt med sina anhöriga och inte minst i relation till sina barn.

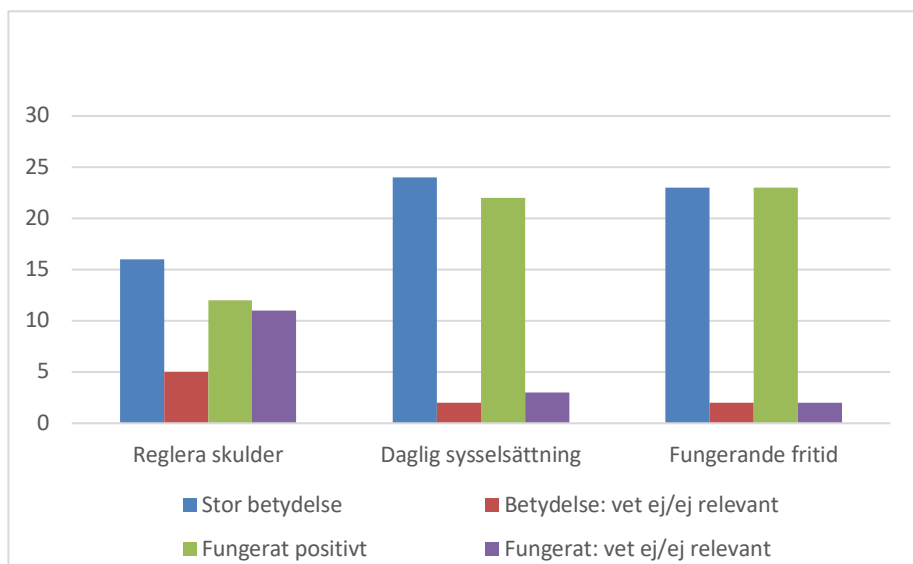
Figur 4 Passus funktion och betydelse för att skapa fungerande sociala sammanhang.

Enligt handläggarna har Passus bidragit på ett väl fungerande sätt till förändringar som varit betydelsefulla för klienterna för att få till stånd fungerande sociala sammanhang. En något större osäkerhet, alternativt att det saknades behov, finns inom dimensionerna att fungera i nära relationer samt att bearbeta kontakten med anhöriga. Att många uppgett att det ej varit relevant, eller inte visste hur relationen till egna barn har förändrats förklaras sannolikt av att många i gruppen inte hade egna barn vid tillfället då enkäten fylldes i. När det gäller att bygga upp ett nytt socialt nätverk verkar Passus såväl ha fungerat väl, och denna dimension anses också ha haft stor betydelse för processen. Med beaktande av resultatet från klientintervjuerna som redovisas på annan plats i denna rapport, är det troligt att en del av svaren rörande områdena nära relationer och anhöriga hänger samman med att det inte uppfattades finnas några avgörande problem här att bearbeta.

Vardagsliv

Det sista frågeområdet rör klienternas vardagsliv med hänsyn tagen till att ha någon form av sysselsättning, vanligen under dagtid samt en fungerande fritid. Till detta område har vi även infogat behovet av skuldreglering. Att leva ett liv där kriminalitet ingår, innebär stora risker att hamna i skulder, till trots vad drömmen om den individuella framgången säger. En del av dessa är mer hanterbara än andra på formella vägar. Dessa kan handla om skatteskulder, böter, underhållsbidrag, banksskulder och kortfristiga lån. De informella skulderna härrörande direkt från den kriminella verksamheten är mer svårhanterliga där hot om olika former av mer hårdhänt indrivning kan förekomma. I vilket fall är ett liv som skuldsatt mer begränsat än om skulderna regleras på något sätt. En sådan kan också reducera den stress som uppkommer om ekonomin är osäker, även i de fall man är tvungen att leva under relativt små omständigheter under en tid.

Särskilt positiva är handläggarnas skattningar om Passus förmåga att ge stöd till en daglig sysselsättning och att få till stånd en fungerande fritid. Här kan man tänka sig att de så kallade coacherna har en stor betydelse. Det visar sig också finnas en klart mindre grupp som saknar kunskap om områdena eller som anser dessa som mindre relevanta. Man kan tänka sig att detta att skapa en struktur i vardagen framstår som en kärna i verksamheten, så som handläggarna uppfattat den. Något mindre entydigt svar finns rörande skuldreglering. Man kan dock tänka sig att detta behov inte omfattat gruppen generellt, och det verkar allmänt sett ha varit något mindre betydelsefullt inslag. Detta behöver såklart inte vara av mindre betydelse i det enskilda fallet, utan där kan sådant som skuldreglering vara mycket centralt, även om färre totalt sett varit i en skuldsatt situation. Det kan också vara så att handläggare saknat kunskap om en del skulder, och ytterligare att klienterna innan de ens försöker att påbörja en behandling hos Passus först sett till att på egen hand försöka reglera sådana skulder som varit mer problematiska för dem.

Figur 5 Skattning av Passus betydelse för att arbeta med skulder, daglig sysselsättning och fritid.

Sammanfattning

Sammantaget ger uppdragsgivarna som i första hand arbetade som handläggare inom socialtjänsten en klart positiv bild av Passus. Med undantag för någon klart negativ röst, och någon annan tveksam över något moment, ges en samstämmig bild av nöjdhet med vad verksamheten bidragit till. Ett problem som lyfts av flera är samtidigt att det kan vara svårt att placera personer i Passus och liknande behandlingsalternativ av ekonomiska skäl i en ansträngd kommunal budget. Detta gäller även då de aktuella kommunerna faktiskt är sådana som har valt en sådan placering. Handläggarna menar också att den egna kompetensen rörande arbetet med gäng är relativt utvecklat, och även att kunskapen om gäng är tämligen låg generellt. Något bättre kunskap verkar man ha personligen, och detta kan dels hänga samman med deras personliga intresse och deras erfarenheter av arbete med gruppen. Man kan också tänka sig att den personliga kompetensen ytterligare förstärks genom att gängrelaterade ärenden i högre grad ges till dem som uppfattas ha större kompetens.

I vilken mån som det finns mer gedigen kompetens i dessa frågor generellt i Sveriges socialtjänster går av naturliga skäl inte att säga med stöd av denna

undersökning. Man kan emellertid peka på att det i stödarbetet kan finnas behov för vissa att såväl byta bostadsort som umgänge, och att detta inte är någon enkel eller snabb process. Att skapa sådana lösningar kan vara för omfattande för en enskild kommun, och det kan vara särskilt svårt att finna lösningar för ett behandlingsarbete på distans. Att den lokala kompetensen i att stödja exit-processer skattas högre bland handläggarna är å ena sidan mycket positivt, men det kan å andra sidan kräva ett samarbete i en längre vårdkedja.

Passus verkar också ha funnit former för samverkan med socialtjänsten på ett välfungerande sätt. Samarbetet kring klienten framstår som tydligt, med klar information och kompletterande roller. Passus framstår från svaren som en proaktiv verksamhet som verkar ha införlivat de förväntningar och krav som socialtjänsten har för ett samarbete med en extern vårdgivare. Detta oaktat att Passus kan ha en positiv ingång i att de löser för socialtjänsten svåra dilemman där de kanske inte vet vilket sätt de ska agera på, och där multipla områden måste adresseras.

När det gäller värderingarna av vad Passus bidragit till i relation till de enskilda behandlingsuppgifterna är resultatet i det närmaste genomgående klart positivt. Passus uppfattas ha varit en betydelsefaktor i vägen att lämna gäng, återbygga sin person och identitet, få till stånd mer välfungerande sociala sammanhang och även en strukturerad vardag.

Alla dessa resultat måste samtidigt förstås som värderingar från handläggare som, även om de följer utvecklingen för aktuella personer, saknar möjlighet att göra helt säkra bedömningar. Resultatet täcker inte heller samtliga klienter som Passus arbetat med, utan det finns ett bortfall. Betraktat som en indikation på hur väl Passus lyckats med sina uppdrag är resultatet ändå ett bidrag, och sett som uttryck för hur väl Passus lyckats i sina direkta kundrelationer kan man vara mer säker i att säga att detta arbete har en synnerligen god bas att stå på.

Diskussion om Passus särart och utvecklingsmöjligheter

Flera av de deltagare vi intervjuat talar om erfarenheter av andra behandlingsprogram eller stödsatser (såsom exempelvis KRIS eller X-cons) och menar att Passus skiljer sig från dessa. Medan många stödsatser fokuserar på missbruk, riktar sig Passus istället mot själva kriminaliteten och den livsstil och det tankemönster som kommer med den. Vi vill rikta uppmärksamheten mot några punkter där vi uppfattar att Passus skiljer ut sig. Dessa är den långtgående individanpassningen (som också någon gång utlöser ett slags institutionell ad hoc-handlingar som av deltagarna upplevs som att bli sedda och flexibelt bemötta), specialiseringen mot kriminalitet, träningen av vardagliga aktiviteter, samt i någon mån personalens egna erfarenheter av kriminalitet.

Ad hoc-handlingarna kan exempelvis vara att låta en klient som uppger sig alltid har firat fredagen med ett par öl testa att göra just det efter arbetsveckans slut, mot att denne först bevisar att han klarar en längre tids total nykterhet. Specialiseringen mot kriminalitet ger i sin tur följder för hur personalen betraktar klienternas droganvändning; en dimension som ytterligare ökar förtroendet. Träningen som ligger i att äta lunch på stan, spela dart ihop eller går på teater är, som konstaterats, också den grundsten som behövs för ett (nytt) erfarenhetsbaserat socialt förtroende (Dinesen, 2012; Glanville & Paxton, 2007).

Personalens egna erfarenheter är också betydelsefulla, *i någon mån*, som vi anger ovan. Det betyder att det inte just är det faktum att delar av personalen själva levt som yrkeskriminella som vi betraktar som betydelsefull. En sådan erfarenhet skulle potentiellt kunna vara grogrunden för fortsatt kriminella handlingar genomförda *inom* behandlingsmodellen, utlösa latent tävlingsmoment mellan personal och deltagare i vem som har de ”grövsta” eller ”tyngsta” brotten bakom sig, eller hanteras på ett sätt som gör personalen ”upphöjd” – stående ett gott stycke över den inskrivne deltagaren. Den aspekt som gör personal med egen erfarenhet värdefull i detta sammanhang framträder som det faktum att personalen bearbetat sin kriminella praktik till den grad att den har kunnat transformeras till ett professionellt verktyg. I den meningen är det svårt att översätta de tre termerna omgestaltning, assimilering och exkludering (Forkby et al., 2019) till dimensioner som kunde gälla inte bara för avhopparna, utan också för coacherna. Snarare verkar en slags *professionalisering av erfarenheten* inträtt och den bli därmed mera instrumentell för denna del av personalen: den fungerar som hammaren för snickaren eller som injektionsnålen för sjuksköterskan. Det är givetvis fullt möjligt att man privat betraktar sin historia på ett annat vis men de intervjuade deltagarna verkar snarast se coacherna som personer som ser rakt igenom dem, utan att värdera det de ser på något varken skönmålande eller stigmatiserande vis.

Att avslutningsvis uttala sig om potentiella förbättringsområden för Passus får göras med viss försiktighet – inte bara beroende på det faktum att avhopparna övergripande förefaller så tillfreds med den behandling de mottagit utan också med tanke på att den utvärdering som genomförts är mer av processuell än effektmätande karaktär. Vi vill dock peka på några få aspekter av behandlingen där reflektion eller fler frågor skulle kunna vara på sin plats.

Det finns bland personalen personer som yttrar sig om säkerhetsnivån i Fryshusets byggnad som sådan och ett par informanter diskuterar om det möjligen kan behövas fler rum för behandling (något som redan ordnats bättre idag då de har tillgång till tre terapirum), vilket i sin tur skulle avhjälpa vissa risker att behöva stöta på någon som kanske råkar veta att man själv har ett pris på sitt huvud och kan lockas att sälja informationen om var man befinner sig vidare till aktivt kriminella. Det senare är också lättare då de använder husets olika väningsplan för olika möten för att minska risken för att stöta på personer man inte önskar. Hos delar av personalen framkommer också önskemål om ytterligare arbetsterapeutiska resurser, för att i högre grad kunna anpassa de rent rehabiliterande insatserna. Bland ett fåtal intervjuade deltagare framförs uppfattningen att man tvingats relatera till för många coacher, som nedanstående informant redogör för:

Men just det att man inte ska ha för många anst... Inte anställda, utan ... Man ska inte ha att jag ska träffa tio pers från Passus, förstår du? Tio anställda. Utan lägg två, tre, fyra stycken max, och träffa bara dem. För att då får du en koppling till dem som är mycket bättre än om jag ska träffa dig i dag, och Veronica i morgon, Anton i övermorgon och han nästa dag. Och så ska jag träffa tio pers, du vet, så träffar jag dig igen om 15 dagar. För du måste också upprepa din situation så många gånger, förklara dig och lära känna den där personen. Det är bättre att det är ett par stycken som har hand om en, och ett par stycken som har hand om en annan.

Uppfattningen i ovanstående citat är emellertid inte en representativ åsikt. Det är här alltså fråga om enstaka röster och fyndet skulle behöva undersökas vidare för att kunna säkerställa om det möjligen är en mera spridd mening.

Bland både personal och deltagare finns i flera fall tanken om att fler klienter borde ges möjligheten att ta del av Passus program. Några deltagare berättar beklagande om vänner och bekanta som man menar verkligen skulle behövt programmet men som av olika anledningar inte kunnat beredas plats. Det är naturligtvis djupt beklagligt att människor med stora behandlingsbehov och som kommer från ett accentuerat läge av hot och risk inte ges möjlighet att genomgå nödvändig behandling. Uppfattningen att Passus därmed bör växa kan trots det vara värd att problematisera.

Även om man tar i beaktande den relativt sett stora tillfredsställelse med programmet som klienterna ger uttryck för, är det i sig inget givet tecken på att man bör utöka programmets omfång. För det första finns den säkerhetsaspekt

vi redan nämnt att beakta. För det andra reser en expansion av Passus frågor om programtrohet (Dane & Schneider, 1998). När ett program eller en behandlingsmodell växer är det sällan görligt att kunna förbereda sig på de divergerande behov som kan vara fallet hos framtida deltagare, eftersom de numerärt kommer att bli fler och därmed svårare att göra prognoser kring. Det betyder i sin tur att programmets originalidé kan komma att behöva modifieras efter programmets storlek och värdefulla komponenter därmed gå förlorade.

Man kan också diskutera om en expansion kan leda till att programmets trösklar för inträde sänks. Om en sådan sänkning äger rum, skulle det kunna innebära att man som exempel accepterar deltagare med mer latent än manifest vilja till förändring. I sin tur betyder det att modellen måste byggas ut "vid ingången", det vill säga att man måste arbeta med att få klientens vilja mer manifest och genomgripande, så att den reella behandlingen sedan kan börja. Vad det betyder redan här är med andra ord att behandlingsmodellen byggs större och mera omfattande; möjligen innehållande helt nya komponenter. Att ge modellen en sådan adaptiv knuff kan alltså innebära att programmet modifieras för att tillmötesgå nya karaktäristika hos användarna som ska nyttja det (Gerald et al., 2010) och kan potentiellt innebära en vitalisering av hela behandlingsmodellen, men också utgöra en risk för urvattnning.

Referenser

- Ahlström, B. (2015). Att leva ett liv utan kriminalitet.
<https://www.stiftkrim.se/wp-content/uploads/2015/02/Att-leva-ett-liv-utan-kriminalitet.pdf>
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. N. (2015).
Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation.
New York London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Arbuckle, G. A. (1996). *From chaos to mission: Refounding religious life formation*: Bloomsbury Publishing.
- Armstrong, G., & Rosbrook-Thompson, J. (2017). 'Squashing the beef':
Combating gang violence and reforming masculinity in East London.
Contemporary Social Science, 12(3-4), 285-296.
- Bagnall, A-M; South, J.; Hulme, C.; Woodall, J.; Vinall-Collier, K.; Raine, G.;
Kinsella, K.; Dixey, R.; Harris, L och Wright, N.MJ. (2015). A
systematic review of the effectiveness and cost-effectiveness of peer
education and peer support in prisons. *mc Public Health* 15 (290): 1-30
- Bailey, A. (1994). Mothering, Diversity and Peace Politics. *Hypatia* 9 (2):
188-198
- Bendixen, M., Endresen, I. M., & Olweus, D. (2006). Joining and leaving
gangs: Selection and facilitation effects on self-reported antisocial
behaviour in early adolescence. *European Journal of Criminology*,
3(1), 85-114.
- Bergström, G. (2012). *Kriminalitet som livsstil*. 5:e uppl. Lund:
Studentlitteratur
- Blob, M. (2001). Psykets olidliga lätthet. *Psyke & Logos* 22 (2)
- Bordin, E. (1994). Theory and research on the therapeutic working alliance:
New directions. Horvath, A.O. & Greenberg, L.S. (ed.) *The working
alliance: Theory research and practice*: 13–37. New York, NY: Wiley
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*.
Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of Capital. In Richardson, J.G. (red.)
Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.
Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity
Press
- Broadly, D. (1991). *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus
författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS
Förlag.
- Broadly, Donald, 2002. Nätverk och fält. I Gunneriusson, H. (red.) *Sociala
nätverk och fält*. Uppsala Universitet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Kriminella nätverk och grupperingar. Polisens bild av maktstrukturer och marknader*. Rapport 2016: 12.
- BRÅ. (2016). Stöd till avhoppare från kriminella grupperingar - En nationell kartläggning.
- Buber, M. (1963). Antwort. In Schilpp, P. A. and Friedman, M., Martin Buber. *Philosophen des 20. Jahrhunderts*. Stuttgart: Kohlhammer
- Bundesen, P. (2000). *Sociale problemer og socialpolitik*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Burnett, R. (2000). Understanding criminal careers through a series of in-depth interviews. *Offender Programs Report*, 4 (1): 1–15.
- Burnett, R. (2004) To re-offend or not to re-offend? The ambivalence of convicted property offenders, in S. Maruna and R. Immarigeon (red.), *After Crime and Punishment: Pathways to Offender Reintegration*. Cullompton: Willan Publishing.
- Burnett, R. (2010). Post-corrections reintegration: prisoner resettlement and desistance from crime. In Adler, J.R. and Gray, J.M. (red.) *Forensic Psychoogy. Concepts, debates and practice. Second edition*. New York: Willan Publishing
- Calabresi, G., & Bobbitt, P. (1978). *Tragic choices: [the conflicts society confronts in the allocation of tragically scarce resources]*. New York: Norton.
- Carlsson, C. (2014). *Continuities and Changes in Criminal Careers*. Stockholm: Department of Criminology.
- Carson, D. C., & Vecchio, J. M. (2015). *Leaving the gang. The handbook of gangs*, 257-275.
- Connell, R. W. (2008). *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Cook, P.J.; Kang, S.; Braga, A.A; Ludwig, J. & O'Brien, M.E. (2015). An Experimental Evaluation of a Comprehensive Employment-Oriented Prisoner Re-entry Program. *J Quant Criminol*. 31: 355-382
- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. New York: C. Scribner's sons.
- Dane, A.V. & Schneider, B.H. (1998). Program integrity in primary and early secondary prevention: Are implementation effects out of control? *Clinical Psychology Review* 18: 23-45
- Davies, A. (1998). Youth Gangs, Masculinity and Violence in Late Victorian Manchester and Salford. *Journal of Social History*, 32(2), 349-369.
- Decker, S. H., & Weerman, F. M. (Eds.). (2005). *European Street Gangs and Troublesome Youth Groups*. Oxford: AltaMira Press.
- Decker, S. H., Pyrooz, D. C., & Moule, R. K. (2014). Disengagement From Gangs as Role Transitions. *Journal of Research on Adolescence*, 24(2), 268–283.
- Deuchar, R., Sogaard, T. F., Kolind, T., Thylstrup, B., & Wells, L. (2015). When you're boxing you don't think so much': pugilism, transitional

- masculinities and criminal desistance among young Danish gang members. *Journal of Youth Studies*, 19(6), 1-18.
- Deuchar, R., Søgaard, T. F., Kolind, T., Thylstrup, B., & Wells, L. (2015). When you're boxing you don't think so much': pugilism, transitional masculinities and criminal desistance among young Danish gang members. *Journal of Youth Studies*, 19(6), 1-18.
- Deuchar, R., & Weide, R. D. (2018). Journeys in gang masculinity: Insights from international case studies of interventions. *Deviant behaviour*, 1-15. doi:10.1080/01639625.2018.1443761
- Dinesen, P. T. (2012). Does generalized (Dis)Trust Travel? Examining the impact of cultural heritage and destination-country environment on trust of immigrants. *Political Psychology* 33(4) 495–511
- Dohmen, T., Falk, A., Huffman, D., & Sunde, U. (2012). The intergenerational transmission of risk and trust attitudes. *The Review of Economic Studies* 79(2): 645–677.
- Ebaugh, H. R. F. (1988). *Becoming an Ex: the Process of Role Exit*. Chicago: Univ. of Chicago Pr.
- Elias, N. (1965/2010). *Etablerade och outsiders*. Lund: Arkiv.
- Esbensen, F.-A., & Maxson, C. (Eds.). (2012). *Youth Gangs in International Perspective: Results from the Eurogang program of Research*: Springer.
- Flores, E. O. (2014). *God's gangs: barrio ministry, masculinity, and gang recovery*. New York: New York University Press.
- Flores, E. O., & Hondagneu-Sotelo, P. (2013). Chicano gang members in recovery: The public talk of negotiating Chicano masculinities. *Social Problems*, 60, 476-490.
- Flores, E. O. (2016). Grow your hair out: Chicano gang masculinity and embodiment in recovery. *Social Problems*, 63(4), 590-604.
- Forkby, T. (2005). *Ungdomsvård på hemmaplan: Idéerna, framväxten, praktiken*. University of Gothenburg, Gothenburg.
- Forkby, T. (2008). *Gängrelaterat ungdomsarbete. En utvärdering av Ung och Trygg i Göteborg*. Göteborg: FoU i Väst/GR.
- Forkby, T. (2011). *Sökande ungdomsarbete. En värderande betraktelse över ungdomssatsningen Tryggare Tynnered i Göteborg*. Göteborg: FoU i Väst/GR.
- Forkby, T., & Höjer, S. (2011). Navigations between regulations and gut instinct - The unveiling of collective memory in decision-making processes where teenagers are placed in residential care. *Child & Family Social Work*, 16(2), 159-168. doi: CFSW-01-10-0004.R2
- Forkby, T., & Höjer, S. (2018). Placeras i köpt vård – Om rationell styrning och kontraktsproblem på den sociala barnavårdsmarknaden. In M. Sallnäs & S. Wiklund (Eds.), *Socialtjänstmarknaden - om marknadsorientering och konkurrensutsättning av individ- och familjeomsorgen* (pp. 160-180). Stockholm: Liber.

- Forkby, T., & Leissner, T. (1997). *Ungdomar som droginformatörer: i praktik och teori*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Univ.
- Forkby, T., & Liljeholm Hansson, S. (2011). *Kampen för att bli Någon. Bilder av förorten och riskabla utvecklingsvägar i Göteborg* (Vol. FoU-rapport 1:2011). Göteborg: FoU i Väst/GR.
- Forkby, T. (submitted). *Brotherhoods in the in-between Liminal challenges and tension management in Swedish gangs*.
- Forkby, T., Kuosmanen, J., & Örnlin, H. (2020a). Leaving gangs – failed brotherhood and reconstructed masculinities In F. M. Weerman & C. Melde (Eds.), *Gang in the Era of Internet and Social Media*. (pp. 155-174). Switzerland: Springer.
- Forkby, T., Kuosmanen, J., & Örnlin, H. (2020b). *Villkorat broderskap. Gängmedlemskap, manligheter och avhopp*. Göteborg: Daidalos.
- Forkby, T.; Kuosmanen, J. & Örnlin, H. (2019). *Vägen Ut Ur Gänget. Om manligheter, broderskap och svikna förhoppningar*. Forskning och utvärdering inom Kriminalvården. www.kriminalvarden.se
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1974). *Övervakning och straff: fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Fox, K.J. (1999). Changing Violent Minds: Discursive Correction and Resistance in the Cognitive Treatment of Violent Offenders in Prison. *Social Problems* 46 (1): 88-103
- Fraser, Nancy (2003): Den radikala fantasin: Mellan omfördelning och erkännande. Göteborg: Daidalos.
- Garland, D. (1997). 'Governmentality' and the problem of crime: Foucault, criminology, sociology. *Theoretical Criminology* 1:173-214.
- Garot, R. (2015). Gang-banging as edgework. *Dialectical Anthropology*, 39(2), 151–163.
- Gerald, J.A.; Gewirtz, A. & Realmuto, G.M. (2010). Moving the field of prevention from science to service: Integrating evidence-based preventive interventions into community practice through adapted and adaptive models. *Applied and Preventive Psychology* 14 (1-4): 72-85
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giordano, P.C., Cernkovich, S.A. and Rudolph, J.L. (2002) 'Gender, crime and desistance: toward a theory of cognitive transformation', *American Journal of Sociology* 107: 990–1064.
- Glanville, J. L. & Paxton, P. (2007). How do we learn to trust? A confirmatory tetrad analysis of the sources of generalized trust. *Social Psychology Quarterly* 70(3) 230–242
- Goffman, E. (2014). *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik* (6:e uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Grundvall, S. (2018). Inside the brotherhood: Some theoretical aspects of group dynamics in biker clubs. I M. Sánchez-Jankowski & T. Kuldova

- (Red.), *Outlaw motorcycle clubs and street gangs: Scheming legality, resisting criminalization*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Hagedorn, J., & Macon, P. (1988). *People and folks: gangs, crime, and the underclass in a rustbelt city*. Chicago: Lake View Press.
- Hammare, Ulf (2013). *Mellan löften och särkrav på evidensen studie av kunskap och kunskapssyn i socialt inriktade ideella, privata och offentliga organisationer*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Harding, S., Deuchar, R., Densley, J., & McLean, R. (2019). A typology of street robbery and gang organization: insights from qualitative research in Scotland. *The British journal of criminology*, 59(4), 879-897.
- Harris, D. M., Turner, R., Garrett, I., & Atkinson, S. (2010). *Understanding the psychology of gang violence: Implications for designing effective violence reduction interventions*. London: Ministry of Justice
- Hedin, U., Herlitz, U., & Kuosmanen, J. (2006). *Exitprocesses and empowerment-a study of social cooperatives in the Vägen ut project*. Göteborg: Göteborg University.
- Hegedus, A., Seidel, E., & Steinauer, R. (2016). Participants' employment status and experiences in the year after the experienced involvement training. *International Journal of Social Psychiatry* 62 (3): 214–220.
- Herschman, P.L. (1972). Team Transference and Resistance In the Treatment of Patients Who Act Out. *Psychiatric Quarterly* 46: 220-234
- Holm, U. (1993). *Modrande och praxis. En feministfilosofisk undersökning*, Institutionen för filosofi, Göteborgs universitet.
- Horvath, A. O., Re, A., Flückiger, C. och Symonds, D. (2011). Alliance in individual psychotherapy. Norcross, J.C. (Red.), *Psychotherapy relationships that work: Evidence-based responsiveness*: 25– 69. New York, NY: Oxford University Press
- Hultkrantz, L. (2015). *Att utvärdera sociala investeringar*. Stockholm: SNS Förlag. https://www.sns.se/wpcontent/uploads/2016/07/att_utvardera_sociala_investeringar.pdf
- Höjer, S., & Forkby, T. (2011). Care for Sale: The Influence of New Public Management in Child Protection in Sweden. *British Journal of Social Work*, 41(1), 93-110.
- Justitiedepartementet. *Tillsammans mot brott. Ett nationellt brottsförebyggande program*. (2016). Regeringens skrivelse 2016/17: 126
- Kaushik, A. (2017). *Use of Self in Social Work: Rhetoric or Reality*. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 14(1), 21–29.
- Klein, M. W., Kerner, H.-J., & Maxson, C. (2001). *The Eurogang Paradox: Street gangs and Youth groups in the U.S. and Europe*. Dordrecht; Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Kristiansen, A (2000). *Fri från narkotika – Om kvinnor och män som varit narkotikamissbrukare*, Stockholm: Bjurner och Bruno

- Krohn MD and Thornberry TP (2008) Longitudinal perspectives on adolescent street gangs. In: Liberman AM (ed.) *The Long View of Crime: A Synthesis of Longitudinal Research*. New York: Springer, 128–160.
- Lalander, P. (2013). *Inga hopplösa fall: Om livsstilshuset, ett boende och en verksamhet för unga med "gängerfarenhet"*. Stockholm: Allmänna Arvsfonden.
- Laub, J. H., & Sampson, R. J. (2003). *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Laub, J.H. & Sampson, R.J. (2001). Understanding Desistance from Crime. *Crime and Justice* 28: 1–69.
- Layder, D. (2005). *Understanding Social Theory*. London: Sage Publications Ltd.
- Lien, I.-L. (2005). Criminal Gangs and Their Connections: Metaphors, Definitions, and Structures. In S. H. Decker & F. M. Weerman (Eds.), *European Street Gangs and Troublesome Youth Groups* (pp. 31 - 50). Oxford: AltaMira Press.
- Lundmark-Nilsson, Eva & Nilsson, Ingvar (2012). Vänd dem inte ryggen. Socioekonomisk analys av destruktiva subkulturer. Fryshuset
- Löwenborg, C. & Kamsvåg, K. (2006). *Med andra ögon - brukarens syn på familjebehandling*. Forskningsrapport 2006:1. Stockholm: FoU Nordväst
- Maruna, S. m.fl. (2004). Pygmalion in the reintegration process: Desistance from crime through the looking glass. *Psychology, Crime & Law*, Vol. 10 (3), s. 271–281
- Messerschmidt, J. W. (2000). *Nine lives: adolescent masculinities, the body, and violence*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Margolin, L. (1997). *Under the Cover of Kindness: The Invention of Social Work*. Charlottesville: University Press of Virginia
- National Research Council (2008). *Parole, desistance from crime, and community integration*. Washington: National Academies Press.
- Nilsson, I. & Wadeskog, A. (2008). *Det är bättre att stämma i bäcken än i ån. Att värdera de ekonomiska effekterna av tidiga och samordnade insatser kring barn och unga*. <http://socioekonomi.se/Texter/Ideer/ideerslut2008%2030%20april.pdf> (Sidan besökt 200618).
- O'Neal, E. N., Decker, S. H., Moule, R. K., & Pyrooz, D. C. (2016). Girls, gangs, and getting out: Gender differences and similarities in leaving the gang. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 14(1): 43-60.
- Otte, I., Werning, A., Nossek, A., Vollman, J., Juckel, G., & Gather, J. (2019). Beneficial effects of peer support in psychiatric hospitals. A critical reflection on the results of a qualitative interview and focus group study. *Journal of mental health* 29 (3): 287-295
- Pawson, R., & Tilley, N. (2000). *Realistic Evaluation*. London: Sage.

- Petersilia, J. (2004). What works in prisoner reentry-reviewing and questioning the evidence. *Federal Probation*, 68, 4-8.
- Prior, L. (1993). *The Social Organization of Mental Illness*. London: Sage Publications.
- Pyrooz, D. C., & Decker, S. H. (2011). Motives and methods for leaving the gang: Understanding the process of gang desistance. *Journal of Criminal Justice*, 39(5), 417-425.
- Pyrooz, D. C., Decker, S. H., & Webb, V. J. (2014). The ties that bind: Desistance from gangs. *Crime & Delinquency*, 60(4), 491-516.
- Rhodes, R., Hill, C., Thompson, B. och Elliot, R. (1994). Client retrospective recall of resolved and unresolved misunderstanding events. *Counseling Psychology*, 4: 473-483
- Rikskriminalpolisen (2005). *Organiserad brottslighet i Sverige*, RKP KUT Rapport 2005:2b, A-492-671/05
- Robins, L.N. (1978). Sturdy childhood predictors of adult antisocial behaviour: Replications from longitudinal studies. *Psychological Medicine* 8 (4): 611-622
- Robinson, R. V. & Jackson, E. F. (2001). Is trust in others declining in America? An age-period-cohortanalysis. *Social Science Research* 30(1): 117-145.
- Roman, C. G., Decker, S. H., & Pyrooz, D. C. (2017). Leveraging the pushes and pulls of gang disengagement to improve gang intervention: Findings from three multi-site studies and a review of relevant gang programs. *Journal of Crime and Justice*, 40(3), 316-336.
- Roman, C. G., Decker, S. H., & Pyrooz, D. C. (2017). Leveraging the pushes and pulls of gang disengagement to improve gang intervention: findings from three multi-site studies and a review of relevant gang programs. *Journal of Crime and Justice*, 40(3), 316-336.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, N. & Miller, P. (1992). Political power beyond the State: Problematics of government. *British Journal of Sociology* 43:173-205
- Rosenberg, D. & Argentzell, E. (2018). Service Users Experience of Peer Support in Swedish Mental Health Care: A 'Tipping Point' in the Care-Giving Culture? *J. Psychosoc. Rehabil. Ment. Health* (5): 53-61.
- Rostami, A., Mondani, H., Carlsson, C., Sturup, J., Sarnecki, J., & Edling, C. (2018). *Våldbejakande extremism och organiserad brottslighet i Sverige*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Rydén-Lodi, B. (2008). *Lyckas mot alla odds: protektiva faktorer vid upphörandeprocessen vid brottslig verksamhet*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Psykologiska institutionen

- Safran, J. D., Muran, J. C., Samstag, L. W. & Stevens, C. (2002). Repairing alliance ruptures. J. C. Norcross (Red.) *Psychotherapy relationships that work*. New York, NY: Oxford University
- Safran, J.D; Muran, J. C. & Eubanks-Carter, C. Repairing alliance ruptures. *Psychotherapy* 48 (1): 80-87.
- Sallnäs, M., & Wiklund, S. (Eds.). (2018). *Socialtjänstmarknaden - om marknadsorientering och konkurrensutsättning av individ- och familjeomsorgen*. Stockholm: Liber.
- Sampson, R.J. & Laub, J.H. (2016). Turning Points and the Future of Life Course Criminology: Reflections on the 1986 Criminal Careers Report. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 53 (3): 321–335.
- Sampson, R.J.; Laub, J.H. (2005). A Life-Course View of the Development of Crime. *ANNALS, AAPSS* 602: 12-45
- Sarnecki, J. (1985). *Byråkratins innersta väsen*. Stockholm: Carlsson.
- Sarnecki, J., & Pettersson, T. (2001). *Criminal Networks in Stockholm*. Stockholm: Univ. Department of Criminology.
- Schneider-Corey, M., Corey, G., & Corey, C. (2017). *Groups: Process and Practice* (10:e uppl.). Australia; United States: Cengage Learning.
- Socialstyrelsen (2013). *Unga och brott i Sverige. Underlagsrapport till Barns och ungas hälsa, vård och omsorg*.
<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2013-5-37.pdf> (Sidan besökt 2020-06-18).
- Solomon, P. (2004). Peer support/peer provided services underlying processes, benefits, and critical ingredients. *Psychiatric Rehabilitation Journal* 27(4): 392–401
- SOU 2000:40. *Välfärd och försörjning. Kommittén Välfärdsbokslut*. Stockholm 2000:40.
- SOU 2010:15. *Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp. Betänkande av Utredningen mot kriminella grupperingar*.
- Steinsaphir, Å. (2016). Medarbetare med brukarerfarenhet: Ett PRIO-projekt på Psykiatri Södra Stockholm och Norra Stockholms Psykiatri: VT -16, Halvvägsrapport.
<https://www.psykiatrisodra stockholm.se/globalassets/verksamheter/psykiatri/psykiatri-sodra-stockholm/medarbetare-med-brukarerfarenhet-halvvagsrapport.pdf>
- Stolle, D. (2001). Clubs and congregations: The benefits of joining an association. In K. Cook (Red.) *Trust in society*. New York: Russell Sage Foundation.
- Svensson, B. (1996). *Pundare, jonkare och andra: med narkotikan som följeslagare*. Stockholm: Carlsson.
- Sykes, G. M., & Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A theory of Delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664 - 670.

- Søgaard, T. F., Kolind, T., Thylstrup, B., & Deuchar, R. (2016). Desistance and the micro-narrative construction of reformed masculinities in a Danish rehabilitation centre. *Criminology & Criminal Justice*, 16(1), 99-118.
- Thaver, L.L. (2010). Institutional imperatives and feeling at home in higher education institutions: Giddens on trust and intimacy. *South African Journal of Higher Education*. (24):1: 145-156.
- Thomassen, B. (2016). *Liminality and the modern: Living through the in-between*: London: Routledge.
- Thrasher, F. M. (1927/1963). *The gang: a study of 1.313 gangs in Chicago*. Chicago.
- Uggen, C. (2000). Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, and recidivism. *American Sociological Review*, 67: 529-546.
- Ureno, S., & Bilmes, M. (2003). *The constructions of masculinity as expressed through gang involvement in African - American and Puerto Rican inner-city youth*.
- Uslaner, E. (2008). Where you stand depends on where your grandparents sat: The inheritability of generalized trust. *Public Opinion Quarterly* 72(4): 725–740
- Valentine, E.J & Redcross, C. (2015). Transitional jobs after release from prison: effects on employment and recidivism. *IZA Journal of Labor Policy* 4 (16): 1-17
- Wampold, B. E. (2001). *The Great Psychotherapy Debate: Models, Methods, and Findings*. Mahwah, N.J.: L. Erlbaum Associates.
- Wieder, D. L. (1974). *Language and Social Reality. The Case of Telling the Convict Code*. Paris: Mouton.
- Visher, C. A., & Travis, J. (2003). Transitions from prison to community: Understanding individual pathways. *Annual Review of Sociology*, 29 (1): 89–113
- Visher, C. A., Lattimore, P. K., Barrick, K., & Tueller, S. (2017). Evaluating the long-term effects of prisoner reentry services on recidivism: What types of services matter? *Justice Quarterly* 34 (1): 136–165.
- Wacquant, Loic J. D (1999). Urban Marginality in the Coming Millenium. *Urban Studies* 36 (10)
- Wigsell, K. & Hansson, J-H. (2003). *Brukarmedverkan i socialtjänstens kunskapsutveckling*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Wiseman, J. (1979). *Stations of the Lost*. Chicago: The University of Chicago Press.

Tidigare forskningsrapporter i socialt arbete

1. Salonen, Tapio & Ulmestig, Rickard 2004:1. *Nedersta trappsteget*.
2. Harju, Anne 2005:1. *Barn och knapp ekonomi*.
3. Enokson, Uffe 2005:2. *Tid, pengar och sociala nätverk*.
4. Salonen, Tapio (red.) 2005:3. *Rena rama Sociorama*.
5. Johnsson, Eva 2006:1. *Tvångsvård enligt LVM*.
6. Järkestig Berggren, Ulrika 2006:2. *Personligt ombud*.
7. Enokson, Uffe 2006:3. *Tiden i senmodernt vardagsliv*.
8. Johnsson, Eva & Kerstin Svensson 2006:4. *Omedelbart samarbete*.
9. Denvall, Verner & Tabitha Wright Nielsen 2006:5. *Innovationsparadoxen*.
10. Kullberg, Karin 2006:6. *Man hittar sin nisch*.
11. Karlsson, Ingrid 2006:7. *Att leda i kommunal äldreomsorg*.
12. Ahlgren, Thorbjörn 2007:1. *Ungdomsbehandling*.
13. Johansson, Mairon 2007:2. *Gamla och nya frivillighetsformer*.
14. Bergman, Ann-Sofie 2007:3. *Ett gott hem?*
15. Lundby, Erika 2008:1. *Kunskapsöversikt över barns konsumtionsmönster*.
16. Albertsson, Marie 2008:2. *Från socialbidrag till äldreomsorgsstöd*.
17. Jacobson Pettersson, Helene 2008:3. *Socialt medborgarskap och social delaktighet*.
18. Giertz, Lottie 2008:4. *Ideal och vardag*.
19. Sandvall, Lisbeth 2008:5. *Från skuldsatt till skuldfri*.
20. Lorentzen, Mikael 2008:6. *Multikulturella visioner*.
21. Thelin, Angelika 2009:1. *Den tredje åldern – en kunskapsöversikt*.
22. Ulmestig, Rickard 2009:2. *I arbetslinjens skugga*.
23. Johansson, Kerstin & Johnsson, Eva 2009:3. *Teori och praktik i socionomutbildning*.
24. Damberg, Magdalena 2010:1. *Kompetensfrågans lokala konkretisering*.
25. Sandberg, Greta 2010:2. *Etnicitet och ungdom i socialt arbete*.
26. Elmersjö, Mathias, Elmersjö, Magdalena & Linde, Stig 2011:1. *Nationella forskarskolan i socialt arbete – dess målgrupp och deltagare*.
27. Ottengrim, Ann 2012:1. *I Finsams hägn. En BIKVA-utvärdering av Alvesta samordningsförbund*.
28. Bergman, Ann-Sofie & Johansson, Mairon 2012:2. *Utvärdering av projektet "Hela arbetslivet" – om kompetens, hälsa och ledarskap*.
29. Blomberg, Barbro, Järkestig Berggren, Ulrika & Bergbäck, Ewa 2013:1. *Organisering av pedagogiskt stöd i högre utbildning*.
30. Denvall, Verner & Ottengrim, Ann 2013:2. *Single System Design på svenska. En försöksverksamhet inom socialpsykiatri i Enskede-Årsta-Vantör*.
31. Denvall, Verner, Lernå, Lena & Nordesjö, Kjetil 2014:1. *Föränderliga strukturer. Organisering för kunskapsbaserad socialtjänst i Kronoberg och Kalmar 2003-2013*.
32. Henriksson Lebeda, Charlotte 2015:1. *Barns och ungdomars bilder av poliser – en studie i två lokala sammanhang*.

33. Bergman, Ann-Sofie & Johansson Mairon 2015:2. *Hemma-hos-insats för barnfamiljer – förekomst, variation, innebörd.*
34. Nordesjö, Kettil, Ulmestig Rickard & Denvall, Verner 2016:1. *Initial bedömning – implementeringen av ett standardiserat bedömningsinstrument för försörjningsstöd i Stockholm stad.*
35. Sandvall, Lisbeth 2016:2. *Varför ansöker inte fler överskulsatta om skuldsanering? Rapport från ett forskningsprojekt om ansökningsbenägenhet.*
36. Panican, Alexandru & Ulmestig, Rickard 2017:1. Lokal arbetsmarknadspolitik – vem gör vad, hur och för vem?
37. Gynnerstedt, Kerstin, Thelin, Angelika & Emilsson Melin, Ulla 2017:2. *Gammal i Småland på 2000-talet. En kunskapsöversikt av forskning kring äldres vardag.*
38. Sofia Enell & Denvall, Verner 2018:1. *Att överskrida gränser för barnens bästa. Tidigt och förebyggande arbete i Växjö kommun.*
39. Alstam Kristina & Forkby Torbjörn 2018:2. *Lektion i drömstyrning*
40. Parsland Ellen & Ulmestig Rickard 2020:1 *Mellan sysselsättning och jämställdhet*
41. Govender, Lagunathan & Ulmestig, Rickard 2020:2. *Erkännande i teori och praktik: en utvärdering av ett kompetensutvecklingsprojekt.*

Ny serie "Rapportserie i socialt arbete" startad 2020

1. Svanevie, Kajsa & Lernå, Lena 2020:1. *Studenters reflektioner över ett kursvärderingssystem: En fallstudie.*

Tryckta publikationer i rapportserien i socialt arbete vid Linnéuniversitetet kan beställas genom: SA, Linnéuniversitetet, 351 95 Växjö. Rapporter publicerade från och med 2020 finns öppet tillgängliga som pdf-filer, och kan hämtas genom publikationsdatabasen DIVA (www.diva-portal.org).

Gäng framställs inte sällan som ett hot mot samhällets ordning. Våldsamma uppgörelser mellan olika konstellationer har sedan åtminstone 20-hundratalets inledning återkommit i upphettade politiska diskussioner såväl som i medierna. Krav på mer kraftfulla åtgärder har varit gängse, ofta med starka repressiva inslag där polis och kriminalvård varit de centrala aktörerna. Denna rapport belyser gängtillvaron, och framförallt vägen ut från sådana från ett annat håll. Här får vi möta personer som fått nog av gänget och vill starta om med ett annat slags liv. Vi möter personer med låg tillit till samhällets förmåga att stödja dem i vägen ut, och undersöker vad det är i Passus avhopparverksamhet som skänker hopp om att ett annat liv är möjligt. Den väg de har att vandra är i många fall lång och det finns mycket som utmanar under resan, och som skulle kunna få dem att vända tillbaka. Genom att erbjuda ett flexibelt stöd som kopplar an till den enskilde *när, på det sätt* och i *de avseenden* som behövs exemplifierar Passus hur ett stödarbete skulle kunna se ut. Nämligen att erbjuda ett smörgåsbord fullt av möjligheter.

Rapporten vänder sig till alla som professionellt, i sin utbildning eller på annat sätt har intresserade av arbete med gäng och att skapa alternativ till gängtillvaron. Den är skriven av Kristina Alstam, lektor i socialt arbete vid Göteborgs universitet, Torbjörn Forkby, professor i socialt arbete och Daniel Holm, adjunkt i socialt arbete, de två senare vid Linnéuniversitetet.